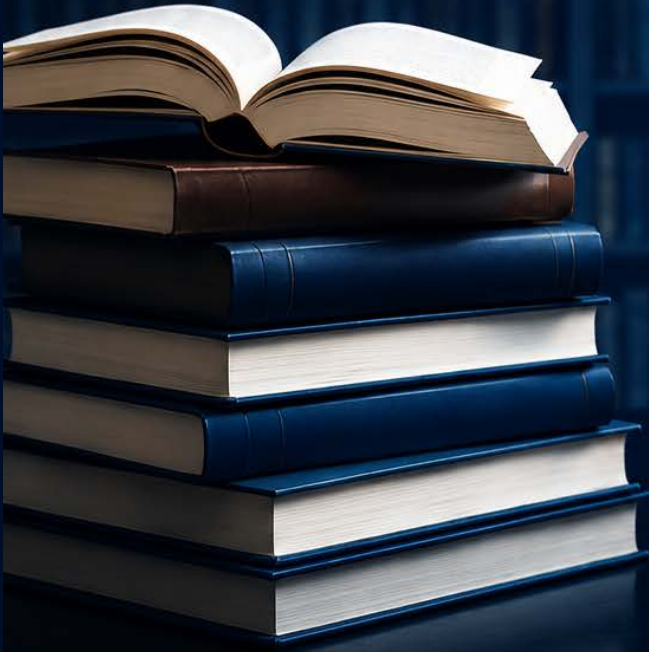

ATATÜRK İLKELERİ VE CUMHURİYET TARİHİ ALANINDA GÜNCEL KONULAR VE AKADEMİK DEĞERLENDİRMELER

Editör: Doç.Dr. Mustafa MUTLU

yaz
yayınları

Atatürk İlkeleri ve Cumhuriyet Tarihi Alanında Güncel Konular ve Akademik Değerlendirmeler

Editör

Doç.Dr. Mustafa MUTLU

yaz
yayınları

2026

**Atatürk İlkeleri ve Cumhuriyet Tarihi
Alanında Güncel Konular ve Akademik
Değerlendirmeler**

Editör: Doç.Dr. Mustafa MUTLU

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-5450-42-5

Ekim 2026 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Köln’de Türk-Alman Kültürel Etkileşiminde Sanatın Rolü: Köln Atatürk Kültür Evi Örneği.....	1
<i>Atiye EMİROĞLU</i>	
Ulus Devlet İnşasında Ceza: 1926-1934 Yılları Arasında Türklüğe Hakaret Davalarının Analizi.....	27
<i>Ahmet ÇELİK</i>	
Cumhuriyet Türkiye’sinde Geçindirici Koca, Muhtaç Koca ve Dul Eş: Erkek Eşin Sosyal Güvenlik Statüsünün Tarihsel Dönüşümü (1930–1986).....	44
<i>Seren GÜVEN</i>	
Soğuk Savaş Propagandasının Türk Popüler Basınına Yansımaları: Kızıl Korku ve Nükleer Tehdit (1947-1952).....	70
<i>Fatma DOKUYUCU KAYMAKÇI</i>	
Milli Mücadele Kadroları Arasında Yol Ayrımı: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve İktidar-Muhalefet İlişkileri (1923-1925).....	88
<i>Kerem HOCAOĞLU</i>	
Constructing The Islamic World in Sebil: Hierarchy, Unity, and Turkey as the Final Horizon.....	106
<i>Nesimi GÖKŞEN</i>	

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

KÖLN'DE TÜRK-ALMAN KÜLTÜREL ETKİLEŞİMİNDE SANATIN ROLÜ: KÖLN ATATÜRK KÜLTÜR EVİ ÖRNEĞİ

Atiye EMİROĞLU¹

1. GİRİŞ

Türk-Alman ilişkileri yaklaşık iki buçuk asırlık resmi bir geçmişe sahip olmakla birlikte tarihsel kökenleri daha eski dönemlere uzanmaktadır. İki toplum arasındaki ilk temaslar Orta Çağ'a kadar götürülebilmekte, resmi ilişkilerin başlangıcı ise 1761 yılında Osmanlı Devleti ile Prusya Krallığı arasında imzalanan Dostluk, Gemicilik ve Ticaret Antlaşması'na dayandırılmaktadır. Osmanlı Devleti ile Alman devletleri arasındaki diplomatik, askeri ve ekonomik ilişkiler zaman içerisinde kültürel etkileşimi de beraberinde getirmiş; karşılıklı elçilik faaliyetleri, ticaret, eğitim ve sanat alanındaki ilişkiler iki toplumun birbirini tanımasına katkı sağlamıştır. Özellikle Osmanlı kültürüne duyulan ilgi, kahve kültürü, lale ve çeşitli sanat unsurlarının Avrupa'ya taşınması gibi gelişmeler, Türk-Alman ilişkilerinin yalnızca siyasal ve ekonomik boyutla sınırlı olmadığını göstermektedir.²

Türk-Alman ilişkilerinde en önemli kırılma noktalarından biri ise 1961 yılında imzalanan Türk-Alman İşgücü Anlaşması olmuştur. Bu anlaşmayla birlikte Almanya'ya çalışmak amacıyla göç eden Türk işçileri başlangıçta geçici bir süre ülkede kalmayı

¹ Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Ermenek MYO, ORCID: 0000-0002-0588-0065.

² M. Nail. Alkan, (2015). Hayranlık, Dostluk ve Çıkar Üçgeninde Türk-Alman İlişkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34, s. 34-48.

planlamış olsalar da zaman içerisinde aile birleşmeleriyle birlikte kalıcı bir diaspora topluluğu oluşmuştur.³ Böylece iki ülke arasındaki ilişkiler yalnızca devletler düzeyinde değil, gündelik yaşam içerisinde gelişen sosyal ve kültürel etkileşimler üzerinden de yeni bir boyut kazanmıştır.

Göç sürecinin ilk yıllarında dil farklılığı, kültürel uyum sorunları ve dışlanma gibi nedenlerle göçmen Türk toplumu daha çok kendi sosyal çevresi içerisinde yaşamayı tercih etmiştir. Ancak ikinci ve özellikle üçüncü kuşaktan itibaren Almanca dil yeterliliğinin artması, eğitim düzeyinin yükselmesi ve sosyal yaşama katılımın güçlenmesiyle birlikte Türk toplumu ile Alman toplumu arasındaki kültürel etkileşim de belirgin biçimde gelişmiştir. Bu süreçte sivil toplum kuruluşları, kültürel dernekler ve sanat kurumları hem kültürel kimliğin korunması hem de yaşanan toplumla sağlıklı ilişkiler kurulması bakımından önemli işlevler üstlenmiştir.

Sanat, göçmen topluluklar açısından yalnızca estetik üretim alanı değil; kültürel belleğin korunmasını, kuşaklar arasında kültürel aktarımın sürdürülmesini ve farklı topluluklar arasında iletişimin güçlendirilmesini sağlayan önemli bir toplumsal araç olmuştur.⁴ Özellikle kültürel çeşitliliğin yoğun olduğu kentlerde gerçekleştirilen sanatsal faaliyetler, bireylerin hem kendi kültürel kimliklerini korumalarına hem de yaşadıkları toplumla ortak bir yaşam kültürü geliştirmelerine katkı sağlamaktadır.⁵ Bu nedenle diaspora kurumlarının yürüttüğü

³ Ahmet Aslan, (2021). “İş Gücü Anlaşmasının Altmışıncı Yılında Aidiyet ve Ötekileştirme Arasında Almanyalı Türkler”, *Turkish Journal of Diaspora Studies* 1 (2), s. 96-120.

⁴ Melike Tütüncüoğlu, (2016). “Gönüllülük ve Sivil Toplum Etkileşiminde Sanatın Rolü”, Yaşar Üniversitesi Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir, s. 96-97.

⁵ Özge Güncan & Dilara Çelik, (2024). “Örgün ve Yaygın Eğitimde Sanatın Rolü: Lübnan Modeliyle Çok Kültürlü Topumlarda Kültürel Mirası Koruma”, *Yegah Musicology Journal* 7(4), s. 874-900.

sanatsal faaliyetlerin kültürel etkileşim üzerindeki etkisinin incelenmesi, günümüz göç çalışmalarında önem kazanan araştırma alanlarından biri haline gelmiştir.

Köln, Almanya’da Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı ve kültürel çeşitliliğin en görünür olduğu şehirlerden biridir. Kentte faaliyet gösteren Türk sivil toplum kuruluşları uzun yıllardır tiyatro, müzik, halk oyunları, resim, edebiyat ve çeşitli kültürel etkinlikler aracılığıyla hem Türk kültürünün yaşatılmasına hem de Türk ve Alman toplumları arasında kültürel etkileşimin güçlendirilmesine katkı sunmaktadır. Bu yönüyle Köln, göç, kültür ve sanat ilişkisini incelemek açısından önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır.

Bu çalışma, Köln’de faaliyet gösteren Atatürk Kültür Evi örneği üzerinden sanatın Türk diasporasının kültürel kimliğinin korunması, yeniden üretilmesi ve Türk-Alman kültürel etkileşiminin geliştirilmesindeki rolünü incelemektedir. Araştırmada, kurum yöneticisiyle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeden elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel amacı, diaspora kurumlarının sanatsal faaliyetler aracılığıyla kültürel aidiyet, toplumsal uyum ve kültürlerarası etkileşim süreçlerine nasıl katkı sunduğunu ortaya koymak ve bu katkıyı Atatürk Kültür Evi örneği üzerinden değerlendirmektir.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, Almanya’nın Köln kentinde faaliyet gösteren Atatürk Kültür Evi örneğinden hareketle, sanatın Türk diasporasının kültürel kimliğinin korunması, kuşaklar arası kültürel aktarımın sürdürülmesi ve Türk-Alman kültürel etkileşiminin geliştirilmesindeki rolünü incelemektir.

Çalışmada ayrıca diaspora kurumlarının sanatsal faaliyetler aracılığıyla toplumsal uyum, kültürel aidiyet ve kültürlerarası iletişim süreçlerine nasıl katkı sağladığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma soruları, ilgili ulusal ve uluslararası literatür incelenerek, araştırmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu kapsamda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

- Atatürk Kültür Evi hangi sanatsal ve kültürel faaliyetleri yürütmektedir?
- Bu faaliyetler Türk diasporasının kültürel kimliğinin korunmasına nasıl katkı sağlamaktadır?
- Sanatsal etkinlikler Türk ve Alman toplumları arasındaki kültürel etkileşimi nasıl desteklemektedir?
- Kurumun genç kuşaklara yönelik kültürel aktarım anlayışı nasıl şekillenmektedir?
- Kurum yöneticisinin değerlendirmelerine göre sanatın toplumsal uyum ve kültürel etkileşim üzerindeki rolü nasıl açıklanmaktadır?

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde durum çalışması desenine göre yürütülmüştür. Durum çalışması, belirli bir olgu veya kurumun kendi doğal ortamı içerisinde derinlemesine incelenmesine imkân tanıyan nitel araştırma desenlerinden biridir. Bu çalışmada Atatürk Kültür Evi, Köln'deki Türk diasporasının kültürel faaliyetlerini temsil eden örnek bir kurum olarak ele alınmıştır. Bu çalışmada örnek olay olarak Köln Atatürk Kültür Evi, araştırma problemini en iyi

yansıtan ve bilgi açısından zengin bir kurum olması nedeniyle amaçlı örnekleme kapsamında tercih edilmiştir.⁶

Araştırmanın verileri, Atatürk Kültür Evi yöneticisiyle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yoluyla elde edilmiştir. Görüşme formu, sanat faaliyetleri, kültürel kimlik, kültürlerarası etkileşim, genç kuşaklara yönelik çalışmalar, dijital dönüşüm ve kurumsal sürdürülebilirlik gibi temel temaları kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Görüşme katılımcının izni doğrultusunda ses kaydına alınmış, daha sonra yazılı metne dönüştürülerek analiz edilmiştir.

Elde edilen veriler tematik analiz yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Analiz sürecinde görüşme metni ayrıntılı biçimde incelenmiş; benzer içerikler kodlanarak ortak anlam örüntüleri belirlenmiş ve bu kodlar beş ana tema altında sınıflandırılmıştır. Bulgular, doğrudan katılımcı ifadelerinden yapılan alıntılarla desteklenmiş ve ilgili literatür çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Bu araştırma tek bir kurum üzerinden yürütülen nitel bir durum çalışması olduğundan elde edilen bulguların tüm Türk diasporasına genellenmesi amaçlanmamaktadır. Bununla birlikte çalışma, diaspora kurumlarında sanatın kültürel kimlik, kültürel etkileşim ve toplumsal uyum üzerindeki işlevlerini anlamaya yönelik derinlemesine bir örnek sunması bakımından önem taşımaktadır.

⁶ 20 Mayıs 2026 tarihinde Atatürk Kültür Evi yetkilisiyle görüşme gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Tarihsel Arka Plan: 1961 İşgücü Anlaşması ve Göç Süreci

Türk-Alman ilişkilerinin tarihsel süreçteki gelişimi incelendiğinde, bu ilişkilerin dostane temeller üzerine inşa edildiği söylenebilir. Her iki devlet, farklı dönemlerde karşılıklı olarak birbirlerine destek sağlamış ve iş birliği içerisinde olmuştur. Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine kadar, Almanya'dan Türkiye'ye devletin çeşitli kademelerinde görev yapmak üzere Alman uzmanlar getirilmiştir. Türkiye'den ise Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmeleri amacıyla çeşitli alanlardan bilim insanları, öğretmenler, öğrenciler gönderilmiştir. Almanya'dan gelen uzmanlar, askeriye, eğitim ve ekonomi başta olmak üzere sanat, edebiyat ve tarih gibi pek çok alanda önemli katkılar sunmuştur. Alman uzmanların desteğiyle modern tekniklere sahip araç ve gereçlerin Türk topraklarına getirilmesi, özellikle demiryolu inşası gibi altyapı projelerinde Almanya'nın etkisini belirgin hale getirmiştir. 1957 yılında imzalanan Kültür Anlaşması ile iki devlet arasında kültürel etkileşimi güçlendirecek bir ağ oluşturulması amaçlanmıştır. Bu anlaşma, sanatsal ve akademik iş birliklerinin artmasına zemin hazırlamıştır. 1961 yılında imzalanan İş Gücü Anlaşması ise, Türkiye'den Almanya'ya yoğun bir iş gücü göçünü başlatmış ve bu durum, Türk-Alman ilişkilerinin sosyal ve kültürel boyutlarında önemli etkiler yaratmıştır.⁷

1961 anlaşması, Türkiye İş Kurumu ve Alman Çalışma Kurulu iş birliğiyle imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, Almanya, Türkiye'de bir İrtibat Bürosu kuracak bu büro aracılığıyla işçi alım sürecini koordine edecektir. Almanya'ya giriş yapan işçiler için belirli bir süre geçerli olacak pasaport ve kimlik belgeleri

⁷ Ceyhan Öğreten, (2023). "Türk-Alman Kültür Diplomasisi ve 1957 Tarihli Kültür Antlaşması", *MUTAD*, 10(2), s. 636-656.

düzenlenecek ve işçilerin seyahat ve ilk yerleşim süreçleri organize edilecektir. İşçilerin Almanya’da oturma ve çalışma izinlerini düzenli olarak yenilemeleri gerekecek, ayrıca Türk hükümeti, işçileri gerekli durumlarda formalitesiz olarak geri alma yükümlülüğünü üstlenecektir. Anlaşma, belirli sürelerle otomatik olarak yenilenebilir nitelikte olup, taraflardan birinin fesih bildiriminde bulunmaması halinde yürürlükte kalmaya devam edecektir.⁸

1964 yılında Bonn’da Federal Dışişleri Bakanlığı’nda Alman-Türk hükümetleri temsilcilerinin katılımıyla 1961 anlaşmasından kaynaklı bazı sorunların giderilmesi adına bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolün iki devlet arasındaki kültürel birliktelik açısından en önemli adımı Türkiye’nin Almanya’daki işçilerini korumak amacıyla memurlar gönderebilmesi ve memurların Alman makamlarıyla iş birliği içinde çalışmalarının sağlanmasıdır. Ayrıca, işçi ailelerin aile birleşimi sürecinde yaşadıkları vize ve ikamet sorunlarının çözümüne yönelik adımlar, Türk toplumunun Almanya’daki varlığını daha kalıcı hale getirmiştir. Anlaşmada yer alan mezarlık tahsisi gibi kültürel ve dini hassasiyetleri gözeterek düzenlemeler de Türk işçilerin toplumsal uyumunu desteklemiştir.⁹

Türk işgücü göçü Almanya’nın belirli şehirlerinde yoğunlaşmıştır. Bu yoğunlaşmanın en belirleyici unsuru yoğunlaşan şehirlerin sanayi, otomotiv, madencilik ve hizmet sektöründe yoğun iş gücüne ihtiyaç duyulmasıdır. Berlin, Köln, Frankfurt, Hamburg, Stuttgart ve Münih vd. gibi şehirler en fazla Türk işçi göçünün yaşandığı şehirlerdir. Ülkelerinden ayrılarak yurtdışına çalışmak amacıyla seyahat eden Türk işçilerin Almanya’da yaşadıkları ilk sorunlarından biri dil sorunu ve ibadet

⁸ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2014). Uluslararası İşgücü Anlaşmaları, Editör: Fazıl Aydın, Kayhan Ajans, Ankara, s. 15-20.

⁹ Resmi Gazete, Sayı: 11976, No: 569, 10.04.1965, s. 390-407.

sorunu olmuştur. Farklı bir kültürde kendi kültürel değerlerini kaybetmek istemeyen birinci kuşak denilen ilk işçi grubu adeta dış dünyayla aralarına kalın duvarlar örmüşlerdir. İlk kuşağın ve ondan sonra gelen kuşakların bu tavrı Alman halkıyla aralarında uzun soluklu entegrasyon sorunu yaratmış ve bu sorun günümüze kadar süre gelmiştir. Bununla birlikte son iki kuşakta entegrasyon noktasında olumlu gelişmeler yaşanmaktadır.¹⁰

Kadın işçilerin artışı ve aile birleşmeleri, göçün sadece ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir dönüşüm sürecine evrilmesine neden olmuştur. Bu süreç, göçmenlerin hem Almanya'daki toplumsal yapıyı hem de kendi kimliklerini yeniden şekillendirmelerine yol açmıştır.¹¹

3.2. Sanatsal Faaliyetlerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Göçmenlerin sanata yönelmesinde kimlik arayışı, aidiyet duygusu ve toplumsal kabul görme isteği önemli bir rol oynamaktadır. Almanya'daki Türk göçmenler, kültürel kimliklerini koruyabilmek ve Alman toplumu ile etkileşim kurabilmek için sanatı bir ifade aracı olarak kullanmış, bu süreçte ekonomik ve sosyal zorlukları aşmada da sanattan faydalanmışlardır. Tiyatro, müzik, edebiyat ve görsel sanatlar, bireysel ve kolektif kimlik inşasında etkili olurken, özellikle edebiyat, maruz kalınan ırkçılığa ve dışlanmışlığa karşı bir mücadele alanına dönüşmüştür. Feridun Zaimoğlu'nun öncülüğünü yaptığı Alman Yeraltı edebiyatı, göçmen yazarların argoyu, politik hicvi ve deneysel anlatımı kullanarak dışlanmış

¹⁰ Bülent Kırmızı, (2016). Göçmen Türklerin Almanya'da Yaşadığı Sorunların Dünyü ve Bugünü, Journal of Turkish Language and Literature 2(3), s. 145-156.

¹¹ Ayşe Gayırnal, 1961-2020 Yılları Arasında Almanya'da Yaşayan Türkiyeli Göçmen Kadınların Kimlik Dönüşümleri", (2021). Şırnak Üniversitesi Siyaset Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Şırnak, s. 100-110.

kesimlerin sesi olmasını sağlamış, sanat bu bağlamda hem bireysel hem de toplumsal bir başkaldırı aracı haline gelmiştir.¹²

Almanya'daki Türkiyeli göçmenlerin kültürel entegrasyonu, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren müzik, sinema, edebiyat ve karikatür gibi sanat dallarında kendini göstermiştir. Cem Karaca'nın "Die Kanaken" albümü, Cartel gibi hip-hop gruplarının yükselişi ve Killa Hakan ile Ezhel gibi sanatçılar, göçmenlerin toplumsal deneyimlerini ve kimlik mücadelelerini yansıtırken, Fatih Akın ve Kutluğ Ataman gibi yönetmenler sinemada göçmen kimliğine dair önemli anlatılar üretmiştir. Feridun Zaimoğlu'nun eserleriyle popülerleşen "Kanak kültürü", ana akım kültüre alternatif bir kimlik ve direniş biçimi olarak ortaya çıkmış, göçmenler arasında ortak bir aidiyet duygusunu beslemiştir.¹³

Almanya'daki Türkiyeli göçmenlerin toplumsal ve kültürel entegrasyonunda türkülerin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Göç sürecinde yaşanan yabancı dil sorunu ve ifade ihtiyacı, gurbetçilerin duygularını ezgisel bir biçimde aktarmalarına yol açmış, böylece türküler hem bir anlatım aracı hem de kültürel kimliğin korunmasına katkı sağlamıştır. Almanya türkülerinde, Türkiye'nin kırsal bölgelerinden gelen göçmenlerin yaşantıları, coğrafi unsurlar, yerel söylemler ve kültürel değerler güçlü bir şekilde yansıtılmış; zamanla bu türkülere göçmen yaşamının getirdiği yeni kültürel unsurlar da eklenmiştir.¹⁴

¹² Fethi Demir, (2020). Alman Yeraltı Edebiyatında Türkiyeli Yazarlar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 37(2), s. 372-388.

¹³ Akın Bakioğlu, (2021). 1970'ler sonrası Almanya Kültürünün Tersyüz Edilmesi: Kanaklar. *İnsan Hareketliliği Uluslararası Dergisi* 1(1), s. 30-43.

¹⁴ Fatma Karaman, (2022). Göçmen Edebiyatında Türklerin Türk Kültürünü Yansıtma Gücü. *Milli Folklor* 17(133), s. 145-159.

3.3. Kültürel Etkileşim ve Kimlik İnşasında Sanatın Rolü

2001’de Göçmenlik Komisyonu’nun sunduğu taslakla Almanya’nın demografik nedenlerle göçe bağımlı olduğu tespit edilmiş ve 2005 yılında yürürlüğe giren yeni Göç Yasası ile entegrasyon devletin resmi sorumluluğuna alınmıştır. Yasa kapsamında entegrasyon kursları düzenlenmiş, Almanca dil yeterliliği ve mesleki eğitim gibi konular ön plana çıkarılmıştır. 2007’de yapılan değişikliklerle aile birleşimi, vatandaşlık hakkı ve entegrasyon kurslarına katılım zorunluluğu gibi konularda yeni düzenlemeler getirilmiştir. Türk vatandaşlarını doğrudan etkileyen bu düzenlemeler, Almanca dil yeterliliği şartı ve aile birleşimi gibi konularda ek kısıtlamalar getirmesi nedeniyle ayrımcı bulunarak eleştirilmiştir. Genel olarak, bu süreçler Almanya’daki Türk göçmenlerin topluma entegrasyonunu artırmayı amaçlasa da bazı uygulamalar tepki çekmiş ve toplumsal uyuma dair tartışmalara yol açmıştır. Ancak göçmenlerin oturma iznini uzatmaları ve vize almaları bu kurslara katılmaları şartıyla sağlandığından kurslara katılım zorunlu hale gelmiştir.¹⁵

3.4. Köln’de Sanat, Kimlik ve Kültürel Etkileşim: Görüşme Bulgular

3.4.1. Sanatın Çok Boyutlu İşlevi: Bireysel Gelişim, Kültürel Aktarım ve Toplumsal Etkileşim

Görüşme bulguları, Atatürk Kültür Evi’nin sanatı yalnızca kültürel etkinliklerin yürütüldüğü bir alan olarak değil; bireysel gelişimi destekleyen, kültürel kimliği güçlendiren ve toplumlar arasında etkileşimi kolaylaştıran çok boyutlu bir araç olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Katılımcının ifadeleri

¹⁵ Altan Alperen & Asman Yaprak, (2019). “Almanya’da Türklere Yönelik Uygulanan Entegrasyon Kursları Üzerine Bir Araştırma”, Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi 4(1), s. 78-95.

incelendiğinde tiyatro, müzik, resim, dans ve spor faaliyetlerinin ortak amacının yalnızca sanatsal beceri kazandırmak olmadığı; bireylerin özgüvenlerini geliştirmek, sosyal ilişkilerini güçlendirmek ve kültürel yaşama aktif katılımlarını sağlamak olduğu görülmektedir.

Özellikle tiyatro faaliyetleri katılımcı tarafından kişisel gelişim sürecinin önemli bir parçası olarak tanımlanmaktadır. Tiyatro eğitiminin uzun soluklu ve sistematik bir program şeklinde yürütülmesi, kurumun sanatı yalnızca performans üretimine indirgemediğini, aynı zamanda bireyin iletişim becerilerini ve kendini ifade etme kapasitesini geliştiren bir eğitim süreci olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

“Üç sene boyunca eğitim veriyoruz. Bu eğitim süreci içerisinde insanlarımıza özgüven, kendilerini ifade edebilme anlamında profesyonel bir eğitim vermiş oluyoruz.”

Bu ifade, sanatın bireysel güçlenmeye katkı sağlayan sosyal bir öğrenme alanı olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Katılımcıya göre sanat faaliyetlerinin temel çıktısı yalnızca sahneye eser koymak değil, bireyin sosyal yaşam içerisindeki konumunu güçlendirmektir.

Benzer şekilde müzik ve dans faaliyetleri de kültürlerarası iletişimi destekleyen uygulamalar olarak öne çıkmaktadır. Görüşmede Türk ve Alman korolarının ortak konserler düzenlemesi ile dans etkinliklerine farklı milletlerden bireylerin katılması, sanatın farklı kültürel gruplar arasında ortak deneyim oluşturabilen bir araç olarak görüldüğünü göstermektedir.

“Alman Erkek Korosu var, bizim korumuz var... Hep birlikte konser veriyoruz.”

Katılımcı, bu ortak üretim süreçlerinin kültürel farklılıkları görünmez kılmaktan ziyade karşılıklı tanımayı ve ortak yaşam kültürünü güçlendirdiğini vurgulamaktadır. Bu

nedenle sanat faaliyetleri yalnızca kültürel mirası korumaya yönelik etkinlikler değil, aynı zamanda sosyal uyumu destekleyen etkileşim alanları olarak değerlendirilmektedir.

Resim kursları da benzer biçimde yalnızca teknik beceri kazandıran eğitimler olarak değil, katılımcıları üretime teşvik eden uygulamalar olarak tanımlanmaktadır. Kurumun sanat anlayışı, bireyin kültürel üretimin aktif öznesi hâline gelmesini amaçlamakta; sergiler ve ortak etkinlikler aracılığıyla sanatın paylaşılabılır bir deneyime dönüşmesini hedeflemektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde bu tema, Atatürk Kültür Evi'nin sanatı estetik bir faaliyet olmanın ötesinde; bireysel gelişim, kültürel süreklilik ve toplumsal etkileşimi aynı anda destekleyen çok yönlü bir sosyal mekanizma olarak ele aldığını ortaya koymaktadır. Bulgular, kurumun sanat anlayışının kültürel koruma ile toplumsal uyumu birbirini dışlayan süreçler olarak değil, birbirini tamamlayan dinamikler olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

3.4.2. Kültürel Kimliğin Korunması ve Dengeli Entegrasyon

Görüşme verilerinden ortaya çıkan ikinci temel tema, kültürel kimliğin korunması ile toplumsal entegrasyon arasındaki ilişkinin nasıl kavramsallaştırıldığıdır. Katılımcının ifadeleri, Atatürk Kültür Evi'nin kültürel kimliğin korunmasını yaşanan topluma uyum sağlamanın karşısı olarak görmediğini; aksine bu iki süreci birbirini tamamlayan dinamikler olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bu doğrultuda kurumun temel yaklaşımı, göçmen bireylerin hem kültürel aidiyetlerini sürdürebilmelerini hem de yaşadıkları toplumla sağlıklı ilişkiler geliştirebilmelerini desteklemektir.

Katılımcı, Almanya'da yaşayan Türk toplumunun zaman zaman iki farklı eğilim arasında kaldığını ifade etmektedir. Bir yanda yalnızca kendi kültürel çevresi içerisinde yaşamayı tercih

eden ve toplumsal etkileşimi sınırlayan bir yaklaşım, diğer yanda ise kültürel kimliğin büyük ölçüde kaybedildiği asimilasyon süreci bulunmaktadır. Kurumun benimsediği yaklaşım ise bu iki uç arasında dengeli bir konum oluşturmayı hedeflemektedir.

“Ya çok Türk kalıyoruz ya da asimile oluyoruz. Biz tam o arayı muhafaza etmeye çalışıyoruz.”

Bu ifade, kurumun entegrasyonu tek yönlü bir uyum süreci olarak değil, karşılıklı etkileşim temelinde şekillenen bir toplumsal süreç olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bulgular, kültürel kimliğin korunmasının bireyin yaşadığı topluma uyum sağlamasını engelleyen bir unsur olarak görülmediğini; aksine güçlü bir kültürel aidiyetin sağlıklı toplumsal katılımı desteklediği yönünde bir anlayışın benimsendiğini ortaya koymaktadır.

Katılımcının anlatımında kültürel kimlik, geçmişe ait ve değişmeden korunması gereken sabit bir yapı olarak değil, farklı kültürlerle etkileşim içerisinde yeniden üretilen dinamik bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle kurumun düzenlediği kültürel faaliyetler yalnızca Türk toplumuna yönelik etkinlikler olarak planlanmamakta; Alman toplumunun da katılımını teşvik eden ortak paylaşım alanları oluşturulmaktadır.

“Türk kimliğinin yok olmaması, Türk kimliğiyle Alman kimliğinin ortak güzel noktalarında birleşmesi bizim önceliğimiz.”

Bu yaklaşım, görüşme boyunca sıkça vurgulanan “birlikte yaşama kültürü” anlayışıyla da örtüşmektedir. Katılımcıya göre kültürel kimliğin korunması, farklı kültürlerle iletişime kapalı olmak anlamına gelmemekte; tam tersine bireyin kendi kültürel değerlerini koruyarak ortak toplumsal yaşamın aktif bir parçası hâline gelmesini mümkün kılmaktadır.

Bu doğrultuda milli bayramlar, konserler ve kültürel etkinlikler yalnızca kültürel mirasın yaşatıldığı organizasyonlar değil, aynı zamanda farklı kültürel grupların karşılıklı olarak birbirlerini tanıdıkları sosyal etkileşim alanları olarak değerlendirilmektedir. Böylece kültürel kimlik, yalnızca geçmişe ait değerlerin korunmasıyla sınırlı kalmamakta; ortak yaşam deneyimleri aracılığıyla sürekli yeniden üretilen toplumsal bir olgu hâline gelmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde bu tema, Atatürk Kültür Evi'nin kültürel kimlik ile entegrasyonu birbirine zıt kavramlar olarak değil, birbirini destekleyen süreçler olarak ele aldığını göstermektedir. Bulgular, kurumun kültürel çeşitliliği koruyarak toplumsal uyumu güçlendirmeyi hedefleyen kapsayıcı bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır.

3.4.3. Sanat Yoluyla Kültürlerarası Etkileşim ve Toplumsal Uyum

Görüşme bulgularından ortaya çıkan bir diğer temel tema, sanatın Türk ve Alman toplumları arasında kültürlerarası etkileşimi destekleyen bir iletişim ve paylaşım aracı olarak değerlendirilmesidir. Katılımcının anlatımında sanat, yalnızca kültürel mirasın korunmasını sağlayan bir faaliyet alanı değil; farklı kültürel geçmişlere sahip bireylerin ortak deneyimler geliştirmesine, birbirlerini tanımasına ve karşılıklı güven ilişkisi kurmasına katkı sunan bir sosyal mekanizma olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle kurumun kültürel faaliyetleri, tek taraflı bir kültür aktarımından ziyade karşılıklı öğrenme ve birlikte üretme anlayışına dayanmaktadır.

Katılımcının ifadeleri, kurumun birçok sanatsal etkinliği özellikle farklı kültürlerden bireyleri bir araya getirecek şekilde planladığını göstermektedir. Tiyatro gösterilerinin Almanca altyazılı sahnelenmesi, Türk ve Alman korolarının ortak konserler vermesi ve dans etkinliklerine farklı milletlerden

katılımcıların dâhil edilmesi, sanatın kültürlerarası iletişimi kolaylaştıran ortak bir dil olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

“Gösterilerimizin birçoğu Almanca altyazılı oluyor. Almanlar da katılıyor.”

Bu ifade, kurumun kültürel faaliyetleri yalnızca Türk toplumuna yönelik organizasyonlar olarak tasarlamadığını; Alman toplumunun da sürece aktif biçimde katılmasını amaçladığını göstermektedir. Böylece kültürel etkileşim, yalnızca Türk kültürünün tanıtılmasıyla sınırlı kalmamakta; iki toplumun ortak deneyimler üreterek birbirlerini daha yakından tanımalarını sağlayan bir süreç hâline gelmektedir.

Katılımcının anlatımında sanatın evrensel niteliği özellikle vurgulanmaktadır. Sanatın dil, din ve etnik köken gibi farklılıkları ikinci plana ittiği, bireyleri ortak estetik deneyimler etrafında buluşturduğu ifade edilmektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda kültürel farklılıklar bir ayrışma nedeni olarak değil, ortak üretimi zenginleştiren unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

“Sanat insanı insana yaklaştırıyor.”

Bu ifade, görüşmenin en güçlü kavramsal bulgularından birini oluşturmaktadır. Katılımcıya göre sanatın birleştirici niteliği, bireyler arasında doğrudan iletişim kurulmasını sağlamakta ve farklı toplumsal gruplar arasında güven ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Özellikle birlikte gerçekleştirilen konserler, tiyatro çalışmaları ve sosyal etkinlikler, kültürlerarası diyalogun gündelik yaşam içerisinde doğal biçimde kurulmasına olanak sağlamaktadır.

Bununla birlikte katılımcı, kültürlerarası etkileşim sürecinin her zaman sorunsuz ilerlemediğine de dikkat çekmektedir. Son yıllarda Avrupa’da yükselen yabancı karşıtlığı

ve göç tartışmalarının zaman zaman Türk toplumuna yönelik önyargıları artırdığı belirtilmektedir. Ancak kurumun sanat faaliyetleri bu olumsuz algıları dönüştürebilecek önemli bir araç olarak görülmektedir. Katılımcının değerlendirmelerine göre bireyler ortak sanatsal üretim süreçlerine katıldıkça karşılıklı önyargılar zayıflamakta ve farklı kültürel gruplar arasında daha güçlü sosyal bağlar kurulmaktadır.

Bu bulgu, sanatın yalnızca kültürel temsil işlevi üstlenmediğini; aynı zamanda toplumsal uyumun geliştirilmesine katkı sağlayan bir iletişim aracı olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Dolayısıyla kültürel etkileşim, kurum açısından tek yönlü bir kültürel tanıtım süreci değil; karşılıklı katılım, ortak üretim ve ortak deneyim temelinde şekillenen dinamik bir toplumsal süreç olarak ele alınmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde bu tema, Atatürk Kültür Evi'nin sanatı yerel ölçekte kültürel diplomasiyi destekleyen önemli bir araç olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Bulgular, sanat faaliyetlerinin yalnızca kültürel mirası görünür kılmakla kalmadığını; aynı zamanda farklı kültürel topluluklar arasında karşılıklı anlayışın, güvenin ve toplumsal uyumun gelişmesine katkı sunduğunu göstermektedir. Bu yönüyle sanat, kurumun kültürlerarası etkileşim vizyonunun merkezinde yer alan temel araçlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

3.4.4. Kuşaklar Arası Kültürel Aktarım, Hibrit Kimlik ve Dijital Dönüşüm

Görüşme bulguları, Atatürk Kültür Evi'nin faaliyetlerinin yalnızca mevcut kuşağa yönelik kültürel etkinlikler üretmekle sınırlı olmadığını; aynı zamanda kültürel kimliğin gelecek kuşaklara aktarılmasını kurumun temel sorumluluklarından biri olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Katılımcının ifadeleri, Almanya'da yetişen gençlerin hem Türk hem de Alman kültürü içerisinde sosyalleşmeleri nedeniyle iki kültürün etkisini aynı

anda taşıyan bir kimlik geliştirdiklerini göstermektedir. Bu durum, kültürel kimliğin zayıflaması olarak değil, göç deneyiminin doğal sonucu olan çok katmanlı bir aidiyet yapısı olarak değerlendirilmektedir.

Katılımcıya göre Almanya’da yaşayan gençler günlük yaşamlarında büyük ölçüde Alman toplumu içerisinde yer almakta; buna karşın aile, sosyal çevre ve kültürel kurumlar aracılığıyla Türk kültürüyle bağlarını sürdürmektedir. Bu nedenle kültürel aidiyet, yalnızca aile içerisinde gerçekleşen bir aktarım süreciyle açıklanamamakta; sivil toplum kuruluşlarının ve kültürel kurumların da bu süreçte önemli bir işlev üstlendiği görülmektedir.

“Almanya’da yaşayan bir Türk genci çok daha iyi Türkçe konuşabilir.”

Bu ifade, Almanya’daki yoğun Türk nüfusu ve güçlü kurumsal yapının gençlerin kültürel bağlarını korumasına katkı sağladığını göstermektedir. Ancak katılımcı, bu durumun gelecekte aynı şekilde devam edeceğine ilişkin kesin bir güven taşımamaktadır. Özellikle aile içerisinde Almanca kullanımının yaygınlaşması ve günlük yaşamın büyük ölçüde Almanca yürütülmesi nedeniyle kültürel aktarımın ilerleyen yıllarda daha fazla çaba gerektireceği ifade edilmektedir.

Bu nedenle kurum, gençleri yalnızca kültürel faaliyetlerin izleyicisi olarak değil, doğrudan üretim süreçlerinin aktif katılımcıları olarak konumlandırmaktadır. Görüşme boyunca gençlerin tiyatro ekiplerinde görev almaları, konser organizasyonlarına katkı sunmaları, dergi çalışmalarına katılmaları ve çeşitli sosyal projelerde sorumluluk üstlenmeleri, aidiyet duygusunu güçlendiren temel uygulamalar arasında gösterilmektedir. Katılımcıya göre gençlerin kuruma uzun süre bağlı kalabilmeleri, kendilerini kurum içerisinde değerli ve üretken bireyler olarak hissetmeleriyle yakından ilişkilidir.

“Bir genç gerçekten işe yaradığını hissediyorsa o zaman o gençleri aramızda bulabiliyoruz.”

Bu değerlendirme, kültürel aktarımın yalnızca geleneksel değerlerin genç kuşaklara aktarılmasıyla sınırlı olmadığını; gençlerin kültürel üretimin aktif öznesi hâline gelmelerinin de aidiyet duygusunu güçlendirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla kurumun yaklaşımı, pasif katılım yerine sorumluluk ve üretim temelli bir kültürel sosyalleşme modelini öne çıkarmaktadır.

Görüşmede öne çıkan bir diğer bulgu ise dijitalleşmenin kültürel faaliyetler üzerindeki etkisidir. Katılımcı, teknolojik gelişmelerin özellikle gençlerin ilgi alanlarını ve beklentilerini değiştirdiğini ifade etmekte; uzun süreli ve geleneksel sanat eğitimlerinin genç kuşaklar açısından önceki dönemlere göre daha az ilgi çekici hâle geldiğini belirtmektedir. Bu değişime uyum sağlamak amacıyla kurum, etkinlik içeriklerini gençlerin beklentilerine göre yeniden şekillendirmekte; klasik kültürel faaliyetlerin yanı sıra farklı sosyal etkinliklere ve dijital araçların kullanımına da yer vermektedir.

Dijitalleşme, katılımcı tarafından kültürel kimliği tehdit eden bir unsur olarak değil, doğru kullanıldığında kültürel faaliyetleri destekleyebilecek yeni bir imkân olarak değerlendirilmektedir. Özellikle yapay zekâ teknolojilerinin ve dijital iletişim araçlarının kültür ve sanat alanındaki etkisinin giderek artacağı öngörülmekte; bu nedenle kurumun değişen teknolojik koşullara uyum sağlamasının kaçınılmaz olduğu vurgulanmaktadır.

“Bundan kaçış yok. Biz de bunu kaliteli bir seviyeye getirip kendimize faydalı hâle getireceğiz.”

Bu yaklaşım, kurumun kültürel sürekliliği yalnızca geleneksel yöntemlerle sağlamaya çalışmadığını; değişen toplumsal ve teknolojik koşullara uyum sağlayarak kültürel faaliyetlerini sürdürülebilir kılmayı amaçladığını göstermektedir.

Böylece dijital dönüşüm, kültürel değerlerin alternatifi olarak değil, onların yeni kuşaklara aktarılmasını destekleyen tamamlayıcı bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde bu tema, Atatürk Kültür Evi'nin genç kuşakların kültürel aidiyetini güçlendirmeyi yalnızca geleneksel kültürel aktarım yoluyla değil; aktif katılımı teşvik eden, üretim odaklı ve dijital dönüşümü dikkate alan bütüncül bir yaklaşımla ele aldığını göstermektedir. Bulgular, kültürel kimliğin korunmasının değişen toplumsal koşullara uyum sağlayabilen dinamik süreçler aracılığıyla mümkün olacağını ortaya koymaktadır.

3.4.5. Kurumsal Sürdürülebilirlik, Profesyonelleşme ve Gelecek Perspektifi

Görüşmenin son bölümünde elde edilen bulgular, Atatürk Kültür Evi'nin yalnızca kültürel faaliyetler düzenleyen bir sivil toplum kuruluşu olmadığını, aynı zamanda bu faaliyetlerin sürekliliğini sağlayabilmek amacıyla kurumsal kapasitesini geliştirmeye çalışan bir yapı olduğunu göstermektedir. Katılımcının değerlendirmeleri, kültürel üretimin sürdürülebilirliğinin yalnızca sanatsal faaliyetlerin çeşitliliğine değil; ekonomik kaynakların etkin kullanımına, profesyonel yönetim anlayışına ve kurumsal hafızanın güçlendirilmesine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Katılımcıya göre günümüzde kültür ve sanat alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri finansal sürdürülebilirliktir. Artan işletme giderleri, bina maliyetleri, personel ihtiyacı ve etkinlik organizasyonlarının giderek daha yüksek bütçeler gerektirmesi, yalnızca üyelik aidatlarına dayalı bir yönetim anlayışının uzun vadede yeterli olmadığını göstermektedir.

“Üyelerin gelirleriyle buranın ayakta durması belli bir zaman sonra mümkün olmayacaktır.”

Bu ifade, kurumun ekonomik sürdürülebilirliği yalnızca mevcut kaynakları korumakla değil, yeni gelir modelleri geliştirmekle ilişkilendirdiğini göstermektedir. Bu doğrultuda kurum bünyesinde faaliyet gösteren kafenin yalnızca ticari bir işletme olarak değil, kültürel faaliyetlerin devamlılığını destekleyen tamamlayıcı bir kaynak olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Böylece ekonomik faaliyetler, kültürel üretimin sürdürülebilirliğini destekleyen kurumsal araçlar hâline gelmektedir.

Bununla birlikte katılımcı, kurumsal sürdürülebilirliğin yalnızca ekonomik boyutla sınırlı olmadığını özellikle vurgulamaktadır. Ona göre kültürel kurumların geleceği, yetişmiş insan kaynağına, görev paylaşımına ve profesyonel organizasyon yapısına bağlıdır. Gönüllülük esasına dayalı çalışmaların önemli olduğu kabul edilmekle birlikte, büyüyen kurumların belirli bir aşamadan sonra profesyonel yönetim anlayışını benimsemeleri gerektiği ifade edilmektedir.

“Profesyonelleşmeyi çok önemsiyorum.”

Katılımcının bu değerlendirmesi, kurumsal başarının bireysel çabalara bağımlı olmaması gerektiği yönündeki yaklaşımıyla da desteklenmektedir. Görüşmede kurumsal hafızanın oluşturulması, yeni yöneticilerin yetiştirilmesi ve görevlerin sistematik biçimde devredilmesi, kurumun uzun vadeli başarısı açısından temel öncelikler arasında gösterilmektedir. Böylece sürdürülebilirlik, yalnızca ekonomik kaynakların devamlılığı değil, kurumsal bilgi birikiminin gelecek kuşaklara aktarılması olarak da ele alınmaktadır.

Geleceğe ilişkin değerlendirmelerde ise katılımcı, Türk-Alman kültürel ilişkilerinin yalnızca kültürel dinamiklerden değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal gelişmelerden de etkilendiğini ifade etmektedir. Avrupa’da son yıllarda artan göç tartışmaları ve yabancı karşıtı söylemlerin zaman zaman kültürel

etkileşim süreçlerini olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Buna karşın sanatın ve kültürel faaliyetlerin, farklı toplumlar arasında karşılıklı anlayışı geliştirebilecek önemli araçlar olduğu vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda Atatürk Kültür Evi, Türk kültürünü doğru biçimde temsil etmeyi ve kültürlerarası diyalogu güçlendirmeyi kurumsal sorumluluklarından biri olarak görmektedir.

“İnsanların birbiriyle anlaşamaması için hiçbir neden yok; sanatta birleşirsek, sporda birleşirsek, kültürde birleşirsek bunlar hep güzel şeyler.”

Bu ifade, görüşmenin bütününe hâkim olan kültürlerarası etkileşim anlayışını da özetlemektedir. Katılımcının değerlendirmeleri, sanatın yalnızca kültürel mirası koruyan bir alan değil, toplumsal uzlaşmayı destekleyen ortak bir iletişim zemini olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu nedenle kurumun gelecek vizyonu, değişen toplumsal koşullara uyum sağlayabilen, profesyonel yönetim anlayışını benimseyen ve kültürlerarası diyalogu güçlendiren faaliyetleri sürdürülebilir biçimde devam ettirebilen bir kurumsal yapı oluşturmaya dayanmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde bu tema, Atatürk Kültür Evi'nin sürdürülebilirliği yalnızca ekonomik kaynakların devamlılığı olarak değil; profesyonel yönetim, kurumsal öğrenme, insan kaynağının geliştirilmesi ve kültürlerarası etkileşimi destekleyen faaliyetlerin sürekliliğiyle birlikte ele aldığını göstermektedir. Bulgular, kültürel kurumların uzun vadeli başarısının yalnızca düzenledikleri etkinliklerin sayısına değil, değişen toplumsal ihtiyaçlara uyum sağlayabilen güçlü bir kurumsal yapıya sahip olmalarına bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

4. SONUÇ

1961 yılında imzalanan Türk-Alman İşgücü Anlaşması sonrasında Almanya’da oluşan Türk diasporası, zaman içerisinde yalnızca ekonomik bir göçmen topluluğu olmaktan çıkmış; kültürel, sosyal ve kurumsal yapılarıyla yaşadıkları toplumun önemli bir parçası hâline gelmiştir. Bu süreçte sivil toplum kuruluşları, göçmen toplulukların kültürel kimliklerini korumalarında ve yaşadıkları toplumla ilişkilerini geliştirmelerinde önemli işlevler üstlenmiştir. Bu çalışma, Köln’de faaliyet gösteren Atatürk Kültür Evi örneği üzerinden sanatın diaspora toplulukları açısından üstlendiği bu çok yönlü rolü ortaya koymayı amaçlamıştır.

Araştırma bulguları, Atatürk Kültür Evi’nin sanatı yalnızca kültürel etkinliklerin gerçekleştirildiği bir alan olarak değil; bireysel gelişimi destekleyen, kültürel aidiyeti güçlendiren, kuşaklar arası kültürel aktarımı sağlayan ve Türk-Alman toplumları arasında kültürlerarası etkileşimi geliştiren önemli bir araç olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Tiyatro, müzik, halk oyunları, resim ve diğer sanatsal faaliyetler, katılımcıların yalnızca sanatsal becerilerini geliştirmemekte; aynı zamanda özgüven kazanmalarına, sosyal yaşama aktif katılmalarına ve farklı kültürel gruplarla ortak deneyimler oluşturmalarına katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın dikkat çekici bulgularından biri, kültürel kimliğin korunması ile toplumsal uyumun birbirine zıt süreçler olarak değerlendirilmemesidir. Görüşme bulguları, Atatürk Kültür Evi’nin Türk kültürel kimliğinin korunmasını, Alman toplumuyla sağlıklı ilişkiler geliştirilmesinin önünde bir engel olarak görmediğini; aksine güçlü bir kültürel aidiyetin toplumsal uyumu destekleyen önemli bir unsur olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, göçmen toplulukların hem kendi kültürel değerlerini yaşatabilecekleri hem de yaşadıkları

toplumun aktif bireyleri olabilecekleri dengeli bir entegrasyon anlayışına işaret etmektedir.

Araştırmada ayrıca sanatın kültürlerarası iletişimi güçlendiren ortak bir dil oluşturduğu görülmüştür. Türk ve Alman sanatçıların birlikte gerçekleştirdikleri etkinlikler, ortak konserler, tiyatro gösterileri ve kültürel organizasyonlar, karşılıklı önyargıların azalmasına ve toplumlar arasında güven ilişkisinin gelişmesine katkı sağlayan önemli uygulamalar olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle sanat, yalnızca kültürel mirası yaşatan bir faaliyet alanı değil, aynı zamanda toplumsal uyumu destekleyen bir sosyal etkileşim mekanizması olarak değerlendirilebilir.

Görüşme bulguları, diaspora kurumlarının geleceği açısından genç kuşakların aktif katılımı ile kurumsal sürdürülebilirliğin önemini de ortaya koymaktadır. Gençlerin yalnızca kültürel etkinliklerin izleyicisi değil, üretim süreçlerinin aktif bir parçası hâline gelmeleri, kültürel aidiyetin güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Bunun yanında dijital teknolojilerin kültürel faaliyetlerde daha etkin kullanılmasının ve kurumsal yapıların profesyonel bir yönetim anlayışıyla desteklenmesinin, diaspora kurumlarının geleceği açısından önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışma, tek bir kurum üzerinden yürütülen nitel bir durum çalışması olması nedeniyle elde edilen bulguların tüm Türk diasporasına genellenmesini amaçlamamaktadır. Bununla birlikte Atatürk Kültür Evi örneği, diaspora kurumlarının sanat aracılığıyla kültürel kimliğin korunması, kültürlerarası etkileşimin geliştirilmesi ve toplumsal uyumun desteklenmesi süreçlerinde üstlendikleri rolü ayrıntılı biçimde ortaya koyması bakımından önemli bir örnek sunmaktadır.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda Almanya'nın farklı şehirlerinde faaliyet gösteren Türk sivil toplum kuruluşlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi, farklı sanat dallarının kültürel

etkileşim üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi ve göçmen gençlerin kültürel aidiyet süreçlerinin farklı yöntemlerle ele alınması, alana yeni katkılar sağlayacaktır. Böylece diaspora kurumlarının sanat aracılığıyla geliştirdikleri kültürel etkileşim modelleri daha kapsamlı biçimde analiz edilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Alkan, M. N. (2015). Hayranlık, dostluk ve çıkar üçgeninde Türk-Alman ilişkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 34–48.
- Alperen, A., & Yaprak, A. (2019). Almanya’da Türklere yönelik uygulanan entegrasyon kursları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 78–95.
- Aslan, A. (2021). İş gücü anlaşmasının altmışıncı yılında aidiyet ve ötekileştirme arasında Almanyalı Türkler. *Turkish Journal of Diaspora Studies*, 1(2), 96–120.
- Bakioğlu, A. (2021). 1970’ler sonrası Almanya kültürünün tersyüz edilmesi: Kanaklar. *İnsan Hareketliliği Uluslararası Dergisi*, 1(1), 30–43.
- Demir, F. (2020). Alman yeraltı edebiyatında Türkiyeli yazarlar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37(2), 372–388.
- Gayırnal, A. (2021). 1961–2020 yılları arasında Almanya’da yaşayan Türkiyeli göçmen kadınların kimlik dönüşümleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Şırnak Üniversitesi.
- Günçan, Ö., & Çelik, D. (2024). Örgün ve yaygın eğitimde sanatın rolü: Lübnan modeliyle çok kültürlü toplumlarda kültürel mirası koruma. *Yegâh Musicology Journal*, 7(4), 874–900.
- Karaman, F. (2022). Göçmen edebiyatında Türklerin Türk kültürünü yansıtırma gücü. *Milli Folklor*, 17(133), 145–159.
- Kırmızı, B. (2016). Göçmen Türklerin Almanya’da yaşadığı sorunların dünü ve bugünü. *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(3), 145–156.

- Öğreten, C. (2023). Türk-Alman kültür diplomasisi ve 1957 tarihli kültür antlaşması. MUTAD, 10(2), 636–656.
- Resmî Gazete. (1965, 10 Nisan). 569 sayılı Resmî Gazete (Sayı 11976, ss. 390–407).
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2014). Uluslararası işgücü anlaşmaları (F. Aydın, Ed.). Kayhan Ajans.
- Tütüncüoğlu, M. (2016). Gönüllülük ve sivil toplum etkileşiminde sanatın rolü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yaşar Üniversitesi.

ULUS DEVLET İNŞASINDA CEZA: 1926-1934 YILLARI ARASINDA TÜRKLÜĞE HAKARET DAVALARININ ANALİZİ

Ahmet ÇELİK¹

1. GİRİŞ

İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş, rejimin yanı sıra vatandaşlığın ve kolektif kimliğin yeniden tanımlandığı bir dönüşümdür. Dinî ve cemaat temelli aidiyetlerin belirleyici olduğu imparatorluk yapısından ulus devlet modeline geçilirken Türklük de yeni bir hukukî ve siyasal içerik kazanmıştır. 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur" (www.anayasa.gov.tr) hükmünün benimsenmesi, Türklüğü anayasal düzlemde vatandaşlık temelli bir üst kimlik olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte bu hukukî tanım ile dönemin kültürel ve siyasal pratikleri arasında bütünüyle sorunsuz ve homojen bir ilişki bulunduğu varsayılmaz. Erken Cumhuriyet'in millî kimlik inşası, vatandaşlık kadar dil, kültür ve siyasal bağlılık üzerinden de yürütülmüştür. (Yıldız, 2001)

Ulus devletin inşasında ortak kimliğin tanımlanması kadar korunması da önemsenmiştir. 1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu, devletin ve millî kimliğin manevi varlığına yönelik tahkir ve tezyif fiillerini cezai yaptırıma bağlamış; böylece Osmanlı ceza hukukunda bağımsız bir suç kategorisi olarak bulunmayan Türklüğe hakaret, Cumhuriyet'in hukuk

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-0624-6701.

düzeninde müstakil bir koruma alanına dönüşmüştür. (Kızılay, 2021; Onar, 2016) Türklüğün Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükümet, ordu ve donanma ile aynı hüküm içinde korunması, kavramın yalnızca etnik bir topluluğu değil, yeni siyasi düzenin kurucu topluluğunu ve ortak vatandaşlık kimliğini temsil ettiğini göstermektedir.

Bu araştırma, 1926-1934 yılları arasında Türklüğe hakaret iddiasıyla haklarında işlem yapılan kişilere ilişkin Cumhuriyet Arşivi kayıtlarından oluşturulan veri setine dayanmaktadır. Veri setinde 501 kişi tespit edilmiş; kayıtlar yıl, il, köy-kent yerleşimi, cinsiyet, dinî aidiyet, etnik kimlik/uyruk, meslek ve hakaretin yöneldiği unsur bakımından sınıflandırılmıştır. Araştırmanın problemi, Türklüğe kimin hakaret ettiğini belirlemekten çok, erken Cumhuriyet'te kimlerin, nerelerde ve hangi toplumsal özelliklerle bu suçlamanın konusu hâline geldiğini açıklamaktır. Bu ayırım zorunludur; çünkü bir kişinin soruşturma evrakında yer alması, isnadın doğrulandığı veya mahkûmiyetle sonuçlandığı anlamına gelmemektedir.

Literatürde Türklüğe hakaret suçunun hukukî gelişimi ve azınlıklar ile yabancıların karşılaştığı davalar ele alınmış olmakla birlikte, mevcut kayıtları geniş bir sanık grubu üzerinden zamansal, mekânsal ve sosyo-demografik örüntüler hâlinde değerlendiren çalışmalar sınırlıdır (Sarısaman, 2024; Sinin, 2025). Araştırmanın katkısı, tekil ve dikkat çekici davalar yerine 501 kişilik toplu veriyi merkeze alması; dinî veya etnik aidiyeti suç davranışının doğrudan açıklayıcısı olarak değil, devlet kayıtlarında oluşan sanık profilini anlamaya yarayan tarihsel kategoriler şeklinde kullanmasıdır. Böylece Türklüğe hakaret dosyaları yalnızca ceza hukuku belgeleri olarak değil, ulus devlet inşası ile gündelik toplumsal ilişkilerin kesiştiği sosyal tarih kaynakları olarak okunmaktadır.

İncelenen kayıtlar toplumsal gerçekliğin tamamını değil, şikâyet veya ihbar yoluyla adli-idari sürece taşınan ve arşivde tespit edilebilen olayları göstermektedir. Bu nedenle aşağıdaki sayılar bir grubun “hakaret etme eğilimini” veya gerçek suç oranını ölçmez; arşivsel görünürlüğü ortaya koyar. Ayrıca il, meslek ve bazı kimlik bilgileri her kişi için mevcut değildir. Bölümde bütün oranların ilgili değişkende bilgisi belirlenebilen örneklem üzerinden verilmesi ve sonuçların bu sınırlar içinde yorumlanması benimsenmiştir.

2. TÜRKLÜĞÜN HUKUKİ BİR KORUMA ALANINA DÖNÜŞMESİ

2.1. Ulus Devlet, Vatandaşlık ve Türklük

Cumhuriyet’in ilanı, Osmanlı’dan devralınan siyasal aidiyet biçimlerinin yeniden tanımlandığı bir dönüm noktasıdır. Osmanlı klasik düzeninde “millet” büyük ölçüde dinî cemaat mensubiyetini ifade ederken, Tanzimat sonrasında modern ulus anlamına doğru genişlemiş; Cumhuriyet’le birlikte siyasal topluluğun merkezine Türklük yerleştirilmiştir (Sarısaman, 2024; Sinin, 2025). 1924 Anayasası’nın vatandaşlık tanımı, din ve ırk farkı gözetmeyen hukukî bir aidiyet çerçevesi kurmuştur. Ne var ki arşiv kayıtlarının kişileri Türk, Rum, Ermeni, Kürt, Musevi, Levanten veya yabancı uyruklu gibi farklı kategorilerle kaydetmesi, hukukî vatandaşlık ile toplumsal kimliğin her zaman aynı düzlemde işlemediğini gösterir.

Ceza hukukunun koruduğu “Türklük” bu nedenle yalnızca belirli bir etnik grubun şerefine indirgenemez. Korunan değer, yeni devletin egemenliğini dayandırdığı milleti ve ortak vatandaşlık kimliğini temsil eden manevi bir varlıktır. Türklüğün TBMM, hükümet ve orduyla aynı koruma alanına alınması, millet ile devletin manevi şahsiyeti arasında doğrudan bağ kurmuştur. Böylece Türklük, kimlik tanımı olmanın

ötesinde devlet tarafından korunması gereken kamusal bir değere dönüşmüştür.

Bu dönüşüm, 1920'lerin hukuk reformlarının siyasal öncelikleri hukuk diline aktarma işleviyle uyumludur. Bununla birlikte koruma mekanizmasını otomatik ve sınırsız bir cezalandırma pratiği olarak görmek doğru değildir. Takibatın merkezî izne bağlanması, millî kimliğe yönelik saldırıların önemsendiğini gösterirken her ihbarın doğrudan davaya dönüşmesini önleyen bir filtre de oluşturmuştur. Bu ikili yapı, Türklüğe hakaret suçunun hem ulus devletin kimlik siyaseti hem de erken Cumhuriyet'in adli-bürokratik işleyişi bakımından değerlendirilmesini gerekli kılar.

2.2. 1926 Türk Ceza Kanunu ve Takibat Usulü

1 Mart 1926'da kabul edilen ve 13 Mart 1926'da yayımlanan 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 158, 159 ve 160. maddeleri, suçun kapsamını ve takibat usulünü belirlemiştir. 158. madde Cumhurbaşkanına yönelik hakaret ve tecavüzleri düzenlerken, Türklüğe yönelik tahkirin maddi tanımı 159. maddede yer almıştır. Bu madde, TBMM'yi, hükümetin manevi şahsiyetini, orduyu, donanmayı veya Türklüğü tahkir ve tezyif edenler hakkında 158. madde hükümlerinin uygulanmasını öngörmüştür (Resmi Gazete, 1926). Böylece Türklüğe hakaret, bireysel şeref ve haysiyete karşı suçlardan ayrılarak devletin ve millî topluluğun manevi şahsiyetine karşı suçlar arasında konumlandırılmıştır.

160. madde, suçun maddi unsurundan ziyade kovuşturma usulünü düzenlemiştir. Buna göre 159. madde kapsamındaki suçlar için TBMM Riyasetinin izni gerekliydi. Uygulamada süreç çoğunlukla ihbar veya şikâyetle başlamakta; polis ya da jandarma ifadeleri ve yerel savcılık evrakı Adliye Vekâletine gönderilmekteydi. Ceza İşleri Müdürlüğü'nün incelemesinden sonra dosya Adliye Vekili imzasıyla

Başvekâlete, oradan TBMM Başkanlığına sevk ediliyor; takibata izin verilip verilmeyeceğine merkezde karar veriliyordu (Sarısaman, 2024).

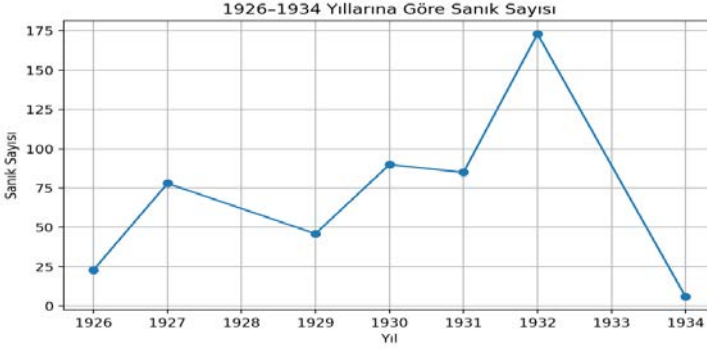
11 Temmuz 1931 tarihli düzenleme, sistemin temel mantığını değiştirmeden izin merciini daha açık hâle getirmiştir. TBMM’yi veya Türklüğü tahkir ve tezyif suçlarında takibat TBMM Reisinin, bulunmadığında ona vekâlet eden kişinin iznine bağlanmış; ordu ve donanmaya yönelik tahkirde Millî Müdafaa Vekâletinin talep veya izni aranmıştır. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1931). Bu prosedür, “suçlama”, “takibat” ve “mahkûmiyet” kavramlarının birbirinden ayrılmasını zorunlu kılar. Nitekim bazı dosyalarda aynı soruşturmadaki kişiler hakkında farklı kararlar verilmiş; isnadın sabit görülmediği kişiler yönünden takibata izin çıkmamıştır. Dolayısıyla arşivde adı geçenler, “Türklüğe hakaret edenler” değil, bu iddiayla haklarında işlem yapılan kişilerdir.

3. SUÇLAMALARIN ZAMANSAL VE MEKÂNSAL DAĞILIMI

3.1. Kronolojik Dağılım

501 kişinin yıllara göre dağılımı doğrusal bir gelişme göstermemektedir. 1926’da 23, 1927’de 78, 1929’da 46, 1930’da 90, 1931’de 85, 1932’de 173 ve 1934’te 6 kişi kaydedilmiş; mevcut veri setinde 1928 ve 1933 yılları için kayıt tespit edilememiştir. 1930-1932 dönemindeki 348 kişi toplamın %69,5’ini, 1932’deki 173 kişi ise tek başına %34,5’ini oluşturmaktadır.

Şekil 1. 1926-1934 yılları arasında Türklüğe hakaret iddiasıyla haklarında işlem yapılan kişilerin dağılımı

1926'daki düşük sayı, kanunun mart ayında yürürlüğe girmesi ve yeni mekanizmanın başlangıç evresiyle ilişkilidir. 1927'deki artış, uygulamanın görünürlüğünün yükseldiğini düşündürmektedir. Buna karşılık 1928'de kayıt bulunmaması, o yıl hiç olay yaşanmadığını göstermez. Aynı ihtiyat 1933 için de geçerlidir; başka bir araştırmada 1933'te İstanbul'da görülen bir dava aktarılmıştır (Sinin, 2025). Dolayısıyla sıfır değerleri, arşiv malzemesinin günümüze ulaşması, tasnifi veya araştırmada tespit edilebilmesiyle ilgili boşluklar olarak değerlendirmek daha güvenlidir.

1932'deki sıçrama tek bir nedene bağlanamaz. Bu yılda aynı soruşturma kapsamında birden fazla kişinin yer aldığı dosyalar bulunmaktadır; dolayısıyla artışın bir bölümü çok sanıklı soruşturmalardan kaynaklanmış olabilir. Mevcut veriler siyasal ve toplumsal gelişmelerle doğrudan nedensellik kurmaya yeterli değildir. 1934'teki keskin düşüş ise takibat pratiğindeki değişimle birlikte ele alınabilir. Sarısamancıoğlu, incelediği belgeler çerçevesinde 1926-1933 arasında TBMM Başkanlığına gönderilen dosyalarda takibata izin verildiğini, takibata gerek bulunmadığı yönündeki ilk kararların 1934'te görüldüğünü belirtmektedir (Sarısamancıoğlu, 2024). Bununla birlikte yalnızca altı

kişinin kaydedilmesini bütünüyle politika değişikliğine bağlamak, arşivdeki olası eksikleri göz ardı eder.

Kronolojik dağılımın gösterdiği temel sonuç, sayılar ile gerçek toplumsal davranış arasında doğrudan eşitlik kurulamamasıdır. Yıllık farklılıklar hakaret içeren ifadelerin sıklığı kadar ihbar mekanizmasının kullanımı, çok sanıklı dosyalar, yerel makamların uygulaması, merkezî izin süreci ve arşiv kayıtlarının korunma biçimi tarafından da üretilmiş olabilir.

3.2. Mekânsal Dağılım

İl bilgisi belirlenebilen 389 kişi içinde İstanbul 146 kişiyle ilk sırada ve %37,5 paya sahiptir. İstanbul'u İzmir (43; %11,1), Ankara (23; %5,9), Balıkesir (20; %5,1), Çanakkale (16; %4,1) ve Kırklareli (12; %3,1) izlemektedir. Bursa ile Zonguldak sekizer; Adana, Eskişehir ve Yozgat yedişer; Aydın ile Samsun altışar kişiyle temsil edilmiştir. Çok sayıda başka ilde daha düşük sayıda kayıt bulunması, olgunun yalnızca birkaç kozmopolit kentle sınırlı olmadığını göstermektedir.

Şekil 2. Türklüğe hakaret iddiasıyla haklarında işlem yapılan kişilerin illere göre dağılımı

İstanbul'un açık üstünlüğü, şehrin dönemin en büyük nüfus merkezi, uluslararası ticaret düğümü ve önemli bir gayrimüslim nüfus merkezi olmasıyla birlikte düşünülmelidir

(Sinin, 2025). Fakat yoğunluğu yalnızca demografik yapı açıklamaz. Basın, yayın, eğlence, ticaret ve ulaşım faaliyetleri farklı gruplar arasındaki teması; polis, savcılık ve diğer devlet kurumlarının yoğunluğu ise bir anlaşmazlığın resmî kayda dönüşme ihtimalini artırmıştır. İzmir'in liman kenti niteliği ve dış dünyayla bağlantısı benzer bir çerçeve sunarken Ankara'nın üçüncü sıradaki yeri, başkentte merkezî bürokrasinin ve Cumhuriyet kurumlarının yoğunlaşmasıyla ilişkilidir.

Balıkesir, Çanakkale ve Kırklareli'nin görece yüksek sayıları, Batı Anadolu-Marmara-Trakya hattındaki mübadele mirası, sınır ve liman hareketliliği, askerî varlık ve Balkan coğrafyasıyla süren ilişkiler bağlamında anlamlıdır. Ancak mevcut sayılar bu etkenlerden hangisinin belirleyici olduğunu göstermediğinden, doğrudan etnik veya siyasal nedensellik kurulamaz. Ayrıca 112 kişinin il bilgisi tespit edilememiştir. Harita bu nedenle toplam 501 kişiyi değil, coğrafi bilgisi bulunan 389 kişiyi göstermektedir.

Yerleşim türü belirlenebilen aynı 389 kaydın 371'i kentlere (%95,4), 18'i köylere (%4,6) aittir. Bu oran kırsalda benzer ifadelerin kullanılmadığı anlamına gelmez. Kentler, farklı toplumsal grupların karşılaştığı kahvehane, lokanta, iş yeri, kamu kurumu, liman, istasyon, gazete ve matbaa gibi alanları; aynı zamanda şikâyetin adli makamlara ulaşmasını sağlayan kurumsal ağı barındırmaktadır. Bu nedenle dağılım, davranışın kentsel niteliğinden çok soruşturmaların belirgin bir kentsel görünürlük kazandığını ortaya koymaktadır.

4. SANIKLARIN TOPLUMSAL PROFİLİ

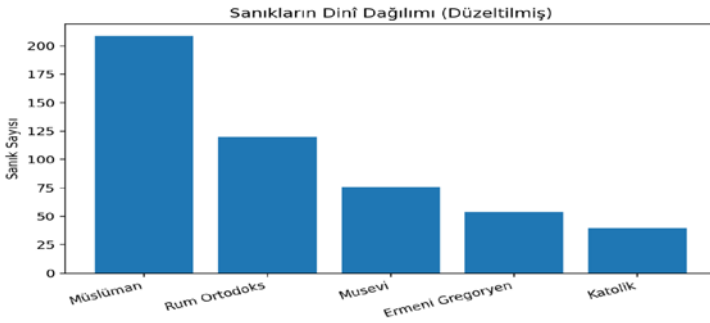
4.1. Cinsiyet ve Dinî Aidiyet

Cinsiyeti belirlenebilen 499 kişinin 378'i erkek (%75,8), 121'i kadındır (%24,2). Erkeklerin çoğunluğu, olayların

kahvehane, iş yeri, kamu kurumu, ulaşım alanı, gazete ve matbaa çevresi gibi erkeklerin daha görünür olduğu kamusal veya yarı kamusal mekânlarda ortaya çıkmasıyla ilişkili olabilir. Buna karşılık kadınların yaklaşık dörtte birlik payı, suçlamaların yalnızca erkeklerin kamusal çatışmalarına özgü olmadığını gösterir. Kadınlar bazı dosyalarda aile bireyleriyle birlikte, bazılarında ise doğrudan şüpheli veya sanık olarak yer almıştır (DABCA, 30-10-0-0, 33-186-10; 33-189-3; 40-248-1). Bu oranlardan kadın veya erkeklerin suç işleme eğilimine ilişkin sonuç çıkarılamaz; ölçülen olgu yalnızca adli kayıtlardaki görünürlüktür.

Dinî aidiyeti belirlenebilen 499 kişinin 209'u Müslüman (%41,9), 120'si Rum Ortodoks (%24), 76'sı Musevi (%15,2), 54'ü Ermeni Gregoryen (%10,8) ve 40'ı Katolik (%8) olarak kaydedilmiştir. Müslümanlar en büyük tek kategoridir; gayrimüslim kategoriler birlikte değerlendirildiğinde 290 kişiyle %58,1'e ulaşmaktadır.

Şekil 3. Türklüğe hakaret iddiasıyla haklarında işlem yapılan kişilerin dinî aidiyete göre dağılımı

Gayrimüslimlerin yüksek görünürlüğü, veriyi basit bir “devlet-azınlık çatışması” olarak okumak için yeterli değildir. İstanbul, İzmir, Trakya ve Batı Anadolu’daki coğrafi yoğunlaşma ile çok dinli kentlerdeki ticari ve toplumsal temas bu oranları etkilemiştir. Ayrıca “Müslüman olmayan” kategorisi

Rum Ortodoks, Musevi, Ermeni Gregoryen ve Katoliklerin farklı tarihsel ve hukukî konumlarını tek başlık altında birleştirir; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gayrimüslimlerle yabancı uyruklu Hristiyanları bütünüyle ayırmaz. Buna karşılık Müslümanların %41,9'luk payı, suçlamanın yalnızca gayrimüslimlere veya yabancılara yönelik bir hukuk pratiği olmadığını açıkça gösterir. Burada sorulması gereken, hangi dinî grubun daha fazla hakaret ettiği değil, hukuken korunan Türklük kavramının farklı toplulukların gündelik ilişkilerinde nasıl bir suçlama kategorisine dönüştüğüdür.

4.2. Etnik Kimlik ve Uyrak

Etnik kimlik veya uyrak bilgisi belirlenebilen 497 kişinin 184'ü Türk (%37), 108'i Rum (%21,7), 73'ü Musevi (%14,7), 54'ü Ermeni (%10,9), 13'ü Alman (%2,6), dokuzu İtalyan (%1,8), sekizer kişi Macar ve Kürt (%1,6), yedişer kişi Levanten ve Bulgar (%1,4), altısı Arnavut (%1,2), üçer kişi Yunan ve Arap (%0,6) olarak kaydedilmiştir. Çerkes, Yugoslav, İngiliz, İranlı, Boşnak, Belçikalı, Avusturyalı, Fransız, Afgan ve Zaza gibi daha küçük gruplar da veri setinde yer almaktadır.

Şekil 4. Türklüğe hakaret iddiasıyla haklarında işlem yapılan kişilerin etnik kimlik ve uyrak dağılımı

Bu değişken, aynı türden kategorileri içermemektedir. Türk, Rum, Ermeni, Kürt veya Zaza gibi ifadeler etnik ya da

topluluk aidiyetini; Alman, İtalyan, Yunan veya İngiliz gibi tanımlar çoğunlukla uyruğu; Levanten ise tarihsel ve sosyokültürel bir konumu belirtmektedir. Bu nedenle kategorilerin “etnik kimlik/uyruk” ortak başlığı altında sunulması bir zorunluluktur; değerler doğrudan karşılaştırılabilir homojen kimlikler olarak ele alınamaz.

Türklerin 184 kişiyle en büyük tek grubu oluşturması, Türklüğe hakaret suçlamasının yalnızca azınlıklar ve yabancılar hakkında kullanıldığı varsayımını geçersiz kılar. Rumların ikinci sıradaki görünürlüğünde ise “Rum” ile Yunan uyruğunun ayrılması gerekir: ilki büyük ölçüde Türkiye’deki tarihsel cemaati, ikincisi Yunanistan vatandaşlığını belirtir. Alman, İtalyan, Macar, Bulgar, Yunan, Yugoslav, İngiliz ve diğer yabancı uyrukluların varlığı, bazı soruşturmaların konsolosluk ve dış ilişkiler boyutu da kazanabildiğini düşündürmektedir. Verinin ana sonucu belirli bir grubun hakaret eğilimi değil, Türklüğün çok farklı aidiyetlere sahip kişilerin ilişkilerinde hukukî bir çatışma kategorisine dönüşebilmesidir.

4.3. Meslekler ve Toplumsal Konum

Meslek bilgisi yalnızca 60 kişi, başka bir ifadeyle veri setinin yaklaşık %12’si için mevcuttur. Bunların 22’si “diğer” (%36,7), 17’si kamu görevlisi (%28,3), onu ticaret ve hizmet çalışanı (%16,7), altısı zanaatkâr veya usta (%10), beşi askerî personel (%8,3) biçiminde gruplanmıştır. Eksik veri oranı nedeniyle bu dağılım bütün sanıkların sınıfsal veya mesleki profilini temsil etmez. Kamu görevlilerinin mesleklerinin resmî yazışmalarda daha düzenli kaydedilmiş olması da görünürlüklerini artırmış olabilir.

Mesleği bilinenler arasında muhtar, nahiye müdürü, belediye görevlisi, öğretmen, asker, jandarma, tüccar, şoför, makinist, garson, kahveci, zanaatkâr, avukat, yazar, matbaacı, gazete sahibi ve sahne sanatçısı gibi farklı konumlar vardır. Bu

çeşitlilik, suçlamaların tek bir eğitim veya gelir grubuna özgülenemeyeceğini; sözlü tartışmaların yaşandığı hizmet ve ulaşım alanlarının yanı sıra basın-yayın yoluyla da ortaya çıkabildiğini gösterir. Bununla birlikte 60 kişilik sınırlı alt örneklem, meslek değişkenini açıklayıcı değil, tamamlayıcı bir bulgu olarak kullanmayı gerektirir.

5. SUÇLAMALARIN TOPLUMSAL VE SİYASAL ANLAMI

Türklüğe hakaret dosyalarının ortak noktası, isnadın doğrudan veya dolaylı biçimde “Türklük”, “Türkler” ya da “Türk milleti”ne yönelmesidir. Ancak ifadelerin bağlamı aynı değildir. Bazı olaylarda kolektif kimliği doğrudan aşağılayan sözler bulunurken bazılarında belirli bir kişiye yönelik hakaret, bütün Türklere genellenerek 159. madde kapsamına taşınmıştır. Bireysel anlaşmazlık ile kolektif kimliğe tahkir arasındaki sınırın her zaman açık olmaması, hukukî nitelemenin olayın bağlamına bağlı olduğunu göstermektedir.

Bazı soruşturmalarda Türklük tek hedef değildir. Cumhurbaşkanı, hükümet, TBMM, ordu, kanunlar veya kamu görevlileri aynı ifade içinde hakaretin konusu olabilmıştır. Bu birliktelik, 1926 Ceza Kanunu’nun millet, rejim ve devlet kurumlarını yakın bir koruma alanında düzenlemesinin uygulamaya yansımasıdır. Türklük böylece yalnızca etnik veya toplumsal bir topluluğu değil, Cumhuriyet’in meşruiyetini oluşturan değerler bütünü de temsil etmiştir.

Öte yandan suçlama, gündelik çekişmelerde araçsallaştırılabilen güçlü bir hukukî kategoriye dönüşmüştür. Kişisel anlaşmazlıklar, ticari rekabet, komşuluk çatışmaları ve karşı tarafı zor durumda bırakma amacıyla yapılan ihbarlar, bütün dosyaların gerçek bir millî kimlik karşıtlığından doğmadığını düşündürmektedir. Önceki araştırmalarda takibata

gerek görülmeyen dosyaların varlığı da bu ihtiyatı destekler (Sarısaman, 2024). Merkezî izin usulü, bir yandan devletin millî kimliği koruma iradesini gösterirken diğer yandan yereldeki her isnadı otomatik mahkûmiyete dönüştürmeyen hukukî-bürokratik denetim sağlamıştır.

Veri setinin heterojenliği bu ikili yapıyı görünür kılar. Türkler en büyük etnik/millî kategori, Müslümanlar en büyük dinî kategori olduğu hâlde Rum, Musevi, Ermeni ve çeşitli yabancı uyruklular da kayıtlarda önemli yer tutmaktadır. Dolayısıyla suçlamaları yalnızca gayrimüslimlerin veya yabancıların ulus devlet düzenine tepkisi biçiminde açıklamak verinin sınırlarını aşar. Daha isabetli yorum, yeni ortak kimliğin hukuk yoluyla korunmasının, farklı toplumsal kesimlerin gündelik karşılaşmalarında kullanılabilen bir suçlama dili üretmiş olmasıdır.

Bu dosyalar aynı zamanda devlet ile vatandaş arasındaki ilişkinin ölçeğini gösterir. Yerel bir tartışmanın polis, savcılık, Adliye Vekâleti, Başvekâlet ve TBMM Başkanlığı üzerinden merkezî incelemeye ulaşması, ulus devletin manevi şahsiyetini gündelik hayatta korumaya yönelik bürokratik kapasitesini ortaya koyar. Buna karşılık nihai takibat ve mahkeme sonuçlarının bütün örneklem için sistematik biçimde bulunmaması, devletin hangi gruba daha fazla ceza verdiği sorusunun cevaplanmasına izin vermez. Mevcut veriler cezalandırmayı değil, suçlamanın ortaya çıkışını ve resmî mekanizmada görünür hâle gelişini açıklamaktadır.

6. SONUÇ

Türklüğün bağımsız bir manevi değer olarak ceza hukuku yoluyla korunması, Cumhuriyet'in ulus devlet kimliğinin kurumsallaşmasının göstergelerinden biridir. 1924 Anayasası vatandaşlık temelinde “Türk” aidiyetini tanımlarken

1926 Türk Ceza Kanunu bu ortak kimliği, TBMM, hükümet ve ordu gibi devlet kurumlarıyla birlikte tahkir ve tezyife karşı korumuştur. Takibatın merkezî izne bağlanması ise millî kimliğe verilen önemle isnatların denetlenmesi ihtiyacını aynı mekanizmada birleştirmiştir.

1926-1934 döneminde tespit edilen 501 kişilik veri seti, suçlamaların zaman ve mekân bakımından eşit dağılmadığını göstermektedir. Kişilerin %69,5'i 1930-1932 döneminde, %34,5'i yalnızca 1932'de kaydedilmiştir. İl bilgisi bulunan 389 kişinin %37,5'i İstanbul'dadır; yerleşim türü bilinen kayıtların %95,4'ü kentlere aittir. Bu yoğunlaşma gerçek hakaret fiillerinin doğrudan ölçümü değildir. Çok sanıklı dosyalar, şikâyet mekanizması, kentlerdeki toplumsal temas ve kurumsal denetim ile arşiv kayıtlarının oluşumu sayısal örüntüleri birlikte şekillendirmiştir.

Sosyo-demografik bulgular, suçlamanın tek bir toplumsal gruba özgülenemeyeceğini ortaya koymuştur. Cinsiyeti bilinenlerin %24,2'sinin kadın olması, kadınların da adli sürecin görünür aktörleri olduğunu gösterir. Dinî aidiyeti belirlenebilenler içinde gayrimüslimler toplamda %58,1'e ulaşırken Müslümanlar %41,9 ile en büyük tek gruptur. Etnik kimlik/uyruk verisinde Türklerin %37 ile ilk sırada olması; Rum, Musevi, Ermeni ve çeşitli yabancı uyrukluların yanı sıra Kürt, Arnavut, Arap, Çerkes ve başka grupların bulunması, basit bir “Türk-gayrimüslim” veya “vatandaş-yabancı” karşıtlığının açıklayıcı olmadığını gösterir.

Sonuç olarak Türklüğe hakaret suçu, erken Cumhuriyet'in millî kimliği hukuk yoluyla koruma iradesini yansıtmış; uygulamada ise farklı toplulukların gündelik, ticari ve kamusal ilişkilerine yayılan daha karmaşık bir alan oluşturmuştur. Dosyaların sosyal tarih bakımından değeri de buradadır: belgeler yalnızca ceza normunu değil, yeni millî

kimliğin gündelik dolaşımını, kişisel çatışmaların devlet diline çevrilmesini ve yerel isnatların merkezî bürokrasi tarafından denetlenmesini görünür kılar. Bölümün özgün katkısı, bu alanı tekil dava örneklerinin ötesine taşıyarak sanıkların zamansal, mekânsal ve toplumsal örüntülerini sistematik bir veri seti üzerinden ortaya koymasındır.

KAYNAKÇA

Arşiv ve Resmî Yayınlar

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (DABC);

Fon 30-10-0-0 içinde bulunan; Kutu numarası 32-40 arasındaki 501 belge 1926-1934 yıllarını kapsamaktadır. Bu da 30-10-0-0, 31-178-3 ile 30-10-0-0, 40-249-9 arasındaki belgeleri oluşturmaktadır

Resmî Gazete, (1926, 13 Mart); (1931, 16 Temmuz).

TBMM Zabıt Ceridesi (Devre 2, Cilt 23, İçtima 64); (Devre 4, Cilt 3, İnikat 26), 70-71.

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> adresinden erişildi.

Araştırma ve İncelemeler

Ceyhan, M. (2013). “Türk milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Devletin Kurum ve Organlarını Aşağılama Suçu (TCK m. 301), *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 1781-1802.

Kızılay, M. E. (2021). “Hakaret Suçu Çerçevesinde Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuku ve Türk Pozitif Hukuku Mukayesesi” *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 56, 47-70.

Onar, A. O. (2016). *Türk Ceza Hukukunda Hakaret Suçu*, Ankara: Adalet Yayınları.

Özüçetin, Y., & Karakaya, O. K. (2023). “Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesinde Milliyetçiliğin İşlevi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 15-28.

Sarısaman, S. (2024). “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Azınlıkların ve Yabancıların Türklüğe Hakaret Suçları Üzerine

(1926-1938)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20(40), 325-357.

Sinin, S. (2025). “Erken Cumhuriyet Döneminde Türklüğe Hakaret Suçu ve Davaları (1926-1950)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 25(51), 1075-1107.

Yıldız, A. (2001). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-seküler Sınırları (1919-1938)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

CUMHURİYET TÜRKİYE’SİNDE GEÇİNDİRİCİ KOCA, MUHTAÇ KOCA VE DUL EŞ: ERKEK EŞİN SOSYAL GÜVENLİK STATÜSÜNÜN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ (1930–1986)

Seren GÜVEN¹

1. GİRİŞ

Sosyal güvenlik sistemleri hastalık, yaşlılık, malullük ve ölüm gibi risklere karşı koruma sağlarken ekonomik bağımlılığın ve hak sahipliğinin sınırlarını da belirler. Kimin kendi çalışma statüsü üzerinden hak kazandığı, kimin aile ilişkileri aracılığıyla korunduğu ve geçindirme sorumluluğunun kimde toplandığı, sosyal politikanın toplumsal cinsiyet boyutunu görünür kılar. Refah devleti analizinin devlet ile piyasa arasındaki ilişkiyle sınırlandırılması, aile içindeki bakım ve geçindirme ilişkilerini gözden kaçırabilir. Bu nedenle sosyal haklar, devlet, piyasa ve aile arasındaki ekonomik sorumlulukların dağılımıyla birlikte ele alınmalıdır (Orloff, 1993, ss. 303–305; Lewis, 1992).

Bu tartışmanın temel kavramlarından biri erkek-geçindirici aile modelidir. Model, erkeği ailenin temel gelir sağlayıcısı, kadını ise ev içi bakım ve yeniden üretim sorumluluklarının taşıyıcısı olarak konumlandıran tarihsel bir işbölümünü ifade eder (Janssens, 1997, s. 1). Ancak erkek-geçindiricilik, bütün hanelerin fiilen tek erkek kazancıyla yaşadığı anlamına gelmez. Model farklı ülkelerde ve dönemlerde farklı yoğunluklarda ortaya çıkmış; tek erkek geliriyle geçinen aile de toplumsal gerçekliğin eksiksiz bir tasvirinden çok “uygun”

¹ Dr, Yıldız Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, ORCID: 0000-0002-1739-3475.

aileye ilişkin normatif bir ideal olarak değerlendirilmiştir (Lewis, 1992; Fraser, 1994, s. 591). Bu çalışmada kullanılan “geçindirici koca” ifadesi de bütün erkeklerin ailelerini tek başına geçindirdiği bir durumu değil, yetişkin erkeğin ekonomik bakımdan bağımsız olması ve aile geçimini üstlenmesi gerektiğine ilişkin tarihsel beklentiyi karşılamaktadır.

Bu beklentinin oluşumu tek bir nedene bağlanamaz. Ücret düzeyleri, emek piyasasının yapısı, hane geçim stratejileri, toplumsal cinsiyet rolleri ve kurumsal ilişkiler farklı dönemlerde farklı ağırlıklar kazanmıştır (Janssens, 1997, s. 2). Erkeğin kazancının eşini ve küçük çocuklarını ücretli çalışmaya ihtiyaç bırakmadan geçindirmesi gerektiği düşüncesi tarihsel mücadeleler içinde şekillenmiş; Türkiye’de erkek-geçindirici aile yapısı da ekonomik büyüme stratejileri ve emek talebiyle birlikte gelişmiştir (Seccombe, 1986, ss. 54–55; İlkaracan, 2012, ss. 1–3). Erkek ekonomik bağımsızlığı hukuki metinlerin ürünü değildir; buna karşılık hukuk ve sosyal güvenlik kurumları, bu beklentinin hangi durumlarda hak sahipliği ölçütüne dönüştüğünü izlemeye imkân verir.

Cumhuriyet döneminde sosyal politika farklı çalışan grupları için ayrı kurumlar üzerinden gelişirken aile ve enformel dayanışma da sosyal koruma içindeki önemini uzun süre korudu (Powell & Yörük, 2017). Sosyal hakların anlamı ve kurumsal kapsamı, tek parti döneminden İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kurumsallaşmaya ve 1980 sonrasındaki yeniden yapılanmaya uzanan süreçte değişti (Buğra, 2007, ss. 35–36). Erkek eşin dul aylığı karşısındaki konumunu 1930’dan 1986’ya kadar izlemek bu tarihsel zemin içinde anlam kazanmaktadır. Ailesini geçindirmesi beklenen erkek ekonomik olarak eşine bağımlı hâle geldiğinde sosyal güvenlik sistemi tarafından nasıl tanınmıştır? Kadın eşin bağımlılığı evlilik ilişkisi içinde daha kolay kabul edilirken erkek eş için muhtaçlık, yaş, malullük veya ölen kadın

tarafından geçindirilmiş olma gibi ek koşullar hangi tarihsel varsayımlara dayanmıştır?

Türkiye’de sosyal güvenlik ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar bu sorunun önemli parçalarını ortaya koymuştur. Kılıç, sosyal güvenlik ve çalışma mevzuatındaki cinsiyete özgü hükümleri kadınların sosyal yurttaşlığı açısından ele almış, dul aylığını da bağımlılığa dayalı haklar arasında değerlendirmiştir. Araştırmasının temel problemi, bu düzenlemelerin kadınlar bakımından pozitif ayrımcılık mı yoksa bağımlılığı yeniden üreten ikinci sınıf bir yurttaşlık mı yarattığıdır (Kılıç, 2006, ss. iii–iv, 36–37). Elveren’in 2008 çalışması özel emeklilik sisteminde kadın ve erkeklerin emeklilik gelirleri arasındaki farkı aktüeryal olarak incelerken, 2013 çalışması kamu ve özel emeklilik sistemlerini düşük kadın istihdamı, kayıt dışı çalışma ve erkek-geçindirici aile yapısının toplumsal cinsiyet sonuçları bakımından değerlendirmiştir (Elveren, 2008, ss. 39–40; Elveren, 2013, ss. 35–36). Bu çalışmalar önemli bir zemin sunmakla birlikte erkek eşin ekonomik bağımlılığını bağımsız bir tarihsel araştırma nesnesi hâline getirerek farklı sosyal güvenlik rejimlerindeki statüsünü 1930–1986 arasında birlikte izlemek farklı bir soruyu gündeme getirmektedir.

Bölümün temel sorusu şudur: Türkiye’de erkek eşin sosyal güvenlik statüsü, “geçindirici erkek” varsayımından cinsiyet bakımından eşit “dul eş” statüsüne 1930–1986 arasında nasıl dönüştü ve bu dönüşüm hangi tarihsel ve kurumsal koşullar içinde gerçekleşti? Bu soruya bağlı olarak erkek bağımlılığının neden uzun süre özel şartlarla tanındığı, cinsiyetlendirilmiş eş kategorisinin hangi aşamalarda çözülmeye başladığı ve hukuki dildeki değişimin maddi hak eşitliğiyle aynı anda gerçekleşip gerçekleşmediği incelenmektedir. Çalışmanın temel katkısı, erkek eşi bağımsız bir tarihsel inceleme konusu hâline getirerek Emekli Sandığı, işçi sigortaları/SSK ve Bağ-Kur’daki gelişmeleri

aynı tarihsel çizgide karşılaştırmasıdır. Özellikle 1979’da “dul eş” terminolojisinin ortaya çıkması ile 1985–1986’da kadın ve erkek eşlerin maddi hak koşullarının eşitlenmesi arasındaki zaman farkı, dönüşümün birbirinden ayrılabilen aşamalar hâlinde gerçekleştiğini göstermektedir.

Araştırmanın temel kaynaklarını sosyal güvenlik mevzuatı, kanun değişiklikleri, teklif ve tasarı gerekçeleri, komisyon raporları ile TBMM görüşmeleri oluşturmaktadır. Bu belgeler, tanınan hakların kapsamının yanı sıra erkek eşin bağımlılığının hangi ölçütlerle tanımlandığını ve değişikliklerin dönemin aktörleri tarafından nasıl gerekçelendirildiğini izlemek için kullanılmaktadır. İkincil literatür, erkek-geçindirici modelin tarihsel niteliğini ve Türkiye’nin sosyal politika ortamını açıklayan çerçeveyi sağlamaktadır. Hak kazanma kuralları bu bakımdan kendiliğinden ortaya çıkmış teknik hükümler değil, belirli tarihsel koşullar içinde biçimlenen kurumsal tercihler olarak ele alınmaktadır (Quadagno, 1988, s. 544).

“Geçindirici koca”, “muhtaç koca” ve “dul eş” kavramları bu değişimi izlemek için kullanılan analitik araçlardır. “Geçindirici koca” erkek ekonomik bağımsızlığını ve aileyi geçindirme sorumluluğunu başlangıç varsayımı olarak; “muhtaç koca” bu varsayımın dışında kalan erkek bağımlılığının özel koşullarla tanınmasını; “dul eş” ise kadın ve erkeğin ortak bir hak sahipliği kategorisinde buluşmasını ifade etmektedir. Çalışmanın odağı, erkek-geçindirici normun varlığını yeniden kanıtlamaktan çok, bu normun dışında kalan erkeğin sosyal güvenlik sistemi içinde nasıl tanımlandığını ve bu tanımın zaman içinde nasıl değiştiğini açıklamaktır. İzlenecek ilk aşama, erkek ekonomik bağımsızlığının hukuki ve kurumsal bir başlangıç varsayımı olarak nasıl biçimlendiğidir.

2. GEÇİNDİRİCİ KOCA: ERKEK EKONOMİK YETERLİLİĞİNİN HUKUKİ VE KURUMSAL ARKA PLANI

Cumhuriyet'in erken dönemindeki aile hukuku, erkeğin ekonomik sorumluluğunu açık biçimde tanımladı. 1926 tarihli Türk Kanunu Medenisi'nin 152. maddesi kocayı “birliğin reisi” olarak tanımlarken evin seçimini ve karı ile çocukların iâşesini ona bırakıyordu. 153. madde ise kadını müşterek saadetin sağlanmasında kocanın “muavin ve müşaviri” olarak konumlandırıyor ve “Eve kadın bakar” hükmünü getiriyordu (Türk Kanunu Medenisi, 1926, md. 152–153). Geçindirme ile bakım, aynı aile düzeni içinde kadın ve erkeğe farklı biçimlerde yüklenen iki temel işlev hâline gelmişti.

Bu hukuki düzen, dönemin bütün hanelerinin fiilî ekonomik yapısını yansıtmıyordu. Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde tarım birçok aile için temel geçim alanı olmayı sürdürürken sanayi ve maden işçiliği kimi hanelerde ek gelir niteliği taşıyabiliyordu. Buna karşılık ücretli erkek işçi, özellikle 1930'lar ve 1940'ların sanayileşme politikaları içinde giderek daha görünür bir toplumsal özne hâline geldi; erkeklerin sanayi istihdamı bazı düzenlemelerde bir “millî görev” olarak da anlamlandırıldı (Buğra, 2007, s. 40). On dokuzuncu yüzyıl Britanyası verileri de erkek kazancının aile gelirindeki ağırlığı artarken kadın ve çocukların katkılarının önemini koruyabildiğini, çok az hanenin güvenliğini bütünüyle tek erkek kazancına dayandırabildiğini ortaya koymaktadır (Horrell & Humphries, 1997, ss. 26, 63–64). Kocaya yüklenen iâşe sorumluluğu ile ücretli üretimin erkekle daha güçlü biçimde ilişkilendirilmesi aynı tarihsel dönemde gelişmiş, fakat norm ile toplumsal gerçeklik bütünüyle örtüşmemiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyal sigortaların kurumsallaşması bu ilişkiye yeni bir boyut kazandırdı. İşçi

Sigortaları Kurumunun 1945'te kurulması ve memurlara ilişkin farklı emeklilik düzenlerinin 1949'da Emekli Sandığı çatısı altında toplanması, formel çalışma statüsüne dayalı sosyal korumanın genişlediği yeni bir aşamayı temsil ediyordu (Buğra, 2007, ss. 41–42). Çalışma hayatındaki cinsiyet dağılımı sosyal güvenliğe erişim biçimine de yansdı. Erkekler sisteme daha çok kendi ücretli çalışma ve sigortalılık statüleri üzerinden bağlanırken kadınların önemli bir bölümü sosyal haklara aile içindeki konumları aracılığıyla ulaşıyordu (İlkkaracan, 2012, ss. 14–15). Aile içindeki geçindirme rolü ile doğrudan sosyal hak sahipliği böylece birbirini destekleyen iki kurumsal zeminde şekillendi.

Aile içindeki geçindirme yükümlülükleri ile kamusal sosyal koruma da birbirinden bütünüyle ayrılmış değildi. 5434 sayılı T.C. Emekli Sandığı Kanunu'nun 111. maddesi, Sandığa muhtaç hak sahiplerine Medeni Kanun gereğince bakmakla yükümlü kişilerden nafaka sağlanması amacıyla dava açma imkânı tanıyordu (T.C. Emekli Sandığı Kanunu, 1949, md. 111). Devletin sosyal koruma sorumluluğu, bu düzenlemede aile içindeki ekonomik yükümlülüklerin yerini bütünüyle almıyor; gerektiğinde bunların yerine getirilmesini hukuken takip eden bir mekanizmayla birlikte işliyordu.

1950'lerden itibaren hızlanan kentleşme ve tarımdan çözülme de bu rol dağılımını kısa sürede ortadan kaldırmadı. Kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan çok sayıda kadın, kente göç ettikten sonra ücretli istihdama geçmek yerine ev kadınlığına yöneldi; 1980'e gelindiğinde yaklaşık sekiz milyon kadın kendisini tam zamanlı ev kadını olarak tanımlıyordu (İlkkaracan, 2012, s. 8). Erkeklerin ağırlıkta olduğu sendikal hareket içinde ücret taleplerinin “aile ücreti” anlayışı çevresinde şekillenmesi de erkek ücretini tek bir çalışanın emeğinin karşılığı olmaktan çıkararak hane geçimini taşıması beklenen gelir olarak konumlandırıyordu (İlkkaracan, 2012, s. 12). Erkek-

geçindiricilik bu nedenle Medeni Kanun'daki aile reisliği hükmüne indirgenemez; emek piyasası, ücret siyaseti ve sosyal güvenliğin çalışma statüsü etrafında örgütlenmesi aynı beklentiyi farklı kanallardan destekliyordu.

Erkek-geçindirici modellerde sosyal hakların geçindirici kişi etrafında örgütlenmesi, eş ve çocukların korunmasını bu statüye bağlı türev haklar hâline getirebilir (Sainsbury, 1996, ss. 61–63; Pedersen, 1993, ss. 6–10). Türkiye örneğindeki temel tarihsel gerilim de burada belirginleşmektedir. Erkek için çalışma ve ekonomik yeterlilik olağan konum olarak kurulurken eşine ekonomik olarak bağımlı hâle gelen koca bütünüyle hak sisteminin dışında bırakılmamış, ancak bu bağımlılık ayrıca kanıtlanması gereken bir durum olarak ele alınmıştır. Dul erkekler için ihtiyaç ve çalışamazlık koşullarının aranması, erkeğin olağan olarak geçindirici kabul edilmesiyle doğrudan ilişkiliydi (Kılıç, 2006, s. 76). Bir sonraki bölüm, bu gerilimin ürünü olan “muhtaç koca” statüsüne odaklanmaktadır. Burada asıl mesele, geçindirmesi beklenen erkeğin ekonomik bağımlılığının hangi koşullarda sosyal hak doğuran bir durum olarak kabul edildiğidir.

3. MUHTAÇ KOCA: ERKEK BAĞIMLILIĞININ KOŞULLU TANINMASI

Erkek-geçindirici düzen, erkeğin eşine ekonomik olarak bağımlı hâle gelmesini hukuken imkânsız saymıyordu. Hastalık, malullük, ileri yaş veya çalışma gücünün kaybı kocanın kendi geçimini sağlayamamasına yol açabilirdi. Ancak incelenen sosyal güvenlik düzenlemelerinde erkek eşin korunması, kadın eşten farklı olarak, bu bağımlılığın ayrıca gösterilmesine bağlanmıştı. Karşılaştırmalı ampirik veriler de erkek ekonomik bağımlılığının fiilen mümkün, ancak azınlıkta kalan bir hane durumu olduğunu ortaya koymaktadır (Hobson, 1990, ss. 240, 243–244).

Cumhuriyet döneminin sosyal güvenlik mevzuatı, bu ayrımı erken tarihlerden itibaren hukuki hak sahipliği koşullarına taşıdı.

1930 tarihli 1683 sayılı Askerî ve Mülkî Tekaüt Kanunu, koşullu erkek hak sahipliğinin Cumhuriyet dönemindeki erken örneklerinden biridir. Kanun, eş ve çocukların ardından dul anne ile muhtaç veya çalışamayacak durumda bulunan koca ve babayı da hak sahipleri arasında sayıyordu (Askerî ve Mülkî Tekaüt Kanunu, 1930, md. 47, 48, 54). Erkek eş sosyal korumanın dışında bırakılmamıştı; fakat dul kalması tek başına hak doğurmuyordu. Muhtaçlık veya çalışma gücünü kaybetmiş olmak ayrıca aranıyordu.

1945 tarihli İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Hakkında Kanun bu ayrımı işçi sigortaları alanında daha belirgin hâle getirdi. Dul erkeğin aylığa hak kazanabilmesi için ölen kadının aileyi geçindiren kişi olması ve kocanın çalışamayacak durumda bulunması gerekiyordu (4772 sayılı Kanun, 1945, md. 20, 24). Kadının fiilen geçindirici olması ile erkeğin kendi geçimini sağlayamaması aynı hak sahipliği düzeninin iki koşulu hâline gelmişti. Erkek bağımlılığı, aile içindeki olağan geçindirme ilişkisinin tersine döndüğünün gösterilmesiyle hukuken tanınabilir oluyordu.

Aynı yıl yapılan yasama görüşmeleri bu korumanın dönemin siyasal dilinde nasıl gerekçelendirilebildiğini de gösterir. Dul erkeğin kısmi malullük hâlinde korunmasına yönelik bir öneri TBMM’de “hakka, adle ve cemiyet dayanışmasına uygun” görülerek savunulmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Haziran 1945, s. 311). Bu ifade, bağımlı erkeğin sosyal korumaya alınmasının ilke olarak meşru görülebildiğini, ancak korumanın çalışma kapasitesindeki kayıp üzerinden tartışıldığını ortaya koymaktadır.

1949 tarihli İhtiyarlık Sigortası Kanunu, 1945’te kurulan modeli sürdürdü. Dul erkek için çalışamayacak durumda

bulunma ve ölen kadının aileyi geçindiren kişi olması şartları korundu (5417 sayılı Kanun, 1949, md. 14–15). Aynı yıl kabul edilen 5434 sayılı T.C. Emekli Sandığı Kanunu ise erkek eşin bağımlılığını daha ayrıntılı ölçütlere bağladı. Kanunun 72. maddesi koca ve baba için sigortalı olmama, muhtaç bulunma ve ölüm tarihinde 65 yaşını doldurmuş olma koşullarını getiriyor; çalışamayacak derecede malullük hâlinde yaş şartını kaldırıyordu (T.C. Emekli Sandığı Kanunu, 1949, md. 72). İşçi sigortalarında çalışma güçsüzlüğü ve kadının fiili geçindiriciliği öne çıkarken Emekli Sandığı erkek eşin hak sahipliğini yaş, sigortalılık ve ekonomik yeterlilik üzerinden sınamıştı.

“Muhtaç koca” statüsünün niteliği, 5434 sayılı Kanun’un 108. maddesinde daha açık görülür. Buna göre kendisini ve Medeni Kanun uyarınca bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerini geçindirmeye yetecek geliri, malı veya kazancı bulunmayan kişi “muhtaç” sayılıyor ve bu durumun resmî makamlarca belgelenmesi gerekiyordu (T.C. Emekli Sandığı Kanunu, 1949, md. 108). Muhtaçlık burada genel bir yoksulluk nitelemesinden daha belirli bir işleve sahipti. Kocanın ekonomik bakımdan kendi geçimini sağlayamadığı, gelir, mal ve kazanç ölçütleriyle tespit edilen ve resmî olarak belgelenen bir hak koşuluna dönüşüyordu. Erkek eşin bağımlılığı varsayılan değil, kanıtlanması gereken bir durumdu.

Sonraki düzenlemeler bu yaklaşımda belirgin bir kopuş yaratmadı. 1957 tarihli Malûliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu dul koca bakımından çalışamayacak derecede malullük şartını sürdürdü (6900 sayılı Kanun, 1957, md. 18–22). 1964 tarihli Sosyal Sigortalar Kanunu ise çalışamayacak derecede malullük, ölen kadın tarafından geçirilirmiş olma ve yaş ölçütlerini birlikte kullandı (506 sayılı Kanun, 1964, md. 23, 65–71). Aynı Kanun’un 106. maddesinde kadın eş sigortalının bakmakla yükümlü olduğu kişiler arasında doğrudan yer alırken koca ancak çalışamayacak derecede malul veya belirli bir yaşın

üzerinde ise bu kapsama giriyordu (506 sayılı Kanun, 1964, md. 106). Kadın ve erkek eşin ekonomik bağımlılığı böylece farklı başlangıç noktalarından tanımlanıyor; erkek eşin bağımlılığı ölüm aylığının ötesindeki hak sahipliği düzeninde de ayrıca sınılanıyordu.

1971’de Bağ-Kur’un kurulmasıyla benzer yaklaşım bağımsız çalışanların sosyal güvenlik rejimine de taşındı. 1479 sayılı Kanun dul erkek için özel hak kazanma koşulları öngörüyor ve ölen kadın tarafından geçindirildiğinin belgelenmesini istiyordu (1479 sayılı Kanun, 1971, md. 40–47). Erkek eşin koşullu bağımlılık statüsü böylece memur ve işçi rejimleriyle sınırlı kalmadı. Ayrıntıları farklı olmakla birlikte Emekli Sandığı, işçi sigortaları/SSK ve Bağ-Kur, yetişkin erkeğin ekonomik yeterliliğini başlangıç varsayımı olarak alan ortak bir hak sahipliği mantığında buluşmuştu.

Bu süreklilik erkek-geçindirici varsayımla yakından bağlantılıydı. Dul erkeklere uygulanan muhtaçlık ve çalışamazlık testleri, erkeğin olağan olarak geçindirici kabul edilmesiyle ilişkilendirilmiştir (Kılıç, 2006, ss. 74–76; Kılıç, 2008, s. 493). Ancak 1930’dan 1971’e kadar uzanan kronoloji bu tespitin kurumlar arası sürekliliğini daha açık biçimde ortaya koymaktadır: erkek eşin sosyal korumaya erişimi reddedilmiyor, fakat ekonomik bağımlılığı muhtaçlık, malullük, yaş veya kadın tarafından fiilen geçindirilme gibi ölçütlerle ayrıca kanıtlanıyordu. Bu model evrensel ya da kaçınılmaz değildi. İsveç’te bazı erken sosyal sigorta düzenlemeleri dul kadın ve dul erkeği aynı hak mekanizması içinde tanıyabilmiş; 1916 tarihli iş kazası sigortası yaşam boyu ödemeleri hem dul kadınlara hem dul erkeklere sağlamıştı (Sommestad, 1997, s. 170). Türkiye’de “muhtaç koca” bu nedenle sosyal güvenliğin zorunlu bir gelişme aşaması değil, belirli bir aile ve sosyal politika düzeninin tarihsel ürünü olarak değerlendirilmelidir.

1930'dan 1970'lerin başına uzanan çizginin ortak özelliği, erkek eşin dışlanması ve çok ekonomik bağımlılığının koşullu biçimde tanınmasıdır. “Muhtaç koca”, geçindirmesi beklenen erkeğin bu kapasitesini kaybettiğinde hangi yollarla sosyal hak sahibi olabildiğini görünür kılan tarihsel bir kategoridir. Bu yapı 1970'lerin sonunda önce hukuki dil bakımından değişmeye başlayacaktır. 1979'da kadın ve erkek için ortak “dul eş” ifadesi benimsenirken, erkek eşe özgü maddi hak koşullarının henüz ortadan kalkmamış olması dönüşümün iki ayrı aşamada gerçekleştiğini gösterecektir.

4. MUHTAÇ KOCADAN “DUL EŞ”E

1970'lere gelindiğinde sosyal güvenlik rejimleri arasındaki hak farklılıklarını azaltma arayışı daha görünür hâle gelmişti. 1973'te 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu'nda yapılan değişiklikler, işçiler ile memurların bazı haklarını birbirine yaklaştırdı. Düzenlemeye ilişkin Geçici Komisyon Raporu, iki grup arasındaki hak ve hizmet eşitsizliğini sosyal düzen açısından sakıncalı ve anayasal eşitlik ilkesiyle bağdaşmayan bir durum olarak değerlendiriyordu (1753 sayılı Kanun, 1973, md. 1-4; TBMM Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1973). Kurumlar arasındaki farklılıkların azaltılması böylece teknik bir uyum sorununun ötesinde eşitlik meselesi olarak da tartışılıyordu. Bu gelişmeler 1979'daki terminoloji değişikliğinin doğrudan nedeni olarak gösterilemez; ancak değişimin gerçekleştiği kurumsal ortamı anlamak açısından önemlidir.

Rejimler arasındaki yakınlaşma erkek eşe özgü koşulları hemen ortadan kaldırmadı. Önceki dönemde şekillenen muhtaçlık, malullük, yaş ve ölen kadın tarafından geçirilmiştir olma ölçütleri 1970'lerde de varlığını sürdürdü. İlk belirgin değişiklik hak kazanma koşullarında değil, eşin hukuken adlandırılma biçiminde ortaya çıktı.

1979 tarihli 2229 sayılı Kanun, Bağ-Kur mevzuatındaki “dul karı” ve “dul koca” ifadelerini “dul eş” ibaresiyle değiştirdi (2229 sayılı Kanun, 1979). Kadın ve erkek için ayrı adlandırmalara dayanan hukuki dil böylece ortak bir eş kategorisine yöneldi. Buna karşılık erkek eşe uygulanan cinsiyete özgü koşullar sona ermedi; yaş sınırında değişiklik yapılmakla birlikte farklı hak kazanma şartları korundu. Terminolojik nötrleşme ile maddi hak eşitliği aynı tarihte gerçekleşmemişti (Kılıç, 2006, s. 64).

Bu ayrım, “muhtaç koca”dan “dul eş”e geçişin niteliğini belirlemektedir. Ortak “dul eş” ifadesinin kabulü, erkek eşin ekonomik bağımlılığını ayrıca sınayan hak sahipliği düzeninin 1979’da sona erdiği anlamına gelmez. Değişen önce hukuki kategorinin dilidir: kadın ve erkek artık iki ayrı dul kategorisi olarak adlandırılmamış, ortak eş statüsü içinde ifade edilmeye başlanmıştır. Aylığa erişimin maddi koşulları ise cinsiyete göre farklılaşmayı bir süre daha korumuştur. 1979 bu bakımdan maddi eşitliğin değil, terminolojik nötrleşmenin dönüm noktasıdır.

Dul aylığının niteliği bakımından da bu değişimin sınırı açıktır. “Dul eş” kavramına geçiş, hakkı evlilik ilişkisinden bağımsız bireysel bir sosyal hak hâline getirmedi. Aylık, ölen sigortalının statüsünden türeyen bir eş hakkı olmayı sürdürdü. 1979’da ortadan kalkan, kadın ve erkeğin hukuki dilde iki ayrı dul kategorisi olarak adlandırılmasıydı; erkek eşin muhtaçlık, malullük, yaş ve ekonomik bağımlılık üzerinden ayrıca sınanmasına dayanan hak sahipliği yapısı ise 1980’lerin ortasına kadar devam etti.

“Muhtaç koca” statüsünün çözülmesi bu yüzden tek bir reform anına indirgenemez. 1930’lardan itibaren ekonomik yetersizliğini ayrıca göstermesi gereken erkek, 1979’da kadınla ortak “dul eş” kategorisi içinde tanımlanmaya başladı; fakat ortak adlandırma henüz ortak hak koşulları anlamına gelmiyordu.

1980'lerin ortasında sağ kalan eşlerin hak kazanma koşullarının kadın ve erkek bakımından eşitlenmesiyle dönüşüm ikinci aşamasına geçti (Kılıç, 2010, ss. 170–171). Bir sonraki bölümde izlenecek olan 1985–1986 reformları, terminolojide kurulan ortaklığın maddi hak koşullarına nasıl taşındığını göstermektedir.

5. “DUL EŞ”İN MADDİ HAK EŞİTLİĞİ, 1985–1986

1979'da “dul karı” ve “dul koca” yerine ortak “dul eş” ifadesinin benimsenmesi, kadın ve erkek arasındaki terminolojik ayrımı kaldırmış, fakat hak kazanma koşullarını eşitlememişti. Erkek eşe özgü muhtaçlık, yaş, malullük ve fiilî geçindirilme ölçütlerinin kaldırılması 1985–1986'da farklı sosyal güvenlik rejimlerinde art arda yapılan düzenlemelerle gerçekleşti.

İlk değişiklik Bağ-Kur'da yapıldı. 14 Mart 1985 tarihli 3165 sayılı Kanun, 1479 sayılı Kanun'un dul kocaya özgü hükümlerini değiştirerek kadın ve erkek eşlerin hak kazanma koşullarını eşitledi (3165 sayılı Kanun, 1985, md. 11). Önceki düzenlemede sağ kalan kocanın aylık alabilmesi, malul olması veya 55 yaşını doldurmuş bulunması ve geçiminin ölen eşi tarafından sağlandığının belgelenmesi koşullarına bağlıydı. Yeni düzenlemeyle bu özel şartlar kaldırıldı. Tasarının madde gerekçesinde de kadın sigortalının ölümü hâlinde sağ kalan kocaya aylık bağlanması için aranan malullük şartının “kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak” kaldırıldığı açıkça belirtilmiştir (TBMM, 1985a, s. 4

Bahriye Üçok ve on arkadaşının teklif gerekçesi, eşitlik talebini hane ekonomisi üzerinden de temellendiriyordu. Aynı sosyal güvenlik kurumlarına bağlı kadınların dul kaldıklarında eşlerinden aylık alabildikleri hâlde erkeklerin aynı haktan yararlanamaması Anayasa'nın 10. maddesine aykırı bir cinsiyet ayrımı olarak değerlendirilmişti. İki eşin çalıştığı ailelerde bütçenin her iki gelire göre kurulduğu, çalışan kadının ölümünün

de hanenin geçim koşullarını ağırlaştırdığı savunuluyordu (TBMM, 1985a, s. 11). (1) Erkek eşin korunmasına ilişkin gerekçeye böylece çalışamazlık ve ekonomik yetersizliğin yanında kadının hane gelirine yaptığı katkının tanınması da eklenmişti.

Reformun bir başka boyutu sosyal güvenlik kurumları arasındaki farklılıkların azaltılmasıydı. Genel Kurul görüşmelerinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Mustafa Kalemli, Bakanlığın sosyal güvenlik kuruluşları arasında “norm ve standart birliği” sağlamaya çalıştığını ve yapılan değişikliklerin kurumlar arasındaki farklılıkları gidermeye yönelik olduğunu belirtti (TBMM, 1985b, s. 81). Bağ-Kur’daki eşitleme bu bakımdan anayasal eşitlik talebi ile sosyal güvenlik rejimlerini birbirine yaklaştıran kurumsal yönelişin kesiştiği bir reformdu.

Bağ-Kur’u birkaç gün sonra SSK izledi. 20 Mart 1985 tarihli 3168 sayılı Kanun, dul erkeğe özgü hak kazanma koşullarını kaldırarak kadın ve erkek eşi aynı şartlara bağladı (3168 sayılı Kanun, 1985, md. 1, 2, 6). Kanunun ilk maddeleri kadın ve erkek ayrımı yerine doğrudan “dul eş” ifadesini kullanırken, 6. maddesi önceki cinsiyete özgü hükümleri yürürlükten kaldırdı. Bununla birlikte dul aylığı ölen sigortalının statüsünden bağımsız bireysel bir hak hâline gelmedi; türev eş hakkı olma niteliğini korudu. Değişen, erkek eşin bu haktan yararlanmasının cinsiyete özgü ek koşullara bağlanmasıydı.

Eşitleme bütün kurumlarda aynı tarihte tamamlanmadı. Bağ-Kur ve SSK’daki değişikliklerden yaklaşık bir yıl sonra, 7 Mayıs 1986 tarihli 3284 sayılı Kanun Emekli Sandığı’ndaki erkek eşe özgü koşulları kaldırdı. Kanunun 10. maddesi, 5434 sayılı Kanun’un 72. maddesini yeniden düzenleyerek kocayı muhtaçlık, yaş ve sigortalılık bakımından ayrıca sınanan hak sahipleri arasından çıkardı; 14. maddede de “dul eş” ortak kategorisi

kullanıldı (3284 sayılı Kanun, 1986, md. 10, 14). Emekli Sandığı bakımından bu değişiklik, çalışmanın başından beri izlenen “muhtaç koca” statüsünün kapanış noktasını oluşturdu.

1979–1986 arasındaki kronoloji, hukuki değişimin bütün katmanlarının aynı anda dönüşmediğini ortaya koymaktadır. Önce kadın ve erkeği ayrı biçimde adlandıran dil terk edilmiş, ardından erkek eşe özgü maddi hak koşulları kaldırılmıştır. Bağ-Kur ve SSK’da 1985’te gerçekleşen eşitlenmenin Emekli Sandığı’na 1986’da ulaşması, dönüşümün kurumlar arasında da eşzamanlı ilerlemediğini göstermektedir. “Dul eş” böylece 1979’da ortak bir hukuki adlandırma olarak ortaya çıkmış, 1985–1986’da kadın ve erkek için ortak hak kazanma koşullarına bağlanmıştır.

Bu süreçte dul aylığının türev niteliği korunmuş, buna karşılık erkek eşin ekonomik bağımlılığını ayrıca kanıtlamasını gerektiren cinsiyete özgü hak sahipliği rejimi sona ermiştir. 1930’lardan itibaren muhtaçlık, yaş, malullük ve fiili geçindirilme ölçütleriyle tanımlanan erkek eş, 1985–1986 reformlarıyla kadın eşle aynı maddi koşullara tabi “dul eş” statüsüne ulaşmıştır. Bu hukuki eşitlenmenin erkek-geçindirici varsayımı bakımından ne anlama geldiği ve daha geniş toplumsal cinsiyet düzeninde nasıl değerlendirilmesi gerektiği ise ayrı bir tartışma gerektirmektedir.

6. TARTIŞMA

1985–1986’da maddi hak koşullarının eşitlenmesi, erkek eşin sosyal güvenlik içindeki tarihsel konumunu erkek-geçindirici modelin erkekler açısından doğurduğu sonuçlarla birlikte değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu model üzerine literatür ağırlıklı olarak kadınların ekonomik bağımlılığına, türev sosyal haklarına ve ücretli çalışmaya erişimde karşılaştıkları sınırlamalara odaklanmıştır. Ancak geçindiriciliğin erkek için

başlangıç varsayımı hâline gelmesi, bu varsayımın dışında kalan erkeğin nasıl tanınacağı sorununu da beraberinde getirmiştir. Dul erkeklere uygulanan ihtiyaç testlerinin erkeğin olağan olarak geçindirici kabul edilmesiyle bağlantısı daha önce ortaya konmuştur (Kılıç, 2006, ss. 74–76). Burada izlenen tarihsel çizginin gösterdiği özgül nokta, erkek bağımlılığının reddedilmesinden çok olağan bir eş bağımlılığı olarak kabul edilmemesidir. Erkek ekonomik olarak eşine bağımlı olabilirdi; fakat bu durumun sosyal hak doğurabilmesi için ayrıca açıklanması ve kanıtlanması bekleniyordu.

“Muhtaç koca” bu nedenle hukuki bir adlandırmanın ötesinde analitik bir anlam taşımaktadır. Sosyal politika içinde erkeklerin daha çok birey ve çalışan, kadınların ise bağımlı aile üyesi olarak konumlandırılması, ekonomik olarak bağımlı erkeği yerleşik sınıflandırmanın dışında bırakmaktadır (Orloff, 1996, ss. 37–38). Muhtaçlık, malullük, yaş veya fiili geçindirilme şartları bu açıdan yalnız teknik uygunluk ölçütleri değildir. Yetişkin erkeğin ekonomik yeterliliğinin başlangıç varsayımı olduğu bir sistemde bu koşullar, erkeğin bağımlılığının hangi durumlarda hak sahipliği bakımından tanınacağını belirleyen kurumsal araçlardır.

Erkek ekonomik bağımsızlığı da bu bakımdan doğal bir bireysel özellik değil, tarihsel olarak kurulan bir konumdur. Erkek işçinin piyasa içindeki konumu, aile içindeki ücretsiz emek ve bakım ilişkilerinden bağımsız oluşmamıştır (Orloff, 1993, ss. 318–319). Erkek-geçindirici modelin gelişiminde devlet politikaları, emek piyasası, aile stratejileri ve toplumsal cinsiyet ilişkileri birlikte etkili olmuş; tek nedenli açıklamalar bu karmaşık ilişkiyi açıklamakta yetersiz kalmıştır (Janssens, 1997, ss. 20–23; Creighton, 1996, ss. 333–334). Türkiye’de erkek eşe özgü hak koşullarının uzun ömrünü de tek başına değişmeyen bir erkeklik anlayışı veya patriyarka üzerinden açıklamak yeterli değildir. Medeni hukuktaki geçindirme sorumluluğu, formel

istihdamın cinsiyet yapısı, sigortalılığa bağlı sosyal haklar ve ailenin sosyal koruma içindeki ağırlığı birbirini destekleyen tarihsel unsurlar olarak değerlendirilmelidir.

Farklı sosyal güvenlik rejimlerinde benzer erkek eş koşullarının ortaya çıkması da basit bir mevzuat tekrarının ötesinde anlam taşımaktadır. Erken sosyal politika düzenlemeleri, sonraki reformların üzerinde yükseldiği kurumsal kısıt ve imkânları oluşturabilir (Orloff, 1993, s. 323). Bununla birlikte kurumsal miras değişmezlik anlamına gelmez. Benzer aile sorunları farklı siyasal koalisyonlar, kurumlar ve mevcut politika mirasları içinde farklı sosyal politika çözümlerine dönüşebilmektedir (Pedersen, 1993, ss. 17–20). Türkiye örneğinde dikkat çekici olan, koşullu erkek hak sahipliğinin uzun süre korunması kadar bu mantığın daha sonra üç sosyal güvenlik rejiminde farklı tarihlerde çözülmesidir.

1979 ile 1985–1986 arasındaki zaman farkı, hukuki değişimin farklı katmanlarının aynı anda dönüşmeyebildiğini göstermektedir. “Dul eş” ifadesinin kabulü kadın ve erkeğin ortak bir kategori içinde adlandırılmasını sağlamış, fakat erkek eşin ekonomik bağımlılığını ayrıca sınayan kuralları kendiliğinden ortadan kaldırmamıştır. Cinsiyet bakımından nötr bir adlandırma bu yüzden tek başına cinsiyet bakımından nötr bir hak rejimi anlamına gelmez. Bu çalışmada 1979 ile 1985–1986’nın iki ayrı dönüm noktası olarak ortaya çıkması da tam olarak bu ayrımdan kaynaklanmaktadır: hukuki dil, hakka erişimin maddi ölçütlerinden önce değişebilmiştir.

Eşitlenmenin kapsamını doğru tanımlamak da aynı ölçüde önemlidir. Erkek eşe özgü muhtaçlık, yaş ve çalışamazlık koşullarının kaldırılması önemli bir değişimdir; ancak dul aylığını aile ilişkisinden bağımsız bir vatandaşlık hakkına dönüştürmemiştir. Hak, ölen sigortalının statüsünden türemeye devam etmiştir. Aile ilişkileri içindeki ekonomik özerklik ile

kişinin piyasaya bağımlılığının azaltılması birbirinden farklı meselelerdir (Sainsbury, 1996, ss. 86–88). Bu nedenle 1985–1986’daki değişimi tam bir bireyselleşme olarak değil, cinsiyete özgü ek koşullardan arındırılmış türev eş hak sahipliği olarak tanımlamak daha isabetlidir. Erkek eş artık bağımlılığını kadın eşten farklı ölçütlerle kanıtlamak zorunda değildir; hakkın kaynağı ise hâlâ evlilik ilişkisi ve ölen sigortalının sosyal güvenlik statüsüdür.

1985 yasama tartışmaları, hukuki eşitlenme ile toplumsal cinsiyet normlarının dönüşümü arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını dönemin kendi dili içinden de göstermektedir. Reform anayasal eşitlik, çalışan kadının aile bütçesine katkısı ve sosyal güvenlik kurumları arasında norm ve standart birliği üzerinden savunulmuştur. Aynı tartışmalarda eşini kaybeden erkeğin yemek pişirme, çamaşır yıkama ve benzeri ev içi işleri yerine getiremeyeceğinin ileri sürülmesi ise geleneksel kadınlık ve erkeklik kabullerinin eşitlik talebiyle yan yana varlığını sürdürebildiğini ortaya koymaktadır (TBMM, 1985b, s. 78). Hukuki kategorilerin değişmesi bu nedenle toplumsal cinsiyet tasavvurlarının aynı anda ve aynı yönde değiştiği anlamına gelmemektedir.

Karşılaştırmalı tarih de hukuki eşitliğin erkek-geçindirici düzeni kendiliğinden sona erdirmediğini göstermektedir. Doğu ve Batı Almanya örneklerinde modelin farklı siyasal ve kurumsal yapılara uyarlanarak varlığını sürdürebilmesi, hukuki eşitlik ile aile içindeki ekonomik ve bakım rollerinin dönüşümünü birbirinden ayırmayı gerektirir (von Oertzen & Rietzschel, 1997, ss. 195–196). Türkiye’de 1980’lerin ortasındaki eşitlenme de literatürde erkek-geçindirici/bağımlı kadın modelinden “universal breadwinner” yönünde bir hareket olarak yorumlanmıştır (Kılıç, 2006, s. 79). Bu yorum, dul eş hakları bakımından açık cinsiyet ayrımının kaldırılmasını açıklamak açısından geçerlidir; ancak hukuki nötrleşmeyi toplumsal cinsiyet

eşitliğinin tamamlanmasıyla özdeşleştirmemek gerekir. Ücretli çalışmaya dayalı breadwinner rolünün kadınlara da açılması tek başına mevcut cinsiyet kodlarını ortadan kaldırmaz (Orloff, 1996, s. 40). Türkiye’de aile-merkezli sosyal korumanın ve toplumsal cinsiyetlendirilmiş ekonomik rollerin sonraki dönemlerde de önemini koruması bu sınırı desteklemektedir (Buğra & Yakut-Çakar, 2010, s. 530; Aybars & Tsarouhas, 2010, ss. 756, 759).

“Geçindirici koca”, “muhtaç koca” ve “dul eş” kavramlarının analitik değeri bu nedenle birbirini izleyen üç dönem etiketi olmalarından kaynaklanmaz. İlk yetişkin erkeğin ekonomik yeterliliğine ilişkin başlangıç varsayımını, ikincisi bu varsayımın dışında kalan erkek bağımlılığının hangi koşullarda hukuken tanınabildiğini, üçüncüsü ise eş kategorisinin cinsiyet bakımından yeniden kurulmasını görünür kılmaktadır. Birlikte okunduklarında bu kavramlar, sosyal güvenlik hukukunun ekonomik bağımlılığı hazır bir toplumsal olgu olarak devraltmakla yetinmediğini; hangi bağımlılık biçimlerinin olağan, hangilerinin ise ayrıca açıklanıp kanıtlanması gereken bir hak sahipliği durumu sayılacağını da belirlediğini ortaya koymaktadır.

7. SONUÇ

Türkiye’de erkek eşin sosyal güvenlik statüsünün 1930–1986 arasındaki dönüşümü, dışlanmadan eşitliğe ilerleyen doğrusal bir hak kazanma süreci değildir. Erkek eşin ekonomik bağımlılığı Cumhuriyet’in erken dönemlerinden itibaren hukuken tanınmış, fakat kadın eşten farklı olarak muhtaçlık, malullük, yaş, sigortasızlık veya ölen kadın tarafından geçindirilmiş olma gibi ek koşullara bağlanmıştır. Dönemin ayırt edici özelliği, erkek bağımlılığının sosyal güvenlik sistemi tarafından yok sayılması değil, olağan kabul edilmeyerek ayrıca kanıtlanması gereken bir hak sahipliği durumu olarak tanımlanmasıdır.

Bu düzenin dayandığı temel varsayım, yetişkin erkeğin ekonomik bakımdan bağımsız olması ve aile geçimini üstlenmesiydi. “Muhtaç koca” kategorisi, bu varsayımın dışında kalan erkeğin sosyal güvenlik içinde nasıl tanınabildiğini görünür kılmaktadır. Emekli Sandığı, işçi sigortaları/SSK ve Bağ-Kur arasında koşulların ayrıntıları değişse de ortak nokta, erkek eşin kendi geçimini sağlayamadığını ayrıca göstermesinin beklenmesidir. Erkek-geçindirici normu bu açıdan bütün erkeklerin fiilen geçindirici olduğu bir toplumsal gerçekliği değil, erkek ekonomik bağımlılığının hangi koşullarda hak doğurabileceğini belirleyen kurumsal bir başlangıç noktasını ifade etmektedir.

Dönüşüm iki ayrı aşamada gerçekleşmiştir. 1979’da “dul karı” ve “dul koca” yerine “dul eş” ifadesinin benimsenmesi kadın ve erkeği ortak bir hukuki kategori içinde birleştirmiş, ancak hak kazanma koşullarındaki farklılığı ortadan kaldırmamıştır. Erkek eşe özgü ek koşullar Bağ-Kur ve SSK’da 1985’te, Emekli Sandığı’nda ise 1986’da kaldırılmıştır. Buna rağmen dul aylığının niteliği değişmemiş; hak, ölen sigortalının statüsünden türeyen bir eş hakkı olarak kalmıştır. Bu nedenle 1930–1986 arasındaki değişim, bağımsız bir bireysel sosyal hakka geçişten çok, cinsiyete özgü koşullara bağlı türev erkek eş hakkından cinsiyet bakımından ortak koşullara bağlanmış türev dul eş hakkına geçiş olarak tanımlanabilir.

“Geçindirici koca”, “muhtaç koca” ve “dul eş” kavramları bu tarihsel değişimin üç ayrı boyutunu görünür kılmaktadır: erkek ekonomik bağımsızlığının norm olarak kurulmasını, bu normun dışında kalan bağımlılığın koşullu biçimde tanınmasını ve eş hak sahipliğinin sonunda cinsiyet bakımından ortaklaştırılmasını. 1985–1986 reformları erkek-geçindirici normunun toplumsal yaşamdan silindiği bir tarih değildir; ancak dul eş hakları bakımından cinsiyetin ekonomik bağımlılığı farklı biçimde değerlendiren açık bir hukuki ölçüt olmaktan çıkarıldığı önemli

bir eşiği oluşturmuştur. Bu tarihsel çizgi, sosyal güvenlik kurumlarının ekonomik bağımlılığı yalnız koruma konusu yapmadığını; kimin bağımlılığını olağan, kimin bağımlılığını ise kanıtlanması gereken bir durum olarak tanımladığını da göstermektedir.

KAYNAKÇA

- 1479 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine, bazı maddelerinin kaldırılmasına ve bu Kanuna ek ve ek geçici maddeler eklenmesine dair Kanun (Kanun No. 2229). (1979, 19 Nisan).
- 2.9.1971 tarihli ve 1479 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu Kanuna üç ek madde ile altı ek geçici madde eklenmesine dair Kanun (Kanun No. 3165). (1985, 14 Mart). *Resmî Gazete*, 22 Mart 1985, 18702.
- 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu Kanuna iki geçici madde eklenmesi hakkında Kanun (Kanun No. 1753). (1973, 21 Haziran).
- 8.6.1949 tarihli ve 5434 sayılı T.C. Emekli Sandığı Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi, aynı Kanuna 10 ek madde ile 15 geçici madde eklenmesi ve 3.3.1954 tarihli ve 6311 sayılı, 2.3.1970 tarihli ve 1239 sayılı, 8.7.1971 tarihli ve 1425 sayılı, 24.12.1980 tarihli ve 2363 sayılı Kanunların bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun (Kanun No. 3284). (1986, 7 Mayıs). *Resmî Gazete*, 22 Mayıs 1986, 19114.
- 17.7.1964 tarih ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu Kanuna bir ek madde ile dört geçici madde eklenmesine dair Kanun (Kanun No. 3168). (1985, 20 Mart). *Resmî Gazete*, 27 Mart 1985, 18707.
- Askerî ve Mülkî Tekait Kanunu (Kanun No. 1683). (1930, 3 Haziran).

- Aybars, A. İ., & Tsarouhas, D. (2010). Straddling two continents: Social policy and welfare politics in Turkey. *Social Policy & Administration*, 44(6), 746–763.
- Buğra, A. (2007). Poverty and citizenship: An overview of the social-policy environment in Republican Turkey. *International Journal of Middle East Studies*, 39, 33–52.
- Buğra, A., & Yakut-Çakar, B. (2010). Structural change, the social policy environment and female employment in Turkey. *Development and Change*, 41(3), 517–538.
- Creighton, C. (1996). The rise of the male breadwinner family: A reappraisal. *Comparative Studies in Society and History*, 38(2), 310–337.
- Elveren, A. Y. (2008). Assessing gender inequality in the Turkish pension system. *International Social Security Review*, 61(2), 39–58.
- Elveren, A. Y. (2013). A critical analysis of the pension system in Turkey from a gender equality perspective. *Women's Studies International Forum*, 41, 35–44.
- Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu (Kanun No. 1479). (1971, 2 Eylül).
- Fraser, N. (1994). After the family wage: Gender equity and the welfare state. *Political Theory*, 22(4), 591–618.
- Hobson, B. (1990). No exit, no voice: Women's economic dependency and the welfare state. *Acta Sociologica*, 33(3), 235–250.
- Horrell, S., & Humphries, J. (1997). The origins and expansion of the male breadwinner family: The case of nineteenth-century Britain. *International Review of Social History*, 42(Supplement), 25–64.

- İhtiyarlık Sigortası Kanunu (Kanun No. 5417). (1949, 2 Haziran).
- İlkkaracan, İ. (2012). Why so few women in the labor market in Turkey? *Feminist Economics*, 18(1), 1–37.
- İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Hakkında Kanun (Kanun No. 4772). (1945, 27 Haziran).
- Janssens, A. (1997). The rise and decline of the male breadwinner family? An overview of the debate. *International Review of Social History*, 42(Supplement), 1–23.
- Kılıç, A. (2006). *Gender and social policy in Turkey: Positive discrimination or a second-class female citizenship?* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Institute for Modern Turkish History, Boğaziçi University, İstanbul.
- Kılıç, A. (2008). The gender dimension of social policy reform in Turkey: Towards equal citizenship? *Social Policy & Administration*, 42(5), 487–503.
- Kılıç, A. (2010). Gender, family and children at the crossroads of social policy reform in Turkey: Alternating between familialism and individualism. In M. Ajzenstadt & J. Gal (Eds.), *Children, gender and families in Mediterranean welfare states* (pp. 165–179). Dordrecht, Netherlands: Springer.
- Lewis, J. (1992). Gender and the development of welfare regimes. *Journal of European Social Policy*, 2(3), 159–173.
- Malûliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu (Kanun No. 6900). (1957, 4 Şubat).
- Orloff, A. S. (1993). Gender and the social rights of citizenship: The comparative analysis of gender relations and welfare states. *American Sociological Review*, 58(3), 303–328.
- Orloff, A. S. (1996, March). *Gender and the welfare state* (Discussion Paper No. 1082-96). Madison, WI:

University of Wisconsin–Madison, Institute for Research on Poverty.

Pedersen, S. (1993). *Family, dependence, and the origins of the welfare state: Britain and France, 1914–1945*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Powell, M., & Yörük, E. (2017). Straddling two continents and beyond three worlds? The case of Turkey’s welfare regime. *New Perspectives on Turkey*, 57, 85–114.

Quadagno, J. (1988). Women’s access to pensions and the structure of eligibility rules: Systems of production and reproduction. *The Sociological Quarterly*, 29(4), 541–558.

Sainsbury, D. (1996). *Gender, equality and welfare states*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Secombe, W. (1986). Patriarchy stabilized: The construction of the male breadwinner wage norm in nineteenth-century Britain. *Social History*, 11(1), 53–76.

Sommestad, L. (1997). Welfare state attitudes to the male breadwinning system: The United States and Sweden in comparative perspective. *International Review of Social History*, 42(Supplement), 153–174.

Sosyal Sigortalar Kanunu (Kanun No. 506). (1964, 17 Temmuz).

T.C. Emekli Sandığı Kanunu (Kanun No. 5434). (1949, 8 Haziran).

Türk Kanunu Medenisi (Kanun No. 743). (1926, 17 Şubat).

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1945, 18 Haziran). *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 7, İçtima 2, C. 18, s. 311.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1973). Cumhuriyet Senatosu İstanbul Üyesi Rifat Öztürkçine ve Cumhuriyet Senatosu

Malatya Üyesi Hamdi Özer'in teklifleri ile Geçici Komisyon Raporu (2/551, 2/680). TBMM Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Toplantı 4, C. 37/1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1985a). 2.9.1971 tarihli ve 1479 sayılı *Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine bir fıkrasının kaldırılmasına ve bu Kanuna bazı maddeler eklenmesine dair Kanun Tasarısı* ve Ordu Milletvekili Bahriye Üçok ve 10 arkadaşının, Tokat Milletvekili Talat Sargın'ın ve Çanakkale Milletvekili Nadir Pazarbaşı ve 3 arkadaşının aynı Kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair Kanun teklifleriyle 1479 sayılı Bağ-Kur Kanununun 58 inci maddesinin değiştirilmesine ve bu Kanuna 1 ek madde eklenmesine dair Kanun Tasarısı ve Sağlık ve Sosyal İşler; Plan ve Bütçe Komisyonları raporları (S. Sayısı 260).

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1985b, 13 Mart). TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 17, Yasama Yılı 2, C. 14, 72. Birleşim.

von Oertzen, C., & Rietzschel, A. (1997). Comparing the post-war Germanies: Breadwinner ideology and women's employment in the divided nation, 1948–1970. *International Review of Social History*, 42(Supplement), 175–196.

SOĞUK SAVAŞ PROPAGANDASININ TÜRK POPÜLER BASININA YANSIMALARI: KIZIL KORKU VE NÜKLEER TEHDİT (1947-1952)

Fatma DOKUYUCU KAYMAKÇI¹

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı, iki ayrı dünya gücü yaratması bakımından önemli bir dönemdir. Bu dönem yeni bir savaş süreci olan Soğuk Savaş'ı başlatmıştır. Her ne kadar Amerika ve Sovyet Rusya aynı safta yer alsalar da Savaş'tan dünya güç dengelerini değiştirerek çıkmışlardır (Tekeli-İlkin, 2014, s. 352). Rusya, Almanlar ile mücadelesinde büyük kayıplar vermesine rağmen, İkinci Dünya Savaşı'nın bir sanayi gücü haline gelmiştir. ABD ise savaşa girdiğinde zaten dünyanın en önemli sanayi gücüydü ve sıcak savaş kendi topraklarında değildi (Tekeli-İlkin, s. 352). İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı bu iki güç uluslararası sistemde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) liderliğindeki kapitalist blok ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) önderliğindeki komünist blok şeklinde yerini almıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB ve ABD arasındaki siyasal ve ideolojik gerilimin giderek artması ABD'nin Sovyet yayılmasını durdurma/sınırlandırma çabası çevreleme politikasını geliştirmesine zemin hazırlamıştır (Malkoç, 2012, s. 90). Bu politika, Truman Doktrini ile somut bir nitelik kazanarak Türkiye ve Yunanistan gibi stratejik öneme sahip ülkelerin Sovyet etkisine karşı desteklenmesini de içeren daha geniş bir uluslararası politika çerçevesine dönüşmüştür. Çünkü Sovyet

¹ Araştırma Görevlisi Doktor, Bartın Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-8857-3089.

Rusya'nın savaş sonrasında sanayi gücünü artırarak Doğu Avrupa ve Boğazlar üzerindeki nüfuz arayışları, Türkiye'nin güvenlik politikalarını doğrudan etkilemiş ve Türkiye'nin Batı ittifakı içerisinde yer almasını zorunlu kılmıştır. Türkiye'nin bu jeopolitik tercihi, Amerika'ya askeri ve iktisadi gereksinmeyi arttırmıştır. Bu açıdan Amerika'ya duyulan ihtiyaç Amerikan yaşam tarzının, siyasi söylemlerinin ve ideolojik politikalarının toplumsal hayata tatbik edilmesini de beraberinde getirmiştir.

Soğuk Savaş döneminin en karakteristik unsurlarından biri, sıcak çatışmanın yerini ideolojik, psikolojik ve kültürel mücadeleye bırakmış olmasıdır. Bu Soğuk Savaş'ın nükleer silahların getirdiği askeri-politik gerilimden ibaret kalmadığını, egemen güçlerin ideolojik hedeflerini kitle iletişim araçları vasıtasıyla toplumsal zihniyete aktarmaya çalıştıkları bir “Kültürel Soğuk Savaş” sahasına dönüşmüştür. Bu bağlamda Kültürel Soğuk Savaş, ideolojik kamplaşmanın toplumsal tabana yayılmasında basın ve yayın organlarını temel bir aygıt olarak kullanmıştır. Kültürel Soğuk Savaş kavramını literatüre kazandıran İngiliz yazar Frances Stonor Saunders, dergi ve kitaplardan konferans ve resim heykel sergilerine, konserler ve ödüllere kadar çeşitli kültürel faaliyetleri Soğuk Savaş'ın kültürel silahları olarak ele almaktadır (Saunders, 2016, s. 14). Özellikle de basın ve edebiyat gibi işitmeyi görmeye dönüştürerek kalıcılığı artıran yazı, propaganda söylemini somutlaştıran en etkili araçlardan biri haline gelmiştir (Ellul, 2017, s.80-81). Dönemin antikomünist politikaları ve atomun kullanımının yarattığı endişe yalnızca ciddi siyasi organlarla sınırlı kalmamıştır. Bu konular, geniş kitlelerin tükettiği popüler magazin dergilerinde de baskın tema olarak işlenmiştir. Türkiye'nin Batı Bloku'na eklenme süreci tam olarak bu Soğuk Savaş'ın ideolojik ve kültürel mekanizmaları üzerinden şekillenmiştir. Antikomünizm, atom silahı, kızılalarla mücadele gibi siyasi söylemler popüler kültür ve

basın aracılığıyla gündelik yaşamda içselleştirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada, Soğuk Savaş propagandasının Türkiye'deki basın üzerinden nasıl yansıtıldığını ortaya koymak amacıyla *Her Hafta*, *Hafta* ve *Resimli 20. Asır* dergilerinin yanı sıra *Cumhuriyet* gazetesinden yararlanılmıştır. Burada dergilerin yanı sıra gazete kullanılmasıdaki amaç dergilerin daha seçici ve ağırlıklı olarak popüler, magazinsel ve kültürel çerçevede şekillenen söylemlere sahip olabilmeleridir. Ancak gazeteler günlük yayın periyotlarına ve gündelik siyasal gelişmeleri doğrudan kamuoyuna aktarma işlevine sahiptirler. Bu yüzden kamuoyunun güncel gelişmeler karşısındaki algı ve tutumlarının oluşumunda daha süreklilik arz etmektedirler. Bir gazete örneği olarak *Cumhuriyet* vasıtasıyla, söz konusu dönemde uluslararası gelişmeleri, Doğu-Batı rekabetini, komünizm ve antikomünizm söylemlerini, dış politika meselelerinin gündelik basın aracılığıyla kamuoyuna nasıl aktarıldığını görmek mümkün olacaktır.

Her Hafta dergisi 1947-1948, *Hafta* dergisi 1949-1960 ve *Resimli 20. Asır* dergisi ise 1952-1960 yılları arasında haftalık olarak yayımlanmış dergilerdir. Ancak çalışmanın kapsamı bu yayınların tamamını içermemekte, belirli sayı ve tarih aralıklarından -1947-1952 yılları arasından- seçilen örnekler üzerinden şekillenmektedir. Bu tarih aralığı, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında değişen uluslararası sistem içerisinde Batı Bloku ile ilişkilerini geliştirdiği ve Soğuk Savaş'ın erken dönemine özgü siyasal, toplumsal ve kültürel söylemlerin basında daha görünür hâle geldiği bir süreci kapsamaktadır. *Cumhuriyet* gazetesinin de özellikle 1947-1952 yılları arasındaki sayılarının araştırmaya dâhil edilmesinin temel nedeni, dergilerden elde edilen bulguların aynı tarihsel dönem içerisinde günlük basın üzerinden karşılaştırılmasına imkân sağlamaktır. Buradaki amaç propaganda unsurlarının farklı yayın türlerinde nasıl işlendiğini göstermektir.

2. KIZIL KORKU: KOMÜNİST TEHDİT VE CASUSLUK SÖYLEMİNİN POPÜLER BASINDA İNŞASI

Soğuk Savaş propagandasının merkezinde antikomünizm ve "Kızıl Korku" retoriği yer almaktadır. 17 Mart 1948 tarihli bir radyo konuşmasında Truman'ın *"Bugün dünyanın karşı karşıya kaldığı mesele kafamızı karıştırmamalı- özgürlüğe karşı despotluktur bu... Komünizm Tanrı'yı yadsır"* ifadesi bu propagandanın en temel ağızdan duyurulmasıdır (Gailbault, 2009, s. 11). ABD'de FBI ve devlet kademelerinde yürütülen anti-komünist cadı avı söylemi, dönemin Türk magazin basınında geniş bir yer bulmuştur. Türk popüler basını, Amerikan basınından yaptığı (*Look*, *Saturday Evening Post*, *U.S. News & World Report* gibi) çeviriler ve iktibaslar yoluyla küresel boyuttaki komünizm tehdidini ve casusluk olaylarını ve hikâyelerini okuyucuya sunmuştur. Örneğin, *Hafta* dergisinde yayımlanan Fransız *Match* dergisi kaynaklı "Roosevelt İntihar mı Etti?" başlıklı yazı dizisi, dönemin siyasi paranoyasını göstermesi bakımından tipiktir. Yazıda, ABD Başkanı Roosevelt'in Yalta Konferansı'nda SSCB'ye yapılan yardımlardan pişmanlık duyduğu (Hafta, 30 Eylül 1949), Çin ile Doğu Avrupa'nın komünist işgale uğramasından (Hafta, 7 Ekim 1949) ve Batı Avrupa'nın da aynı tehlike ile karşı karşıya olmasından (Hafta, 14 Ekim 1949) kendisini sorumlu tutarak intihar ettiği iddiası işlenmiştir. Bu tür sansasyonel içerikler, komünizmin küresel bir tehdit olarak algılanmasını pekiştirmiştir.

Yine *Hafta* dergisinde *Look* mecmuasından aktarılan "Kızılılarla Mücadele" başlıklı yazıda kullanılan *"Amerikan polisine mensup casuslar Kızılların içerisine girerek onları ta kalplerinden vuruyorlar"* (Hafta, 30 Eylül 1949) ifadeleri, komünizmle mücadelenin polisiye bir tarzda işlenerek popülerleştirildiğini göstermektedir. Basın aracılığıyla görünür kıldıkları bu eylemleri kendi kamu görevlilerinin açıklamaları ile

de hem siyasi alana taşımakta hem de meşru kılmaktadırlar. FBI Direktörü J. Edgar Hoover'un, *"Bizim yaptığımız iş kendi kendimizi korumak için alınmış bir tedbirden ibarettir. Komünistler başa geçerse Amerika da hürriyet bir hatıradan ibaret kalacaktır"*² açıklaması komünizmle mücadele politikalarının basın yoluyla halka nasıl meşru ve zorunlu bir savunma faaliyeti olarak sunulduğunu göstermektedir. Burada Komünizm, yalnızca Amerika'nın iç güvenliğine yönelik bir tehlike değildir. ABD öncülüğündeki Batı Bloku'na dâhil ülkeleri de tehdit etmektedir. Bu komünizm tehlikesi, bireylerin ve toplumların geleceğini tehdit eden, sınırları aşan ve sürekli mücadele edilmesi gereken bir tehlike olarak popüler basında yeniden üretilmektedir.

Bu yaklaşımın bir başka örneği *Hafta* dergisinin 11 Kasım 1949 tarihli sayısında "Japon Gençliği Komünist mi Oluyor" (Hafta, 11 Kasım 1949) başlıklı *Saturday Evening Post* mecmuasından aktarılan haberde görülmektedir. Haberde Rusların Japon gençliğini kendi hesaplarına çekmeye çalıştıkları belirtilirken, gençlere, Komünist Partisi'ne katılmaları hâlinde Japonya ve Çin'de önemli mevkilere getirileceklerinin vaat edildiği ileri sürülmektedir. Bu tür haberler ideolojik tehdidin sinsiliğini ve her an her yerde var olabileceği algısı yaratarak toplumsal paranoyayı körüklemektedir. Ayrıca bu haberler hegemonik Amerikan söyleminin Türk basını tarafından aynen devralındığını göstermektedir. Bu yayınlarda sivil halk veya devlet kademelerindeki bireyler birer potansiyel casus, ideolojik mücadele ise polisiye bir gizem olarak kurgulanmıştır. Böylelikle popüler basın, komünizm tehdidini somut ve tanıdık unsurlar üzerinden magazinleştirerek okuyucunun zihninde "iç ve dış tehdit" algısını sürekli canlı tutmuş; ABD'nin küresel polisiye

² Yine aynı sayfada yer alan bir vesikalık fotoğraf altında Angela Calomiris'in New York'ta fotoğrafçı olduğu ve komünistler arasında FBI ajanı olarak tam yedi yıl çalıştığı bilgisi verilmektedir. Bkz. Hafta, Sayı 1, 30 Eylül 1949.

müdahalelerini ve güvenlik politikalarını meşrulaştıran bir psikolojik zemin hazırlamıştır.

Bu antikomünist söylemin bir diğer boyutunu ise komünist rejimlerin uzun vadede çökeceğine yönelik beklentiler oluşturmaktadır. 9 Şubat 1951 tarihli *Hafta* dergisinde yayımlanan “Komünizmi Yıkacak Olan İhtilal” başlıklı yazı bu bakımdan dikkat çekicidir (Hafta, 8 Şubat 1951). Yazıda, komünist rejimlerin zaman içerisinde içeriden çürüyerek çökeceği yönündeki görüşlere yer verilmektedir. Bu yaklaşım, Batı dünyasında komünizmin yalnızca mevcut koşullar altında mücadele edilmesi gereken bir tehdit olarak görüldüğünü ve uzun vadede ortadan kaldırılabilir bir sistem olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Ayrıca komünizme karşı geliştirilen güvenlik politikaları ve siyasal mücadeleler savunma tedbirlerinin ötesine geçerek komünist sistemin zayıflatılması ve nihayetinde ortadan kaldırılması hedefiyle ilişkilendirilmiştir.

Komünizmi yıkma ümitleri komünizme ve komünistlere karşı bazı tedbirleri beraberinde getirmiştir. Örneğin *Cumhuriyet*’in 2 Mart 1949 tarihinde “Dünyada Komünizmle Savaş Hızlandırıldı” başlığı ile verdiği haberde Amerika’da Komünist Parti’nin kanun dışı edilmeye çalışıldığını, Fransa ve İsviçre’de de Komünist Partilere yönelik benzer girişimlerde bulunduğu değinilmektedir. Gazetenin 9 Nisan 1949 tarihli bir haberinde, Kuzey Atlantik Paktı’na dâhil olan sekiz devletin Amerika Birleşik Devletleri’nden yeniden askerî yardım talep ettiği; 9 Şubat 1950 tarihli başka bir haberde de komünizme karşı İslam-Katolik Paktı kurulacağı ve bu konuda Mısır hükümeti ile Vatikan arasında görüşmelerin gerçekleştirileceği aktarılmıştır. Bu haberler, komünizm karşıtlığının ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki ikili bir çatışmanın çok ötesinde, farklı devletleri ve toplumsal aktörleri de içine alan geniş bir uluslararası mücadele olarak sunulduğunu göstermektedir.

Cumhuriyet'in 4 Mart 1949 tarihli haberine göre ise Amerika'nın komünistlere karşı aldığı tedbirlerden bahsedilmektedir. Haberde, komünistlerin hükümet dairelerinde çalışmasının engellenmesi, Komünist Parti üyelerine pasaport verilmemesi ve Komünist Partinin idari ve mali kontrol hakkına sahip olduğu teşkilatların bildirilmesinin zorunlu tutulması gibi uygulamalara yer verilmiştir. Aynı haberde Truman'ın 3 Mart 1949 tarihli basın toplantısında, Amerikan komünistleri tarafından yapılan açıklamalar hakkındaki bir soruya “*Hainler tarafından yapılmış beyanat, beni ilgilendirmez*” şeklinde cevap verdiği aktarılmaktadır. Böylece antikomünist söylemin yalnızca popüler dergilerdeki sansasyonel haberlerde değil, dönemin günlük basınında ve siyasal haberlerinde de karşılık bulduğu söylenebilir.

3. ATOM ÇAĞI VE NÜKLEER KORKU: TEHDİT SÖYLEMİNİN POPÜLER BASINDA İNŞASI

İkinci Dünya Savaşı'nın Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atılmasıyla sona ermesi, insanlık tarihinde yeni bir dönemi "Atom Çağı"nı başlatmıştır. Bu süreçte atom silahı, bir yandan güç ve teknolojik üstünlüğün sembolü olarak sunulurken, diğer yandan insanlığı nükleer bir kıyametle tehdit eden kitlesel bir travma kaynağına dönüşmüştür. *Her Hafta* dergisinin 6 Eylül 1947 tarihli sayısında yer alan “Atom Harbi” başlıklı makale, dönemin kolektif kaygısını açıkça özetlemektedir: “*Dünya atom korkusu içinde. Önümüzdeki bir harbin atom bombası yüzünden ne korkunç tehlikeler arz edeceğini herkes endişe ile düşünüyor. Bir kıyamete doğru mu gidiyoruz? Belki...*” Bu ürkütücü söylem, atomun tek taraflı bir güç gösterisi olmaktan çıkıp SSCB'nin de nükleer kapasiteye ulaşma çabasını ortaya koyan bir unsurdur. Söz konusu makalede olası bir atom harbinin Amerika'ya bazı tedbirler aldıracağı yazmaktadır. Amerika'da kurulan bir müdafaa

komisyonu 1955 senesinde sona erecek ve tamamlanacak bir plan hazırlamıştır. Amerika, diğer milletlerin de atom bombasını bulacaklarını düşünerek ve herhangi bir savaş durumunda ekonomiyi sekteye uğratmamak için fabrikaları yer altına nakletmek veya şehir ve köylerle beraber fabrikaları da geniş arazide dağınık bir şekilde kurmak, tedbirlerden bazılarıdır (Her Hafta, 6 Eylül 1947).

Cumhuriyet gazetesinin “Atom Yarışında Amerika ile Rusya’nın Karşılıklı Vaziyeti” başlıklı Magazine Digest’tan iktibas ettiği yazı, atom silahı yarışında Rusya ve Amerika’yı ham madde ve imal imkânları, bomba stoku, taşıma vasıtaları, müdafaa tertibatı gibi alanlarda mukayeseye girişmektedir (17 Ocak 1950). Yazıda ham madde ve imalatında ileri olan Amerika’nın atom üretimi için gerekli ağır sanayiye sahip olduğu; Rusya’nın ise atom sanayisinin henüz sınırlı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca makale Amerika’nın Eniwetok adasında yeni bomba tecrübeleri yaptığını ve bunların eskilerine oranla çok daha etkili ve güçlü oldukları, Amerika’ya oranla geride olduğu belirtilen Rusya’nın ise atom bombası ile ilgili çalışmalara devam ettiği yazmaktadır. Yazı Rusya’nın şu an ki Amerika’nın seviyesine gelmesi için çok uzun yıllar çalışması gerektiğinin de altını çizmektedir (17 Ocak 1950).

Gazetenin SSCB ile ABD arasında yaptığı güç karşılaştırmalarında Amerika Birleşik Devletleri’ni güçlü ve üstün bir konumda sunması, Sovyetler Birliği’ni ise geri kalmış ve nükleer güç bakımından yetersiz bir ülke olarak tasvir etmesi, dönemin antikomünist söyleminin basındaki yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir. 1945 sonrasında Türkiye’de komünist faaliyetlere yönelik takip ve denetim politikalarının yoğunlaşması, Sovyetler Birliği’ne ilişkin haberlerin bu çerçevede şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Türkiye’nin Amerika Birleşik Devletleri’nden ekonomik ve askerî destek almaya başlaması da Amerikan gücünün basında olumlu bir

biçimde sunulmasını destekleyen siyasal koşullardan biri olmuştur. Bu bağlamda gazetenin SSCB ve ABD hakkındaki haberleri, dönemin siyasal atmosferi ve Türkiye'nin Batı Bloku'na yönelişi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Söz konusu haberler, basının dönemin siyasal politikalarıyla uyumlu bir söylem geliştirdiğini ve kamuoyunun algısının şekillendirilmesinde rol üstlendiğini düşündürmektedir.

Amerika ve Rusya arasındaki gerilimin 'güç gösterisine' dönüşmesinin aracı olan atom bombasının kullanılmasının bu iki devlet arasındaki liderliği belirleyeceği aşîkârdır. Hatta Amerika bu liderlik mesajını hem kendi toplumunun refahı hem de dünya demokrasilerinin düzeni üzerinden vermektedir. Eğer Bolşevikler dünya barışını bozacak bir hamle de bulunursa Amerika atom bombasını tekrar kullanmaktan çekinmeyeceğini beyan etmektedir (Cumhuriyet, 9 Nisan 1949). Amerika dünya barışı liderliğini üstlenmiş gibi dursa da, bir gün atom saldırısına maruz kalacağına dair endişe yaşamaktadır. *Hafta* mecmuasının 11 Kasım 1949 tarihli sayısında U.S. New and World Report'tan aldığı "Amerikalıların Kafasını Yoran Bir Mesele: Rusya, Amerika'da Nerelere Atom Bombası Atabilir?" başlıklı yazı, Amerika'nın bu endişesini şöyle dile getirmektedir:

Rusya kâfi miktarda atom bombası stoku yaptığı zaman Amerika'nın hangi şehirleri tehlikeye giriyor? Bu, cevap verilesi pek güç olmayan bir sualdir. Rusya B-29 tipinde kendilerini de feda eden "İntihar Uçakları" gönderdiği takdirde, Amerika'nın, üç tanesi hariç bütün belli başlı şehirleri bombardıman tehlikesine maruzdur. Yani her biri 100.000'i aşan 92 şehir. Aynı tip Amerikan uçaklarının ulaşabileceği Rus şehirlerinin sayısı ise 70'tir. Birçoklarının fikrince Rusya'yı bir daha harp edemeyecek hale koymak için bu 70 şehrin tahribi kâfi imiş. Amerika'yı bir daha harp edemeyecek hale koymak

için de, Ruslardan 20 şehir fazla, yani 90 şehrin tahrip olması icabediyormuş. Ruslar da 92 Amerikan şehrine ulaşabildiklerine ve Amerika'nın büyük atom istihsal merkezleri de bu 92 şehre dâhil olduğuna göre, iki memleket de bu bakımdan müsavi sayılır. Yani şu demek oluyor ki hangisi evvel hareket ederse o kazanacak.

Mecmuanın bu yazısı, *Cumhuriyet* gazetesinin 17 Ocak 1950 tarihinde Magazin Digest'tan aktardığı yazının aksine, Rusya'nın atom bombası konusunda ABD'den geri kalmadığını hatta taarruz konusunda daha erken davranırsa ABD'ye büyük hasarlar verebileceğinin mesajını vermektedir.

Atom bombası hem Doğu Bloku hem de Batı Bloku için büyük bir dış tehdit oluşturmaktadır. Bu dış tehdit karşılıklı casusluk faaliyetlerinden ötürü iç tehdidi de beraberinde getirmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin Amerika'nın iç güvenliğini tehdit ettiği yönündeki casusluk anlatıları da “Komünizm ve Kızıl Korku” söyleminin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Böylece tehdit algısı, iki blok arasındaki askerî rekabetten Amerika'nın kendi sınırları içerisindeki casusluk faaliyetlerine uzanan daha geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Sovyetler Birliği'nin Batı dünyasında geniş bir casusluk ağı oluşturduğu yönündeki iddialar, komünizm tehdidinin daha görünür olmasını sağlamıştır. Eric Hobsbawm'ın değerlendirmelerine göre, Sovyetler Birliği'nin casusluk faaliyetlerine verdiği önem, ABD'nin ekonomik, teknolojik ve askerî gücünün, kapitalist sistemin uzun süre ayakta kalmasını sağlayabileceğine ilişkin Sovyet algısıyla da ilişkilendirilebilir (Hobsbawm, 2015, s. 311-312). ABD ekonomisinin ve silah sanayisinin sahip olduğu kapasite, iki blok arasındaki rekabetin önemli unsurlarından biri olmuştur (Hobsbawm, s. 312).

Bu bağlamda *Hafta* dergisinin 24 Mart 1950 tarihli sayısında *U.S. News & World Report* dergisinden aktarılan “Amerika’da Rus Casusları” başlıklı yazı, dönemin casusluk söyleminin boyutlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Yazıda, Kremlin hesabına çalışan casuslar iki gruba ayrılmaktadır: Rusya’da yetişmiş ve farklı kimliklerle faaliyet gösteren profesyonel casuslar ile komünist ideolojiye inanarak Ruslara bilgi aktaran yerli gönüllü casuslar. Ayrıca yazıda Amerika’da casusluğun “son haddine” ulaştığı ileri sürülmekte ve Federal Polis müdürünün raporuna dayanılarak muhtemel bir savaş sırasında Rusya’ya fayda sağlayabilecek bilgileri aktarmak amacıyla hareket eden kişilerin sayısının 540 bin olduğu iddia edilmektedir. Bu kişilerin yalnızca 12 bininin Rus gizli teşkilatlarının personeli olduğu, geri kalanların ise Amerikalılardan oluştuğu ileri sürülmektedir (Hafta, 24 Mart 1950).

Söz konusu haberin özellikle atom sırları, uranyum ve hidrojen bombası teknolojisine ilişkin casusluk iddialarını öne çıkarması önemlidir. Casusluk faaliyetlerinin temel amaçlarından biri ABD’nin nükleer teknolojisine ilişkin bilgileri Sovyetler Birliği’ne aktarmaktır. Bu yüzden casusluk anlatısı, doğrudan atom bombası ve nükleer savaş tehdidiyle ilişkilendirilmiştir. Bu durum, çalışmanın temel konusu açısından da önem taşımaktadır. Çünkü “Kızıl Korku” söylemi ile atom savaşı korkusu birbirinden bağımsız iki ayrı korku alanı olarak değil, popüler basında çoğu zaman birbirini tamamlayan unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Komünist tehdidin görünmez, sızıcı ve her yerde bulunabilecek bir tehlike olarak sunulması; bu tehdidin atom bombası, casusluk ve olası bir dünya savaşı ile ilişkilendirilmesi, okuyucunun yalnızca siyasal bir tehdit algısıyla değil, aynı zamanda sürekli ve belirsiz bir savaş tehdidiyle karşı karşıya bırakılmasına neden olmuştur.

Bu çerçevede nükleer teknolojinin geliştirilmesi ve bu teknolojiye ilişkin bilgilerin ele geçirilmesine yönelik mücadele, iki blok arasındaki rekabetin askerî boyutunu daha da belirgin hâle getirmiştir. Nükleer silahların savaşın niteliğini değiştirecek bir kapasiteye ulaşması, tehdit algısının casusluk faaliyetlerinin ötesine taşınarak gelecekte gerçekleşebilecek bir savaşın nasıl olacağı nasıl yürütüleceği ve yaratacağı yıkım üzerine yoğunlaşmasına yol açmıştır. Bu durum, dönemin popüler basınında yeni silah teknolojilerine ilişkin haber ve değerlendirmelerin çıkmasına da yansımıştır.

Soğuk savaşın iki ayrı kutba da ayrı ayrı silah tedbirleri aldırması ve yeni silah teknolojilerine yönelik yatırımlar yapmalarına yol açmıştır. 28 Eylül 1951 tarihli *Hafta* dergisinin “Yarının silahları” başlıklı yazısının spotu en az başlık kadar dikkat çekicidir. “*Bir düğmeye basarak bir memleketi müdafaa edecek silahları harekete geçirmek, bugün için bir hayaldir. Henüz belli başlı askerlik usulü ve kaideleri değişmiş değildir. Fakat yeni icat silahların, harbi, bir düğme ile idare edebilir hale getirmeğe doğru gittikleri muhakkaktır*” (Hafta, 28 Eylül 1951). Bu konuda W. Churchill’in “*Molekül kuvvetinin, adeste kuvvetinin yerine geçtiğini*” (Her Hafta, 1 Eylül 1947) şeklindeki ifadesi insanın, bir düğmeye basarak büyük tahribatlar eşiğinde milyonların canına kıymasının mümkün olduğu yönündeki kanıyı güçlendirmektedir.

Dolayısıyla 1945–1955 dönemindeki Türk popüler basını incelendiğinde, Amerikan ve Batı Avrupa basınından aktarılan haberlerin yalnızca dış politika gelişmelerinin aktarılması işlevini görmediği anlaşılmaktadır. Casusluk hikâyeleri, komünistlerin topluma sızması, gençlerin komünizme yönlendirilmesi, komünist rejimlerin dünyaya yayılma ihtimali ve atom sırlarının ele geçirilmesine ilişkin haberler, belirli bir tehdit anlatısı etrafında birleşmektedir. Bu anlatı, komünizmi uzak ve soyut bir ideoloji olmaktan çıkararak gündelik hayatın içine yerleştirmiş;

böylece okuyucunun zihninde “iç ve dış tehdit” algısının sürekli canlı tutulmasına katkıda bulunmuştur. Popüler basının sansasyonel ve polisiye anlatım biçimleriyle bu söylemi yeniden üretmesi, Soğuk Savaş'ın siyasal gerilimlerinin toplumsal ve psikolojik düzleme taşınmasında önemli bir araç olarak değerlendirilebilir.

Bu tehdit anlatısının en somut karşılığı atomun yol açtığı yıkım ve radyasyonun insan yaşamı üzerindeki uzun vadeli etkilerinde görülmektedir. Dergi ve gazetelerde atom silahına ilişkin haberler, bombanın insan bedeni ve gelecek kuşaklar üzerindeki sonuçlarını da sayfalarına taşımıştır. Örneğin 20. Asır mecmuası İkinci Dünya Savaşı'nın, binlerce Japonluyu, radyo aktivite kurbanı olarak, araştırma sahasına soktuğunu ve ilim adamlarına tecrübe malzemesi olarak sunduğunu yazmaktadır. Mecmuaya göre Nagazaki ve Hiroşima şehrinin ölmemiş bulunan sakinleri, ilmi araştırma bakımından, laboratuvar hayvanlarından, çok daha kıymetlidir. Mecmua bu kazazedelerin, nesilden nesile zararlı atom şualarının şu veya bu şekilde tesirlerini taşıyacaklarını hatta ileriki yıllarda doğan çocukların, on veya daha fazla sene evvel, Japonları pes ettirmek için atılan iki bombanın, derin canlı birer hatırası olacaklarını yazmaktadır (20. Asır, 13 Eylül 1952).

4. ATOM TEHDİDİ KARŞISINDA AMERİKAN KAMUOYUNUN HAZIRLANMASI

Nükleer tehdit karşısında ABD’de başlatılan ve Türk basınına yansıyan sivil savunma propagandaları, halkı muhtemel bir atom saldırısına karşı hazırlamaktan ziyade korkuyu gündelik hayatın bir parçası haline getirmiştir. Amerika, kendi ürettiği bir silahla yok olma ihtimalini düşünerek her an ve her yerde hazırlıklı olunması gerektiğini kamuoyuna çeşitli araçlarla anlatmıştır. 19 Şubat 1950 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi

Amerika’da atoma karşı hazırlıklı olunması maksadıyla sivillerin talim ve terbiyesi için kurslar açılacağıının haberini vermektedir. Yine atom bombasının patlamasına karşı 1 Aralık 1950 tarihli *Hafta* dergisinde yer alan kılavuz niteliğindeki ifadeler felaketin kaçınılmazlığı fikrini kanıksatmaya yöneliktir. Yazıda atom bombası patladığı zaman yapılacak bazı metotlar uygulamalı olarak görsellerle anlatılmaktadır. Broşürler, afişler, plaklar ve gazete makaleleri, seri halinde fotoğraflarla Amerikan vatandaşlarına, bir atom bombasının ilk 10 saniyesinin en tehlikeli devre olduğu anlatılmakta ve yaşayıp ölme bahsinde bu ilk 10 saniyede yapılacak korunmanın başlıca rolü öğretilmeye çalışılmaktadır.

Bomba patladığı zaman eğer sokakta isen, ilk açık kapıdan içeriye dalacaksın ve bombanın ışığına maruz bulunmayacak bir yere sineceksin. Kaçamadın ve sokakta kaldınsa kuytu bir duvar dibine sin ve varsa, çantanla yüzünü, gözünü ve cildinin çıplak kısımlarını koru! Evde misin? Saklanacak bir yere gir. Mesela karyolanın altına. Pencereye katıyen bakma. Atom bombası ilk on saniyede seni yakacak bir hareket ve ışık neşreder. Ondan sonra kopacak fırtına da camın kırıklarını yüzüne gözüne doldurabilir. Açık havada, bir parkta, bir bahçede veya korulukta bulunuyorsan, derhal gözlerini ve kulaklarını kapatarak mümkün mertebe kalın bir ağaç gövdesini kendine siper alacaksın! Ağacın, atom bombası ışığına maruz bulunmayan tarafına sineceksin (*Hafta*, 1 Aralık 1950).

Amerika aslında halkını sorumluluk sahibi olmaya davet etmektedir. Çünkü kendi ürettiği ve kullandığı bu silahın başka ülkeler tarafından bulunup üretilme olasılığı çok yüksektir. Başta Rusya’nın casusluk eylemleriyle bu bombanın peşinde olduğu pek çok gazete, dergi, broşür ve afişlerle bildirilmektedir. Bu

yüzden herhangi bir saldırı karşısında halkın duyarlı olması saldırıyı en az hasarla atlatmak için gereklidir.

Atom bombasından korunmak için 20. Asır mecmuasının 13 Aralık 1952 tarihli sayısında manevi bir korunma yöntemi öneren bir makaleye yer verilmiştir. Makalede Hintli rahip Tulsi Ramji, atom korkusunu yenmek için “atom nezri”ni ortaya atmaktadır. Ramji, atomdan korkanlara, “Sizin küçük bir nezriniz atomdan daha kuvvetlidir... Tekniğin sebep olacağı felaket ancak insanların hüsnüniyetiyle önlenebilir. Beşeriyet iyi kalpli müşfik olduğu müddetçe bomba patlamayacaktır. Bütün sır buradadır” demektedir. 20. Asır dergisinin yer verdiği bu “atom nezri” önerisi, teknolojik dehşet karşısında çaresiz kalan insanoğlunun sığındığı mistik ve psikolojik bir savunma mekanizmasını simgelemektedir (20. Asır, 13 Aralık).

Amerika’nın savunma propagandalarını kamuoyuna benimsetmek ve atom travmasını normalleştirmek amacıyla pek çok farklı yöntem uyguladığı görülmektedir. Basın üzerinden halka sunduğu kurgusal simülasyon anlatıları da bu yöntemlerden bazılarıdır. 23 Şubat 1950 tarihli *Hafta* dergisinin *Pageant* dergisinden iktibas ettiği bir yazı bu bakımdan iyi bir örnektir. Roderick Farmer adlı hayali bir karakter üzerinden sunulan sivil savunma senaryosunda, atom bombasının yarattığı dev tsunami dalgaları, yıkılan binalar ve radyo yetkililerinin yaptığı sakinleştirici telkinler aktarılmıştır. Burada asıl hedeflenen husus, kurgusal bir distopya yaratarak kamuoyunu ABD’nin askeri ve siyasi liderliğine sığınmaya yönlendirmektir (Hafta, 23 Şubat 1950). Ayrıca burada atom silahının yaratıcısı olarak Amerika’nın da, atom tehlikesi ile yüzleşmeye çalışması söz konusudur.

5. SONUÇ

Hafta, Her Hafta ve *20. Asır* gibi dergiler, magazin içeriklerinin yanı sıra dönemin siyasal ve askerî gelişmelerine de sayfalarında yer vermiştir. Günlük olarak yayımlanan *Cumhuriyet* gazetesi kadar kapsamlı bir haber içeriğine sahip olmasalar da Soğuk Savaş'ın temel meselelerini okuyucuya aktarmışlardır. Dergi ve gazete içerikleri birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin Batı Bloku'na yönelen dış politika çizgisi ile basında yer alan haber ve değerlendirmeler arasında belirgin bir paralellik olduğu görülmektedir. Özellikle Batı basınından aktarılan haber, röportaj, çeviri ve kurgusal anlatılar aracılığıyla komünizm, casusluk ve Sovyet tehdidi gündelik hayatın bir parçası hâline getirilirken, atom silahlarının yarattığı yıkım ve olası bir nükleer savaşın sonuçları da okuyucunun gündeminde tutulmuştur. Bu içerikler, Soğuk Savaş'ın siyasal ve askerî gerilimlerini popüler kültür alanına taşıyarak tehdit algısının geniş bir okuyucu kitlesi tarafından benimsenmesine zemin hazırlamıştır. Böylece dönemin popüler Türk basını, küresel Soğuk Savaş atmosferinin Türkiye'deki toplumsal algılanışında etkili olan; antikomünist söylemleri, casusluk anlatılarını ve nükleer savaş korkusunu dolaşıma sokan önemli bir iletişim mecrası olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Cumhuriyet, “Amerika’da Komünistlere Karşı Tedbirler”, 4 Mart 1949.

Cumhuriyet, “Amerika’nın Atoma Karşı Hazırlıkları”, 19 Şubat 1950.

Cumhuriyet, “Atom Yarışında Amerika ile Rusya’nın Karşılıklı Vaziyeti”, 17 Ocak 1950.

Cumhuriyet, “Dünyada Komünizmle Savaş Hızlandırıldı”, 2 Mart 1949.

Cumhuriyet, “Kızıl Cepheye Karşı Müdafaa Zinciri”, 9 Nisan 1949.

Cumhuriyet, “Komünizme Karşı İslam-Katolik Paktı Kuruluyor”, 9 Şubat 1950.

Cumhuriyet, “Truman’ın Beyanatı”, 4 Mart 1949.

Cumhuriyet, 17 Ocak 1950.

Hafta, “Roosevelt İntihar Mı Etti?”, S. 1, 30 Eylül 1949.

Hafta, “Roosevelt İntihar Mı Etti?”, S. 2, 7 Ekim 1949.

Hafta, “Roosevelt İntihar Mı Etti?”, S. 3, 14 Ekim 1949.

Hafta, “Kızılılarla Mücadele”, S. 1, 30 Eylül 1949.

Hafta, “Japon Gençliği Komünist Mi Oluyor?”, S. 7, 11 Kasım 1949.

Hafta, “Komünizmi Yıkacak Olan İhtilal”, S. 72, 8 Şubat 1951.

Hafta, “Amerika’da Rus Casusları”, S. 26, 24 Mart 1950.

Hafta, “Atom Bombası Patlayınca”, S. 62, 1 Aralık 1950.

Hafta, “Amerika’da Bir Şehre İki Atom Bombası Atıldı”, S. 74, 23 Şubat 1950.

Hafta, S. 1, 30 Eylül 1949.

Hafta, S. 7, 11 Kasım 1949.

Hafta, S. 26, 24 Mart 1950.

Hafta, S. 105, 28 Eylül 1951.

Her Hafta, “Atom Harbi”, S. 10, 6 Eylül 1947.

20. Asır, S. 18, 13 Aralık 1952.

İkincil Kaynaklar

Ellul, Jacques, Sözüñ Gözden Düşüşü, Sentez Yayınları, İstanbul, 2017.

Guilbault, Serge, New York Modern Sanat Düşüncesini Nasıl Çaldı: Soyut Dışavurumculuk, Özgürlük ve Soğuk Savaş, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Hobsbawm, Eric, Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı, Everest Yayınları, İstanbul, 2015.

Malkoç, Eminalp, “Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye’ye Amerikan Yardımları 1947-1950”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı 9, 2012, s.89-127.

Saunders, Frances Stonor, Parayı Veren Dündüğü Çaldı Sanat ve Edebiyat Dünyasında CIA Parmağı, İmge Kitabevi, Ankara, 2016.

Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

MİLLÎ MÜCADELE KADROLARI ARASINDA YOL AYRIMI: TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI VE İKTİDAR- MUHALEFET İLİŞKİLERİ (1923-1925)

Kerem HOCAOĞLU¹

1. GİRİŞ

Cumhuriyet'in kuruluşu, Millî Mücadele'yi birlikte yürüten kadroların siyasal birlikteliğini korumaya yetmemiştir. Yeni rejimin yönetim esasları, Meclis'in konumu ve kararların alınış biçimi, eski yol arkadaşları arasında tartışma konusu olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı sırasında yaşanan görüş ayrılıklarını, askerlik ile milletvekilliğinin ayrılması ve hükümetin icraatları etrafında gelişen Meclis tartışmaları izlemiştir. Halk Fırkası içinde başlayan mücadele, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TCF) kuruluşuyla iki parti arasında sürmüştür.

Bu çalışma, Millî Mücadele kadroları arasındaki görüş ayrılıklarının TCF'nin kuruluşuna nasıl bir zemin hazırladığını ve Şeyh Sait İsyanı sonrasında iktidar-muhalefet ilişkilerinin hangi koşullarda değiştiğini konu almaktadır. Cumhuriyet'in yönetim esasları, kararların alınış biçimi, askerlik ile siyaset arasındaki ilişki ve muhalefetin siyasal hayattaki yeri, ayrılığın nedenlerini anlamak açısından ele alınmaktadır. Temel sorulardan biri, bu ayrılığın yalnızca Cumhuriyet rejimine bağlılık üzerinden açıklanıp açıklanamayacağıdır. TCF programındaki liberal unsurların kurucu kadronun siyasal tercihleriyle ne ölçüde örtüştüğü de bu soruyla bağlantılıdır. Partinin iktidara gelmeden

¹ Bağımsız Araştırmacı, Doktor, ORCID:0000-0001-5430-8551.

kapanmış olması, programındaki ilkelerin nasıl uygulanacağı konusunda kesin bir sonuca ulaşmaya elvermemektedir.

Çalışmada tarihsel yöntem izlenmiş; Nutuk, dönemin siyasal aktörlerinin hatırat ve günlükleri, TCF'nin programı ve araştırma eserleri karşılaştırmalı biçimde kullanılmıştır. Mustafa Kemal'in anlatısı ile Rauf Orbay, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve İsmet İnönü'nün aktardıkları, metinlerin yazıldığı koşullar ve yazarlarının siyasal konumlarıyla birlikte okunmuştur. Cumhuriyet'in ilanından TCF'nin kuruluşuna uzanan süreçte, tarafların hangi meselelerde ortaklaştığı ve aynı olayları neden farklı biçimlerde anlattığı sorularına yanıt aranmıştır. Burada amaç, olayların sırasını belirlemenin yanı sıra anlatılar arasındaki farklılıkların nedenlerini de değerlendirmektir.

Hatırat, yazarları geçmişini anlatırken kendi siyasal tercihlerini de savunmaktadır. Günlükler, olayların yaşandığı sıradaki düşünceleri ve haberlerin nasıl ulaştığını aktarsa da yazarlarının bulunduğu yer ve bildikleriyle sınırlıdır. Nutuk ise siyasal ayrılığın ardından eski yol arkadaşlarına yöneltilen eleştirileri içermektedir. Kaynaklar arasındaki anlatım farklılıkları, metinlerin yazıldığı koşullar ve yazarlarının siyasal konumlarıyla ilişkilidir. Böylece tarafların kendilerini nasıl anlattıkları kadar karşılarındaki kadroya hangi suçlamaları yönelttikleri de çalışmanın kapsamına girmektedir.

TCF'nin programındaki Cumhuriyet, halk hâkimiyeti, özgürlükler, idarî yapılanma ve dinî inançlara saygı hükümleri, çalışmanın iktidar-muhalefet ilişkilerine açılan bir diğer kapısıdır. Bu hükümlerin içeriği ile siyasal mücadelede onlara yüklenen anlamlar arasındaki fark, programın neden anlaşmazlık konusu olduğunu anlamaya yardımcı olur. Şeyh Sait İsyanı sonrasında bazı yerel mensupların temaslarından hareketle parti yönetimine nasıl sorumluluk yüklendiği de çalışmanın soruları arasındadır.

TCF'nin kuruluşundan kapatılmasına uzanan anlatının son bölümünde ise ayaklanmayı bastırmak için alınan önlemlerle muhalefetin faaliyetlerini sınırlayan kararlar arasındaki bağa odaklanılmaktadır.

2. MİLLÎ MÜCADELE KADROLARI ARASINDA SİYASAL AYRIŞMA

Millî Mücadele'nin ardından, Birinci Meclis'i yenilemek üzere 1923 yılında genel seçimlere gidildi. Seçimler, Meclis'teki siyasal dengeleri Birinci Grup lehine yeniden kurdu: İkinci Grup'u temsil eden hiçbir milletvekili yeniden seçilemezken, yeni Meclis büyük ölçüde Birinci Grup'un çizgisindeki isimlerden oluştu. Mustafa Kemal'in doğrudan desteği dışında yalnızca iki milletvekilinin seçilebildiği belirtilmektedir. İkinci Grup'un Meclis dışında kalması, siyasal görüş ayrılıklarının sona erdiği anlamına gelmiyordu. Muhalefetin ağırlık merkezi bu kez Birinci Grup'un kendi içine taşındı. Halk Fırkası içinde kısa süre sonra başlayan tartışmalar da yeni Meclis'teki çoğunluğun kendi içinde aynı siyasal tercihleri paylaşmadığını gösterdi (Özoğlu, 2016, s. 116). Birinci Grup içindeki paşalar arasında Cumhuriyet'in ilanı sırasında yaşanan tartışmalar, sonraki siyasal ayrılığın önemli başlıklarından biriydi. Zürcher'e göre Mustafa Kemal, rejim değişikliğine giden süreçte paşalara danışmamış ve onları gelişmelerden haberdar etmemişti (Zürcher, 2019, s. 53). Rauf Orbay hatıratında, Kâzım Karabekir ise günlüğünde Cumhuriyet'in ilanından önceden haberdar olmadıklarını belirtir. Rauf Orbay, İstanbul'da bulunduğu 29 Ekim 1923 gecesini ilanı nasıl öğrendiğini şu sözlerle anlatır:

“Ben İstanbul'da bulunurken, Fethi Bey kabinesi istifa etmiş, yerine yenisi seçilemediğinden bir hükümet buhranı kendisini göstermişti. Bunun neticesini beklerken 29/30 Ekim 1923 gecesini, geç vakit henüz yatmıştım ki top

sesleriyle uyandım. Merakla kulak verdim. Top sesleri dinmiyordu. Yüze yaklaştığını fark edince içimden doğan bir hisle, 'Mutlaka Cumhuriyettir; öyle ise memlekete ve millete hayırlı ve uğurlu olsun.' dedim.” (Orbay, 2018, s.561).

Orbay, Cumhuriyet’in ilanını iyi dileklerle karşılamıştı. Ancak Millî Mücadele’nin önde gelen isimlerinden biri olmasına rağmen kararın alınışından önceden haberdar değildi. Paşalar arasındaki görüş farkı, Cumhuriyet fikrinden çok bu kararın nasıl alındığı etrafında şekilleniyordu. İlan sırasında Trabzon’da bulunan Kâzım Karabekir de kararı ertesi gün gelen telgrafla öğrendi (Karabekir, 2019, s. 883). Ali Fuat Cebesoy’un hatıratında ise Cumhuriyet’in ilanına ilişkin ayrıntılı bir anlatı yer almaz; Cebesoy, kararın Çankaya’da alındığını belirtmekle yetinir (Cebesoy, 1960, s. 39). Mustafa Kemal’in en yakın çalışma arkadaşlarından İsmet İnönü ise Cumhuriyet’in ilanı sürecinde farklı bir yerde duruyordu. İnönü, hatıratında Rauf Orbay’ın özellikle kararın alınış biçimine yönelttiği eleştirilere cevap verir (İnönü, 2009, ss. 445–448). Orbay ve Karabekir’in anlatılarında itirazın Cumhuriyet’in kendisinden çok kararın alınış biçimine ilişkin olması, sonraki siyasal ayrılığın yalnızca rejime bağlılık meselesi üzerinden okunmasını güçleştirir. Cumhuriyet’in hangi koşullarda ve kimlerin katılımıyla ilan edildiği meselesi, Millî Mücadele’nin eski yol arkadaşları arasındaki anlaşmazlığın düğümlendiği noktalardan biri oldu.

2.1. “Paşalar Komplosu”: Eski Yol Arkadaşları Arasında Gerilim

Cumhuriyet’in ilanı, Mustafa Kemal ile Millî Mücadele’nin önde gelen paşaları arasındaki görüş ayrılıklarını derinleştirdi. Mustafa Kemal, paşaların İstanbul basını ve eski İkinci Grup çevresiyle birlikte kendisine karşı siyasal bir hareket hazırladıklarını düşünüyordu. (Ahmad, 2019, s. 74; Atatürk,

1970, C. II, ss. 854–856; Tunçay, 1981, s. 104). Nutuk'ta da bu gelişmeleri bir komplo olarak ele aldı. Bu gelişmelerin ardından, 19 Aralık 1923'te askerlik görevini sürdüren milletvekillerinin durumuna ilişkin yeni bir düzenleme kabul edildi (Yeşil,2002, s.67). Düzenleme, askerlik görevini sürdüren milletvekillerini ordu ile Meclis arasında bir tercihe zorladı. Gerekçe, ordunun siyasal yaşam üzerindeki etkisini sınırlamaktı. Kararın Mustafa Kemal'le görüş ayrılığı yaşayan paşaların konumunu da etkileyeceği açıktı. Rauf Orbay ve Kâzım Karabekir ise anılarında askerlerin siyasete müdahale etmemesi gerektiği görüşündeydi; askerî bir yönetim kurma düşüncesi taşımadıklarını da belirtmişlerdir (Orbay, 2018, s. 593; Karabekir, 2019, s. 895). İttihat ve Terakki dönemini yaşamış olan bu isimler, asker kökenli olmalarına rağmen ordunun siyasal yaşamda yeniden belirleyici olmasına karşıydı. Hasan Rıza Soyak'ın hatıratına göre Mustafa Kemal de komutanların Millî Mücadele yıllarında siyasette yer almalarını savaş koşullarıyla açıklıyor, askerlik ile siyasetin ayrılmasını ise gerekli görüyordu. Ordunun siyasetteki yerine ilişkin bu görüş yakınlığı, paşalar arasındaki gerilimi azaltmaya yetmedi. Mustafa Kemal, Nutuk'ta “Paşalar Komplosu” olarak ele aldığı sürecin siyasal boyutu üzerinde durdu. Rauf Orbay ve Kâzım Karabekir'le yollarının ayrılmasına giden süreçte, askerlik ile milletvekilliği arasında tercih yapılmasını öngören düzenleme de bu gerilimin bir parçası hâline geldi.

2.2. Muhalefetin Örgütlenmesi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Askerlik ile milletvekilliğinin ayrılması, Halk Fırkası içindeki anlaşmazlıkları sona erdirmeydi. Muhalif milletvekilleri bu kez hükümetin mübadele ve iskân politikasını Meclis gündemine taşıdı. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti hakkındaki gensoru, hükümetin icraatları üzerinden başlayan tartışmanın parti içindeki siyasal mücadeleyle iç içe geçtiği bir dönemeç oldu

(Zürcher, 2019, ss. 75–76.). 20 Ekim 1924 tarihinde Menteşe (Muğla) milletvekili Esat Efendi'nin Meclis'e sunduğu önergeyle hükümetin mübadele ve iskân uygulamaları tartışmaya açıldı. İtirazların temelinde, mübadelenin yeterli ölçüde gerçekleştirilemediği, uygulama sırasında yolsuzlukların yaşandığı ve Türkiye'ye gelen yaklaşık 400.000 mübadilin iskân, barınma ve sağlık sorunlarının çözülemediği iddiaları bulunuyordu.

Zürcher'e göre iktidar partisi milletvekilleri, mübadele uygulamalarına ilişkin itirazları karşılamakta yetersiz kalmıştı. İktidar partisinin müfrit (şahin) kanadını temsil eden sözcüler ise muhalefete cevap vermeye çalıştılar. Tartışmanın hedeflerinden biri, Meclis'teki muhalefetin öncüsü olarak görülen Rauf Orbay'dı. Mustafa Kemal'in çevresindeki radikal kanada göre paşalar, Cumhuriyet'e ve yeni rejime yeterli desteği vermemişti. Rauf Orbay'ın mübadele politikasına ilişkin sözleri, Cumhuriyet'in ilanı sırasında aldığı tutumun yeniden gündeme getirilmesine de yol açtı (Okyar & Seyitdanlıoğlu, 2010, s. 35). Mübadele uygulamaları üzerinden başlayan tartışma, bu noktada muhaliflerin Cumhuriyet karşısındaki konumuna uzandı.

Muhalifler, Lütfi Fikri Bey'in önergesini gensoruya dönüştüremedi; hükümeti destekleyen önerge 19'a karşı 148 oyla kabul edildi. (Yeşil, 2002, s.180). Oylama, muhalefetin Meclis'teki sınırlı gücünü açığa çıkarırken Halk Fırkası içindeki ayrılığı da derinleştirdi. Ardından on milletvekili partiden istifa etti. Ancak istifalar farklı zamanlarda gerçekleşti; bu nedenle kopuş, parti içinde toplu bir çözülmeye dönüşmedi. Rauf Orbay, hatıratında kendisi ve arkadaşlarının HF'den ayrılışını, parti içinde karşılaştıkları suçlamalarla birlikte anlatır (Orbay, 2018, s.515). Mübadele politikası üzerinden başlayan hesaplaşmada muhaliflerin Cumhuriyet'e bağlılığının da tartışmaya açılması, anlaşmazlığı hükümetin icraatlarının ötesine taşıdı. İlk istifaları izleyen süreçte ayrılanların sayısı 32'ye ulaştı. Muhalifler, HF

içinde sürdüremedikleri siyasal mücadeleyi yeni bir parti çatısı altında yürütme yolunu seçti. 17 Kasım 1924'te TCF'nin kuruluş dilekçesi, Trabzon Milletvekili Muhtar Bey ile Mersin Milletvekili Sabri Bey tarafından İçişleri Bakanı Recep (Peker) Bey'e sunuldu (Yeşil, 2002, s. 189). Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisinin başına Kâzım Karabekir geçti. Yönetiminde ise HF'de olduğu gibi İttihat ve Terakki dönemini yaşamış, Millî Mücadele'de yer almış asker ve siyasetçiler bulunuyordu. Böylece aynı siyasal geçmişi paylaşan kadrolar, Cumhuriyet'in geleceğine ilişkin görüş ayrılıklarını artık iki ayrı partide sürdürecekti. TCF'nin kuruluşuna hükümetten ilk açıklama İçişleri Bakanı Recep (Peker) Bey'den geldi. Recep Bey, siyasal partilerin varlığını demokratik yaşam açısından olumlu karşıladı (Yeşil, 2002, s. 190). Mustafa Kemal'in yeni partiye ve kurucularına ilişkin sözleri ise bu açıklamadan farklı bir çizgideydi. 24 Kasım 1924'te The Times muhabiri Maxwell Macartney'e verdiği mülakat, muhalefete karşı duyduğu kuşkunun izlerini taşıyordu (Özoğlu, 2016, ss. 122–123; Tunçay, 1981, s. 104). Mustafa Kemal, henüz TCF kurulmadan önce Samsun'da yaptığı konuşmada da Cumhuriyet'in kuruluş sürecinin tamamlanmadığını, bu aşamada siyasal ayrışmanın erken olduğunu dile getirmişti:

“Biz bugün belli bir yolun başında bulunuyoruz. Henüz yeter derecede mesafe almış değiliz. İlk önce ana düşünceler büyük bir berraklıkla ortaya çıkmalıdır. Ondan evvel ayrım fikri, efendiler, alelade particiliktir ki memleket ve milletin huzur ve emniyet şartları henüz böyle bir parçalanmaya izin vermez” (Özoğlu, 2016, s. 123).

Bu sözlerde muhalefet, siyasal yaşamın olağan bir parçası olmaktan çok, yeni rejimin bütünlüğünü zedeleyebilecek bir ayrılık olarak ele alınıyordu. TCF'nin kuruluşu, HF içinde izlenecek yol üzerine tartışmaları da artırdı. İsmet İnönü'nün de

yer aldığı bir grup, daha sert bir hükümet kurulmasını istedi; ancak bu öneri parti içinde kabul görmedi. İnönü, kısa süre sonra sağlık sorunlarını gerekçe göstererek başvekillikten ayrıldı (Tunçay, 1981, s. 105). İnönü, hatıratında başvekillikten ayrılışını siyasal tartışmalarla ilişkilendirmez; TCF Meclis’te çalışmaya başladığında Heybeliada’da dinlenmekte olduğunu anlatır (İnönü, 2009, s. 459). Onun ardından hükümeti kuran Fethi Bey’den, muhalefetle ilişkilerde daha uzlaşmacı bir yol izlemesi bekleniyordu (Okyar & Seyitdanlıoğlu, 2010, s. 39). Fethi Bey’in bu tutumu, HF’nin daha sert önlemler isteyen kanadının beklentilerinden farklıydı. Şeyh Sait İsyanı’nın başlaması, hükümetin kullanacağı yetkiler ve muhalefete karşı izleyeceği siyaset konusunda parti içindeki anlaşmazlığı keskinleştirdi.

Mustafa Kemal, Nutuk’u CHF’nin 1927’deki İkinci Büyük Kurultayı’nda okuduğunda TCF artık siyasal yaşamda yer almıyordu. Geçmişteki ayrışmayı kendi cephesinden anlatırken, başta Rauf Orbay ve Kâzım Karabekir olmak üzere partinin kurucularını ve programını sert sözlerle eleştirdi. Partinin “Terakkiperver” adından “Fırka efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkârdır” hükmüne uzanan itirazlarında, kurucu kadronun Cumhuriyet’e bağlılığını sorguladı. Dinî inançlara saygı hükmünü, muhafazakâr çevrelerin desteğini kazanma çabası olarak yorumladı; programı ise “hain dimağların mahsulü” diye nitelendirdi (Atatürk, 1970, C. II, ss. 889–892). Nutuk’taki bu sert dil, TCF’nin kurucuları arasındaki siyasal farklılıklara pek yer bırakmıyordu. Partiye ilişkin sonraki anlatılarda da Mustafa Kemal’le yaşanan ayrılık uzun süre ağırlığını korudu. TCF’nin programındaki öneriler ve kurucu kadronun farklı tercihleri, yeni rejim karşısındaki tutumlarına ilişkin tartışmaların gölgesinde kaldı.

TCF’nin siyasal kimliği, sonraki çalışmalarda özellikle programındaki hürriyet, halk hâkimiyeti ve adem-i merkezîyetçilik ilkeleri üzerinden değerlendirilmiştir. Mete

Tunçay ve Erik Jan Zürcher, bu unsurlardan hareketle partinin liberal yönüne ağırlık vermiştir. Bu yorumlara göre TCF, CHF'nin merkezîyetçi ve yukarıdan aşağıya modernleşme anlayışı karşısında daha liberal bir siyasal alternatifi temsil ediyordu. TCF programındaki liberal hükümler, kurucu kadronun bütün siyasal tercihlerini açıklamaya yetmez. Parti iktidara gelmeden kapatıldığı için bu hükümlerin yönetimde nasıl bir karşılık bulacağı da belirsiz kalmıştır. Mustafa Kemal ile eski yol arkadaşları arasındaki ayrılığı liberalizm ve otoriterlik karşıtlığına indirgemek, karar alma usulü, siyasal yetkinin paylaşılması ve kişisel anlaşmazlıklar gibi mücadeleyi besleyen diğer meseleleri gölgede bırakır (Aytürk, 2022, ss. 201–202). TCF'nin programı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin yönetimine ilişkin kapsamlı öneriler içeriyordu. Adem-i merkezîyetçilik, tek dereceli seçim ve hürriyetlerin korunması talepleri, sonraki çalışmalarda partinin liberal çizgisiyle ilişkilendirildi. Programın siyasî nitelikteki maddelerinde halk hâkimiyeti ve Cumhuriyet rejimi temel esaslar arasında gösterilmiş, hürriyetperverlik ve genel hürriyetlerin korunması öne çıkarılmıştır. Anayasa değişikliklerinin milletin açık iradesine dayandırılması öngörülürken, dinî düşünce ve inançlara saygı da programda yer almıştır. Seçim sistemi açısından tek dereceli seçim usulü benimsenmiş, Cumhurbaşkanı seçilen kişinin milletvekilliği sıfatının sona ermesi kabul edilmiştir. Programda ayrıca devletin denetimi korunmak şartıyla idari adem-i merkezîyetçiliğe yer verilmiş ve yerel yönetimlerin yetkilerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. (Yeşil, 2002, s. 446-453).

Bu maddelerden hareketle, CHF ile TCF arasındaki ayrılığı Cumhuriyet rejiminin kabulü veya reddi üzerinden açıklamak güçtür. Mustafa Kemal, TCF'nin kurucu kadrosunun Cumhuriyet'e bağlılığını sorgularken, fırkanın programı Cumhuriyet rejimini ve halk hâkimiyetini temel esaslar arasında

sayıyordu. İki parti arasındaki görüş ayrılığı, Cumhuriyet'in kendisinden çok rejimin işleyişiyle ilgiliydi. Rauf Orbay ve Kâzım Karabekir'in Cumhuriyet'in ilanına ilişkin eleştirilerinde de itirazların merkezinde kararın alınış biçimi bulunuyordu. Cumhuriyet ve millî hâkimiyet, iki siyasal kadronun ortak zeminiydi; ayrıldıkları noktalardan biri, siyasal yetkinin nasıl kullanılacağıydı. TCF'nin idarî adem-i merkezîyetçilik talebi de üniter devletin reddi anlamına gelmiyordu. Tartışma, yerel yönetimlere ne ölçüde yetki tanınacağıyla ilgiliydi (Toprak, 2020, s. 25).

Mustafa Kemal Nutuk'ta eski çalışma arkadaşlarına sert sözlerle karşılık verdi; Rauf Orbay ve Kâzım Karabekir de kendi anlatılarında onun yönetim tarzına ilişkin eleştirilerini dile getirdi. Taraflar arasındaki ayrılık, parti programlarının yanı sıra Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına ilişkin farklı anlatılarda da sürdü. Millî Mücadele kadroları arasındaki ayrılık, bu süreçte program farklılıklarıyla sınırlı kalmadı. Cumhuriyet'in ilanı sırasında kararların alınış biçimine yöneltilen itirazlar, askerlik ile milletvekilliğinin ayrılması ve mübadele tartışmaları sırasında farklı meseleler üzerinden yeniden gündeme geldi. TCF'nin kurulmasıyla birlikte bu anlaşmazlıklar parti içindeki bir mücadele olmaktan çıkarak iktidar ile örgütlü muhalefet arasındaki siyasal rekabetin konusu hâline geldi. Siyasal mücadelenin iki ayrı parti arasında sürmesi, sonraki gelişmeler karşısında taraflar arasındaki gerilimi daha da artırdı.

3. ŞEYH SAİT İSYANI VE İKTİDAR- MUHALEFET İLİŞKİLERİNİN DEĞİŞİMİ

1925'e girildiğinde iktidar ile TCF arasındaki ilişkiler zaten gergindi. 13 Şubat'ta Piran'da başlayan ve kısa sürede bölgeye yayılan Şeyh Sait İsyanı, bu gerilimi yeni bir siyasal ortama taşıdı. İsyancıların mart başında Diyarbakır'a kadar

ilerlemesi, hükümet için meselenin ağırlığını artırdı. İsyanın nasıl bastırılacağı kadar, muhalefetin bu koşullarda nasıl bir tutum alacağı da tartışmanın parçası hâline geldi. İsyanın siyasal sonuçlarını değerlendirmeden önce, hareketin niteliğine ilişkin farklı yorumlara bakmak gerekir. Şeyh Sait'in isyandaki rolü konusunda araştırmacılar aynı noktada buluşmaz.

Kinross, Şeyh Sait'in dinî otoritesine ve aşiret çevresindeki nüfuzuna ağırlık verirken, kişiliği hakkında da sert yargılarda bulunur (Kinross, 2006, s. 467). Zürcher ise Şeyh Sait'in Nakşibendi kimliğini Azadî ile kurduğu bağ üzerinden ele alır ve isyanı Kürt milliyetçi hareketiyle ilişkilendirir (Zürcher, 2020 s. 204).Ayrılık, Şeyh Sait'in kim olduğundan çok, dinî nüfuzunun ve siyasal bağlantılarının ayaklanmadaki rolüne ilişkindir. Piran'da başlayan çatışmalar kısa sürede bölgeye yayıldı. İsyancılar 7 Mart 1925'te Diyarbakır'ı kuşattı, ancak şehri ele geçiremedi. İsyanın genişlemesiyle hükümetin önündeki mesele artık yalnızca askerî değildi; muhalefetle ilişkiler de bu gelişmelerden etkilenenecekti(Tunçay, 1981,s. 128, Kinross, 2006, s.470.). Şeyh Sait İsyanı'nın niteliği üzerine tartışmalar büyük ölçüde dinî ve etnik kimlik ekseninde yürütülmüştür. Kimi araştırmacılar Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki reformlara karşı dinî tepkiyi öne çıkarırken, kimileri isyanı Kürt milliyetçi hareketiyle ilişkisi içinde ele alır. Bu iki açıklama birbirini bütünüyle dışlamaz. Şeyh Sait'in dinî nüfuzu ve Azadî çevresiyle ilişkisi kadar, ayaklanmanın önderleriyle ona katılanların beklentileri arasındaki farklar da hesaba katılmalıdır. İsyanı katılanların tamamının aynı saikle hareket ettiğini söylemek mümkün değildi.² Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki reformlara karşı tepkiler

² İsyanı katılan çevrelerin dinî ve etnik saikleri konusunda araştırmacılar farklı noktalara ağırlık verir. Kinross, Şeyh Sait'in dinî bir dava etrafında hareket ettiğini ve Diyarbakır kuşatmasının başarısızlığında bu çağrının sınırlı destek bulmasının etkili olduğunu ileri sürer (Kinross, 2006, s. 471). Ahmad, isyanda Kürt kimliğinin etkisini kabul etmekle birlikte dinî unsurların bölgede daha güçlü olduğunu belirtir (Ahmad, 2019, s. 75).

farklı nedenlerden beslenirken, iktidar çevreleri ayaklanmayı ağırlıklı olarak “gericilik” ile açıkladı. Harekete yüklenen bu anlam, dinî ve etnik unsurların nasıl yorumlanacağını da etkiledi; hükümetin aldığı önlemler, Cumhuriyet’i koruma düşüncesiyle gerekçelendirildi. Böylece ayaklanma, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki reformlara karşı bir hareket olarak tanımlandı; Kürt milliyetçiliğiyle ilişkisi ise hükümetin açıklamalarında aynı ağırlığı taşımadı. Bu siyasal dil, alınan tedbirlerde de karşılık buldu. Önce isyan bölgesinde sıkıyönetim ilan edildi. Ardından Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda yapılan değişikliklerle dinin siyasal amaçlarla kullanılması vatana ihanet kapsamında ele alındı. (Kinross, 2006, s.469) Hükümet, isyanı bastırmaya çalışırken ona karşı mücadeleyi yeni rejimin korunması meselesi olarak da kuruyordu.

Fethi Bey hükümeti isyan bölgesinde sıkıyönetim kararı aldı; ancak bu adım CHF içindeki daha sert önlemler isteyen kanadı ikna etmedi. İsyanın yayılmasıyla birlikte, ayaklanmanın nasıl bastırılacağı kadar hükümete ne ölçüde yetki verileceği de tartışma konusu oldu. CHF grubunun 2 Mart 1925’teki toplantısında görüş ayrılıkları açık bir siyasal hesaplaşmaya dönüştü. Fethi Bey’in isyan karşısındaki tutumu yetersiz bulundu; yapılan güven yoklamasında grup desteğini kaybetti ve başvekillikten ayrıldı (Güneş, 2021; Kaymaz, 2021). Fethi Bey’in ayrılması, CHF içindeki mücadelenin hükümetin izleyeceği siyaseti de belirlediği bir dönemeçti. Anlaşmazlık, isyanın bastırılması gerektiği konusunda değil, hükümetin hangi yetkilerle hareket edeceği ve önlemlerin ne kadar geniş tutulacağı üzerindeydi. Muhalefetle ilişkilerdeki uzlaşmacı tutumuyla da eleştirilen Fethi Bey’in yerini, daha sert önlemler isteyen kadronun tercihleriyle uyumlu bir hükümet alacaktı. Mustafa Kemal de ayaklanmayı Cumhuriyet’in kuruluşuna karşı bir hareket olarak gördü. Yıllar sonra Nutuk’ta isyanı anlatırken TCF’nin programını da hedef aldı. Özellikle altıncı maddedeki

dinî düşünce ve inançlara saygı hükmünü, yeni rejime karşı çıkan çevrelere seslenme çabası olarak yorumladı. Bu sözlerle parti programına yönelttiği eleştiriyi, muhalefetin isyandaki sorumluluğuna ilişkin suçlamalarla birleştirdi. Mustafa Kemal'in eleştirileri, programdan partinin kadrolarına geçti. Eski çalışma arkadaşlarını dini siyasal mücadelede kullanmakla suçladı; TCF'nin isyancılara cesaret verdiğini ve bazı mensuplarının ayaklanmayı desteklediğini iddia etti. Nutuk'ta isyanın anlatımı, bu suçlamalarla birlikte eski yol arkadaşlarıyla hesaplaşmayı da içeriyordu. Muhalefetin Cumhuriyet'e bağlılığı, bu kez ayaklanmayla kurulan bağ üzerinden tartışılıyordu.

“Efendiler, yaptığımız inkılabın, vüsat ve azameti karşısında, eski hurafat ve müessesatın birer birer sukutunu gören müteaassıp ve irticakar anasır, ‘efkar’ ve itikadatı diniyeye hürmetkar’ olduğunu ilan eden bir fırkaya ve bhusus bu fırkanın içinde isimleri şöhret bulmuş zevata dört ile sarılmaz mı? Yeni fırka yapan zevat bu hakikati müdrik değil midirler? O halde, ellerine aldıkları, din bayrağı ile, millet ve memleketi nereye götürmek istiyorlardı? Böyle bir suale verilmesi lazım gelen cevap da, hüsnüniyet, gaflet, kayıtsızlık gibi sözler: memleketi terakkiye isal edeceğim diye ortaya atılan bir fırka rüesası için mazeret.” (Nutuk, 1970, s. 391)

Mustafa Kemal, Nutuk'ta Şeyh Sait İsyanı'nı anlatırken TCF'ye yönelik suçlamalarını Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanan Şeyh Eyüp'ün sözleriyle destekledi. Dini koruyacak partinin Karabekir'in kurduğu fırka olduğu yönündeki bu ifadeyi, programdaki dinî inançlara saygı hükmü ile isyancı çevreler arasında bağ kurarken kullandı. Siverek'te Şeyh Eyüp ile TCF örgütünde görevli Dr. Ferit'in yollarının kesişmesi de parti hakkındaki suçlamalara konu oldu. Bu yerel örnekten TCF yönetiminin ayaklanmayı desteklediği yönünde genel bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Nutuk'ta Şeyh Eyüp'ün sözleri

üzerinden bütün partiye yöneltilen suçlama ise yerel örgütte yaşananlarla parti merkezinin tutumu arasındaki ayrımı yeterince gözetmiyordu (Çalışlar, 2019, ss.457–458).Şeyh Sait İsyanı, 1925’in ilk yarısında iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkileri yeni bir aşamaya taşıdı. Fethi Bey hükümetinin aldığı ilk önlemleri destekleyen TCF, isyanın yayılmasıyla birlikte gündeme gelen olağanüstü yetkilere karşı çıktı. İnönü hükümeti döneminde, 4 Mart 1925’te kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu, hükümete isyanla mücadelede geniş yetkiler verdi.

Kanunun uygulanması isyan bölgesiyle sınırlı kalmadı. Muhafız yayınlar kapatıldı, siyasal faaliyetler üzerindeki denetim arttı (Babaoğlu, 2014, s.100). TCF’nin dinî inançlara saygı hükmü de bu ortamda yeniden tartışmaya açıldı; iktidar çevreleri, partinin bazı yerel mensuplarıyla isyancı çevreler arasında kurulan bağlantıları muhalefete yönelik eleştirilerinde kullandı. Hükümetin 3 Haziran 1925’te TCF’yi kapatmasıyla Cumhuriyet döneminin ilk örgütlü muhalefet deneyimi sona erdi. Ayaklanmayı bastırmak için alınan önlemler, muhalefetin faaliyetlerini de kapsadı. TCF açısından mesele, isyanla mücadeleye destek vermenin hükümetin istediği bütün yetkileri kabul etmek anlamına gelip gelmediğiydi. İktidar ise partinin dinî inançlara saygı hükmünü ve bazı yerel mensuplarına yönelik suçlamaları, rejimin korunması meselesiyle ilişkilendirdi. Bu koşullarda güvenlik siyaseti ile partiler arasındaki mücadele iç içe geçti. TCF’nin kapatılması, ayaklanmanın ardından muhalefetin siyasal hayattaki yerinin de hükümet kararlarıyla sınırlandığı bir dönemin sonucuydu.

TCF’nin bazı yerel mensupları ile isyancı çevreler arasında kurulan temaslar, partiye yöneltilen suçlamaların başlıca dayanaklarından biri oldu. Ancak yerelde kurulan bu ilişkiler ile parti merkezinin izlediği siyasal çizgi arasında doğrudan bir bağ kurmak kolay değildir. TCF yönetiminin isyanı desteklediğine işaret eden ortak bir karar ya da siyasal tutumdan söz etmek de

güçtür. Parti yönetimi ayaklanmanın bastırılmasına karşı çıkmazken, hükümete tanınmak istenen olağanüstü yetkilere itiraz etti. Şeyh Sait İsyanı bu bakımdan iktidar ile TCF arasındaki ayrılığın başlangıcından çok, Cumhuriyet'in ilanından beri biriken anlaşmazlıkların olağanüstü koşullar altında daha sert bir siyasal mücadeleye dönüştüğü bir dönemeçti.

4. SONUÇ

Millî Mücadele kadroları arasındaki siyasal birlik, Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni devletin nasıl yönetileceği konusunda görüş birliğine dönüşmedi. Cumhuriyet'in ilanında izlenen yöntem, ordunun siyasetle ilişkisi ve hükümetin Meclis'teki eleştirilere yaklaşımı, Halk Fırkası içindeki ayrılıkları belirginleştirdi. Mübadele uygulamaları üzerine yürütülen tartışmaların ardından muhalif milletvekillerinin partiden ayrılması ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurması, bu görüş ayrılıklarını örgütlü bir siyasal mücadeleye taşıdı.

CHF ile TCF arasındaki ayrılığı yalnızca Cumhuriyet rejimine bağlılık üzerinden açıklamak güçtür. TCF programında Cumhuriyet ve halk hâkimiyeti benimsenirken tek dereceli seçim, genel hürriyetlerin korunması ve idari adem-i merkeziyetçilik gibi taleplere yer verildi. Bu hükümler, fırkanın liberal yönüne ilişkin yorumlara dayanak oluşturmakla birlikte, kısa siyasal ömrü programındaki ilkelerin uygulamada nasıl bir karşılık bulacağını belirsiz bıraktı. İki kadro arasındaki mücadelenin merkezinde, siyasal kararların nasıl alınacağı ve muhalefete ne ölçüde alan tanınacağı soruları da bulunuyordu. Mustafa Kemal'in Nutuk'ta TCF'nin kurucularına ve programına yönelttiği eleştiriler, parti etrafındaki tartışmaları Cumhuriyet'in ilanı ve yönetim biçiminin ötesine taşıdı. Şeyh Sait İsyanı'nın ardından programdaki dinî inançlara saygı hükmü, muhalefetin

yeni rejimle ilişkisinin tartışıldığı temel meselelerden birine dönüştü.

İsyan, iktidar ile TCF arasında zaten var olan gerilimi keskinleştirdi. Fethi Bey hükümetinin yerini daha sert önlemlerden yana olan İsmet İnönü hükümetine bırakması ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabulü, muhalefetin faaliyet gösterebildiği koşulları değiştirdi. TCF'nin bazı yerel mensuplarıyla isyancı çevreler arasında temas bulunması, fırka yönetiminin ayaklanmayı desteklediğini tek başına kanıtlamıyordu. Buna rağmen bu ilişkiler, partiye yönelik siyasal suçlamalarda etkili oldu. TCF'nin 3 Haziran 1925'te kapatılmasıyla Millî Mücadele kadroları arasında başlayan ayrışmanın örgütlü muhalefet yoluyla sürdürülmesi de sona erdi. TCF deneyimi, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki siyasal ayrılığın yalnızca yeni rejime bağlılık üzerinden açıklanamayacağını düşündürür. Millî Mücadele'yi birlikte yürüten kadrolar Cumhuriyet konusunda ortak bir zeminde buluşmalar da yeni devletin nasıl yönetileceği, siyasal yetkinin nasıl kullanılacağı ve muhalefetin hangi sınırlar içinde hareket edeceği konusunda ayrıldılar. TCF'nin kısa siyasal ömrü, programında savunduğu ilkelerin iktidarda nasıl uygulanacağını görmeye fırsat vermedi. Bu kısa siyasal deneyimin geride bıraktığı tablo, partiyi yalnızca programındaki liberal hükümler üzerinden tanımlamaya da kurucularının Cumhuriyet'e karşı olduğu düşüncesiyle açıklamaya da elverişli değildir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan bu ayrılık, aynı siyasal geçmişten gelen kadroların yeni rejimin işleyişi ve muhalefetin siyasal hayattaki yeri konusunda farklı yollara yönelmesinin bir sonucuydu.

KAYNAKÇA

Kitaplar, Makaleler

- Ahmad, Feroz (2019), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (İstanbul, Kaynak Yayınları).
- Atatürk, Mustafa Kemal (1970), *Nutuk*, Cilt 2, (İstanbul, Millî Eğitim Basımevi).
- Aytürk, İlker (2022), “Erken Cumhuriyet’te Modernleşme, Laiklik ve Milliyetçilik: Mete Tunçay’ın Tek-Parti’sinin Kırk Yıl Gecikmiş Bir Eleştirisi”, İlker Aytürk ve Berk Esen (Der.), *Post-Post-Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar*, (İstanbul, İletişim Yayınları), ss. 193–239.
- Babaoğlu, Resul (2014), “Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt 11, Sayı 22, ss. 63–108.
- Cebesoy, Ali Fuat (1960), *Siyasi Hatıralar*, 2. Kısım, (İstanbul).
- Çalışlar, İpek (2019), *Mustafa Kemal Atatürk: Mücadelesi ve Özel Hayatı*, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları).
- Güneş, İhsan (2021), “Takrir-i Sükûn Kanunu”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 28 Şubat 2021.
- İnönü, İsmet (2009), *Hatıralar*, Haz. Sabahattin Selek, (Ankara, Bilgi Yayınevi).
- Karabekir, Kâzım (2019), *Günlükler (1908–1946)*, Cilt 2, Haz. Yücel Demirel, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları).
- Kaymaz, İhsan Şerif (2021), “Şeyh Sait Ayaklanması”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 1 Mart 2021.
- Kinross, Lord (2006), *Bir Milletın Doğuşu*, (İstanbul, Altın Kitaplar).

- Okyar, Osman ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (2010), *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, (İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları).
- Orbay, Rauf (2018), *Siyasi Hatıralar*, (İstanbul, Örgün Yayınları).
- Özoğlu, Hakan (2016), *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası*, Çev. Zuhal Bilgin, (İstanbul, Kitap Yayınevi).
- Soyak, Hasan Rıza (2019), *Atatürk'ten Hatıralar*, (İstanbul, Yapı Kredi Yayınları).
- Toprak, Zafer (2020), *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*, (İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları).
- Tunçay, Mete (1981), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)*, (Ankara, Yurt Yayınları).
- Yeşil, Ahmet (2002), *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Ankara, Cedit Yayınları).
- Zürcher, Erik Jan (2019), *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (İstanbul, İletişim Yayınları).
- Zürcher, Erik Jan (2020), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, (İstanbul, İletişim Yayınları).

CONSTRUCTING THE ISLAMIC WORLD IN SEBİL: HIERARCHY, UNITY, AND TURKEY AS THE FINAL HORIZON

Nesimi GÖKŞEN¹

1. INTRODUCTION

Conspiracy narratives surrounding the Committee of Union and Progress are structured through recurring mechanisms such as anachronism, selective reading, and the reduction of complex historical processes into simplified causal chains. These narratives do not merely reinterpret the past; they establish a stable narrative logic through which political events are explained in terms of hidden agency, external intervention, and ideological continuity.

This chapter shifts the focus from historiographical narratives to contemporary political discourse and examines how similar discursive mechanisms operate in the representation of the Islamic world. In this sense, Sebil magazine should be understood not as a passive observer of international developments, but as an active site of meaning production in which political events are reorganized within a particular ideological framework. Within this framework, the Islamic world is not presented as a fragmented and historically contingent field. Instead, it is reconstructed as a coherent ideological and political unity shaped by external threats and internal betrayals. Complex geopolitical developments are reorganized through a simplified narrative that brings together different actors, regions, and political processes

¹ Arş. Gör. Dr., Ardahan Üniversitesi -İBEF- Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-0871-3552

within a single explanatory framework, producing a coherent yet hierarchically structured vision of the Islamic world. This chapter argues that *Sebil* does not merely interpret developments in the Islamic world, but actively constructs an ideological map by organizing different countries and political actors through shifting hierarchies of legitimacy, authenticity, and political alignment. By examining cases such as Iran, Afghanistan, and Pakistan, it demonstrates how contemporary political discourse reproduces mechanisms of reduction, selection, and ideological framing in the construction of a unified yet internally differentiated Islamic world.

Methodologically, the chapter employs a qualitative discourse analysis of selected articles published in *Sebil* between 1977 and 1981. The cases of Pakistan, Afghanistan, and Iran are examined comparatively in order to identify how the magazine differentiated political actors and regimes through recurring categories of legitimacy, deviation, resistance, and Islamic authenticity. Particular attention is paid to recurring vocabulary, narrative framing, and the positioning of each case within a broader representation of the Islamic world.

1.1. Analytical Framework and Historical Context

The discursive patterns identified in conspiracy narratives about the Unionists do not remain confined to historiography. As demonstrated in the previous chapter, these narratives operate through specific mechanisms such as anachronism, selective reading, and the reduction of complex historical processes into simplified causal chains. In this sense, *Sebil* magazine provides a revealing case in which a similar narrative logic is extended beyond the interpretation of the past and applied to contemporary international politics and the Islamic world.

The late 1970s and early 1980s constituted a period marked by intense political ruptures in the Middle East and

Turkey. The military coup led by General Zia-ul-Haq in Pakistan on 5 July 1977, the collapse of the Shah's regime in Iran on 16 January 1979, and the deepening crisis in Afghanistan throughout 1979, culminating in the Soviet intervention in December of the same year, accelerated regime transformations across the region (Jalal, 1990, pp. 295-310; Abrahamian, 2008, pp. 123-156; Braithwaite, 2011, pp. 25-48). This wave expanded further with developments such as the military coup of 12 September 1980 in Turkey and the assassination of Anwar Sadat in Egypt on 6 October 1981, making visible not only shifts in political power structures but also competing discourses on how the Islamic world should be interpreted and represented (Ahmad, 1993, pp. 178-190; Kepel, 2002, pp. 73-85).

In this context, *Sebil* magazine emerges not merely as a publication reporting on developments in the Islamic world, but as a discursive space that classifies and reorganizes these developments within a particular ideological framework. The magazine's assessments of Iran, Afghanistan, Pakistan, and other Muslim societies are not presented as isolated events; rather, they are incorporated into a broader narrative of global struggle and the ummah. Yet, although this overarching discourse initially appears to construct a homogeneous vision of the Islamic world, a closer reading reveals that it is grounded in a selective and hierarchical production of legitimacy (Foucault, 1980, pp. 109-133; Said, 1978, pp. 3-28). Different countries that fall under the same category of the "Islamic world" are differentiated within *Sebil's* discourse according to their degree of ideological proximity and political positioning. While some regimes are presented as legitimate and worthy of support, others are framed as deviations, threats, or zones of uncertainty. This indicates that the magazine does not function as a neutral space of observation that merely describes the Islamic world. Rather, it produces an

ideological map that reorganizes and reinterprets this world according to specific criteria (Asad, 2003: 1-17).

This section demonstrates how Sebil constructs a hierarchical vision of the Islamic world by differentiating between regimes, political actors, and ideological positions. Through the cases of Pakistan, Afghanistan, and Iran, it shows how legitimacy is not given, but discursively produced through processes of inclusion, exclusion, and ideological alignment.

2. HIERARCHIES OF LEGITIMACY IN THE ISLAMIC WORLD

The representation of the Islamic world in *Sebil* is structured through a hierarchy of legitimacy rather than through a uniform conception of Islamic solidarity. Although different Muslim societies are incorporated into a common discursive framework, they are assigned distinct positions according to their perceived conformity with Islamic principles, their relationship to external powers, and the political actors through which they are represented. Within this hierarchy, Pakistan is framed through the language of internal deviation and attempted restoration, Afghanistan through resistance to external domination, and Iran through ambiguity and suspended legitimacy. Turkey, by contrast, occupies a distinctive position as the anticipated point of culmination of this broader ideological trajectory. The following sections examine how these differentiated forms of legitimacy are produced and how they contribute to *Sebil*'s construction of a unified yet internally hierarchical Islamic world.

2.1. Internal Deviation and Ideological Breakdown: The Case of Pakistan

The political trajectory of Pakistan prior to 1977 reflects an unresolved tension between Islamic identity and state

formation. Established in 1947 as a homeland for Muslims of the Indian subcontinent, Pakistan did not develop a clearly defined or consensual model of Islamic governance, leaving its ideological foundations ambiguous (Jalal, 1995: 4-9; Talbot, 2012: 24-31).

In the following decades, this ambiguity produced political instability marked by weak civilian governments and recurring military interventions, where Islam was invoked selectively as a source of legitimacy (Jalal, 1990: 58-95). The crisis became more visible with the rise of Zulfikar Ali Bhutto and the secession of East Pakistan in 1971, which exposed the limits of religion as a unifying framework (Talbot, 2012: 133-168). These developments reflect a deeper structural tension embedded in the state's formation. It is precisely this tension that enables Sebil's discourse to reinterpret Pakistan's political trajectory as a narrative of deviation from an assumed Islamic foundation, reorganizing complex historical processes into a simplified narrative of decline and restoration (Jalal, 1990: 295-310; Talbot, 2012: 169-185).

The discourse on Pakistan in Sebil is constructed around the perceived rupture between the Islamic ideals attributed to the country's founding and its subsequent political trajectory. In the article titled "Pakistan'ın Dramı," published on 15 July 1977, the crisis in Pakistan is framed as a process of internal decay driven by "incompetent and secular administrators," combined with external intervention attributed to "imperialism" (Sebil, 1977: 11). Within this narrative, the state, which is described as having been established on Islamic principles in 1947, is portrayed as having deviated from its foundational values over time. This interpretation is further expanded through references to India, situating Pakistan's crisis within a broader historical pattern in which Muslim societies are consistently subjected to external intervention. As a result, what appears as a domestic political crisis is reconfigured as part of a continuous and transnational

narrative of intervention directed against the Islamic world. In this way, Pakistan is no longer treated as an isolated case but is incorporated into a larger ideological framework that emphasizes historical continuity and external threat.

However, Sebil's discourse on Pakistan does not merely produce a narrative of decline. It also advances a clear normative framework regarding the conditions under which such decline can be reversed. The political line represented by Zulfikar Ali Bhutto is characterized as a "secular mentality" and coded as a deviation from Islamic values. In contrast, the solution is not formulated in terms of alternative political programs, but as a return to an explicitly Islamic form of state organization. References to Pakistan's founding are selectively reinterpreted to support this position, portraying the country as originally conceived as a project of Islamic unity (Sebil, 1977: 11). This demonstrates that legitimacy in Sebil is not defined through institutional or procedural criteria, but through ideological alignment (Foucault, 1980; Gramsci, 1971).

Within this framework, political disintegration in Pakistan is not explained solely through administrative failure, but also through broader social and structural dynamics. The division between East and West Pakistan is interpreted through the formula "language before religion," presenting the rise of nationalist tendencies as a critical rupture in which ethnic and linguistic identities are positioned in opposition to the ideal of Islamic unity (Sebil, 1977: 11). In this context, nationalism is not treated as a neutral form of differentiation, but as a direct cause of political fragmentation and ideological deviation. One of the most striking features of Sebil's discourse is the sharp dichotomy constructed between political actors. While Bhutto's political line is framed as a deviation from Islamic principles, the rule of Zia-ul-Haq is explicitly endorsed as representing a form of "Islamic governance." Emphasis on the implementation of Sharia and the

alignment of the constitution with the Qur'an indicates that this discourse goes beyond critique and articulates a concrete political project (Sebil, 1977: 11). Accordingly, the Zia regime is presented as an "Islamic restoration" capable of reversing the crisis.

In this respect, the case of Pakistan does not function merely as an example of state failure. Rather, it is constructed as an ideological field of struggle between deviation from and return to Islamic principles. Pakistan thus emerges not simply as a case of crisis, but as a model through which legitimacy is redistributed on the basis of ideological fidelity, demonstrating that claims to Islamic authenticity acquire value depending on the political actors who embody them.

2.2. External Intervention and Moral Resistance: The Case of Afghanistan

The political trajectory of Afghanistan prior to 1979 reflects a persistent tension between state-led projects of modernization and socially embedded forms of authority. Attempts to centralize power and transform social life repeatedly encountered resistance from local and tribal structures, limiting the reach of the state beyond major urban centers (Barfield, 2010: 89-115). Efforts at modernization, particularly during the early twentieth century and later in the 1970s, intensified this tension rather than resolving it. Reform initiatives aimed at restructuring social relations, expanding state authority, and redefining cultural norms often provoked strong opposition among rural populations and religious groups (Gregorian, 1969: 227-245; Roy, 1990: 35-52). As a result, modernization came to be perceived not as a gradual internal process but as an externally driven and ideologically imposed transformation.

From this perspective, the crisis culminating in the Soviet intervention of 1979 reflects a deeper structural conflict between imposed models of transformation and locally grounded forms of

authority. It is precisely this tension that enables Sebil's discourse to frame Afghanistan as a site of moral resistance against external intervention and ideological encirclement. Complex historical developments are thus reorganized into a simplified narrative of victimization and resistance, presenting Afghanistan as a unified Islamic front confronting an imposed order (Roy, 1990; Barfield, 2010).

In Sebil, the discourse on Afghanistan is constructed not around internal deviation, as in the case of Pakistan, but primarily through the themes of external intervention and ideological encirclement. In the article titled "Afganistan'da Müslümanlar Direniyor," published on 16 March 1979, the political situation in Afghanistan is explicitly framed through terms such as the "Red Progress regime," which is presented as fundamentally illegitimate. In contrast, those resisting the regime are elevated through labels such as mujahideen and "fighters of Islam" (Sebil, 1979a: 16). This discursive framing transforms the conflict from a political struggle into a moral and religious opposition. Afghanistan is thus positioned not as a site of internal responsibility, but as a victimized Islamic society subjected to external domination (Foucault, 1980; Said, 1978).

Within this framework, Afghanistan is not treated as an isolated case of crisis but as a representative model of a broader ideological encirclement confronting the Islamic world. As reflected in the writings of Kadir Mısıroğlu, developments in Afghanistan are not interpreted in terms of geopolitical competition among major powers. Instead, they are explained as the outcome of a deliberate and staged strategy of encirclement. Processes such as communist propaganda, secularization, and engagement with the West are not understood as independent political choices, but as preparatory stages that render the country vulnerable to external intervention (Mısıroğlu, 1978: 3). In this way, Afghanistan becomes a generalizable case through which

similar transformations across the Islamic world can be explained within a unified narrative logic.

Another significant function of Afghanistan in Sebil's discourse lies in its indirect intervention in domestic political debates in Turkey. Developments in Afghanistan are framed as a "lesson to be learned," and parallels drawn between Afghan and Turkish politics serve to internalize this narrative. The comparison between Bülent Ecevit and Mohammed Daoud Khan introduces the possibility that a similar trajectory could unfold in Turkey. At the same time, the emphasis placed on the historical role of the Turkish military as a stabilizing force indicates that the discourse does not merely interpret external developments but actively intervenes in domestic political positioning (Mısıroğlu, 1978: 3). In this respect, Afghanistan functions not only as a foreign policy issue but as a discursive tool for structuring internal political meaning. At the same time, the discourse on Afghanistan extends beyond the emphasis on external intervention by interpreting the crisis as an inevitable consequence of "non-Islamic modernization." References to Afghanistan's attempts at Westernization and secularization, often linked to the example of Turkey, present the political breakdown as the natural outcome of these choices (Sebil, 1978: 16). Through this framing, Afghanistan is transformed into a counter-example that implicitly critiques the Turkish experience of modernization, thereby reinforcing a broader ideological position. Connections established with Pakistan, Iran, and other Muslim societies further demonstrate how the struggle in Afghanistan is rearticulated as part of a global Islamic solidarity rather than a local movement (Sebil, 1979b: 8-9). Afghanistan is thus represented as a model of a unified and resisting ummah confronting external domination (Anderson, 2006).

Finally, Afghanistan is positioned as the most advanced stage in a sequential trajectory of transformation. A process that

begins with deviation in Pakistan and continues through ambiguity in Iran is portrayed as reaching its culmination in Afghanistan, where the anticipated establishment of an “Islamic Republic” is explicitly affirmed (Sebil, 1979b: 8-9). In this way, Afghanistan is constructed not merely as a site of crisis but as a model in which the expected political order of the Islamic world begins to materialize. Accordingly, the case of Afghanistan functions in Sebil’s discourse as a central reference point through which a narrative of a victimized ummah under external intervention is articulated, while simultaneously legitimizing an anti-modernist ideological position and advancing a normative model for the political future of the Islamic world.

2.3. Ambiguity and Suspended Legitimacy: The Case of Iran

The political transformation of Iran prior to 1979 reflects a state-led project of modernization that sought to restructure not only economic and political institutions but also social life and cultural practices. Beginning with the rule of Reza Shah and continuing under Mohammad Reza Shah, this process aimed to weaken traditional authorities and integrate Iran into a Western-oriented order (Abrahamian, 2008: 62-95). However, these reforms disrupted established social structures and contributed to growing tensions among religious and traditional groups (Abrahamian, 2008: 123-156; Keddie, 2006: 173-201).

Rather than producing stability, this top-down model of modernization generated deep social and political fractures, culminating in the 1979 Revolution. This process rearticulated religion as a central axis of political opposition and created a field of contestation over the meaning of an “Islamic order” (Abrahamian, 2008: 160-180; Keddie, 2006: 202-230). It is precisely this ambiguity that enables Sebil’s discourse to construct Iran as a space of suspended legitimacy, positioned

between deviation and anticipated restoration. By selectively interpreting this complex trajectory, the discourse transforms Iran into a site of uncertainty in which competing claims to Islamic authenticity remain unresolved (Abrahamian, 2008: 181-200; Keddie, 2006: 231-260).

In Sebil, the discourse on Iran differs significantly from the cases of Pakistan and Afghanistan in that it produces neither a clear attribution of legitimacy nor a definitive rejection. Instead, it is shaped within a cautious, fluctuating, and multi-layered framework of evaluation. Reports from September 1978 depict Iran as a country “on the brink of civil war,” where the Shah’s regime, leftist movements, and external interventions are simultaneously presented as sources of crisis (Sebil, 1978: 9). What is particularly notable in this narrative is that these diverse actors are not evaluated separately but are collectively positioned outside an Islamic order. As a result, the political crisis in Iran is framed not merely as a struggle for power, but as a normative opposition between a “proper order” and deviation. Despite this normative framework, Sebil’s discourse on the Iranian Revolution does not lead to a stable or consistent position. Instead, the revolutionary process is presented as open to competing interpretations, a situation described through the metaphor of “the blind men describing an elephant” (Sebil, 1979c: 8). Although Islamic elements are acknowledged as influential in the revolutionary movement, strong doubts are expressed regarding whether the emerging political order would constitute a genuinely “Islamic system” (Sebil, 1979c: 8). In this sense, Sebil refrains from producing a definitive claim to legitimacy and instead situates Iran as a political field marked by ongoing uncertainty (Foucault, 1980).

This ambivalence is further reinforced by the dual narrative structure that simultaneously frames the revolution as both a potential “Islamic revival” and a possible site of

manipulation. While some accounts initially present the movement in Iran as an “Islamic revolution,” the same texts also express concerns that the process could be shaped or distorted by external intervention, communist influence, or ethnic movements such as Kurdish mobilization (Sebil, 1979d: 9). This duality reveals that the Iranian case is constructed through a tension between expectation and suspicion, rather than through a coherent and stable evaluation.

The cautious tone of this discourse is also supported by the emphasis on the multi-actor nature of the revolutionary process. Analyses from 1979 describe the upheaval not as the victory of a single ideological force, but as an ongoing struggle among the Shah’s regime, the military, Islamic movements, and leftist groups (Yalçıntaş, 1979: 3). This perspective frames the revolution not as a completed transformation but as a process whose direction remains unsettled (Koselleck, 2004). Consequently, Iran is positioned less as a model to be emulated than as a case that must be carefully observed. This uncertainty does not disappear after the revolution; rather, it is reproduced through shifting narratives of threat. Developments in Iran are continuously interpreted through references to Kurdish movements, Soviet influence, and external intervention, thereby situating domestic political processes within a broader framework of security concerns and conspiratorial explanations (Sebil, 1979d: 9). This indicates that Sebil’s discourse on Iran is not linear but is constantly reconfigured in response to changing developments. Another dimension of this cautious approach is shaped through sectarian boundaries. Although developments in Iran are at times framed positively as an “Islamic awakening” (Sebil, 1979e: 9), it is simultaneously emphasized that this transformation does not necessarily carry binding authority for Sunni populations. At the same time, references to Sunni support for the revolution partially soften this distance, producing a

limited and conditional form of acceptance (Sebil, 1979f: 9). This dual approach demonstrates that legitimacy in Sebil is evaluated not solely on the basis of Islamic discourse, but according to its sectarian and ideological compatibility (Said, 1978).

In this respect, Iran is not constructed as a clear model within Sebil's discourse. Rather, it is positioned as a case of "suspended legitimacy," a form of "uncertain Islam" that must be carefully monitored. While deviation is clearly identified in Pakistan and resistance and restoration are articulated in Afghanistan, Iran occupies an intermediate and unstable space between these two poles (Sebil, 1979f: 9). Accordingly, Iran functions not merely as an example of revolution, but as a critical case through which the boundaries of Islamic legitimacy are tested and negotiated.

2.4. Teleological Closure and Turkey as Final Horizon

Turkey represents a paradigmatic case of state-led secular modernization aimed at restructuring both institutions and everyday life (Zürcher, 2004: 181-195; Lewis, 2002: 258-272). These interventions generated long-term tensions, particularly in relation to religious practices and identities (Mardin, 1989: 137-165; Scott, 1990). By the 1970s, these tensions became increasingly visible within a context marked by political polarization, economic instability, and competing ideological movements. The rise of Islamist actors and the growing visibility of religious discourse did not constitute a rupture, but a rearticulation of tensions embedded in the modernization process. This historical background enables Sebil's discourse to position Turkey not as one case among others, but as the final horizon in which the anticipated Islamic revival is expected to materialize. Turkey thus appears as both the culmination of a broader ideological trajectory and the central site where competing

visions of modernity and Islam are negotiated (Zürcher, 2004: 253-270; Ahmad, 1993: 178-190).

The comprehensive perspective on the Islamic world in Sebil is constructed not only through contemporary political developments but also through a broader civilizational narrative. In several articles, a direct link is established between the historical political and economic dominance of the Islamic world and its subsequent decline in the face of Western expansion. This decline is attributed primarily to colonial interventions, while the restoration of power is framed as contingent upon the realization of a form of unity that transcends national boundaries (Alp, 1978: 5). In this sense, discourse on the Islamic world moves beyond individual country cases and rearticulates them within a larger ideological totality. Developments in Pakistan, Afghanistan, and Iran are not treated as isolated crises but as components of a shared destiny and a common field of struggle. The proposal articulated by Necmettin Erbakan on 27 July 1979 for the establishment of an “Islamic United Nations” represents a concrete institutional expression of this holistic perspective (Erbakan, 1979: 2-3). Through such formulations, the Islamic world is no longer imagined as a fragmented political space but as a unity that must be realized (Anderson, 2006). However, this vision of unity does not remain at the level of abstract theory. Within Sebil’s discourse, it is situated within a distinct temporal trajectory that assigns direction and culmination to historical developments. Transformations occurring across the Islamic world are presented as sequential stages within a broader process whose implicit endpoint is Turkey (Koselleck, 2004). The headline published on 14 September 1979, declaring that “the revival of Islam in Turkey is imminent,” provides one of the clearest articulations of this orientation (Sebil, 1979g: 1). The idea that the “one billion-strong Islamic world has become a single body” signals that the unity constructed at the level of the

ummah has reached a stage that transcends national boundaries, with Turkey positioned as the site where this process will ultimately be realized.

In this framework, Sebil does not merely observe developments in the Islamic world but actively reorganizes them within a coherent historical and ideological narrative. As demonstrated in the previous sections, the establishment of an Islamic regime under Khomeini in Iran, the restructuring of the political order in Pakistan under Zia-ul-Haq in line with Islamic principles, and the Islamic resistance emerging in Afghanistan against foreign occupation are all presented as distinct yet interconnected manifestations of the same process. These cases are reinterpreted as successive stages leading toward an anticipated Islamic revival in Turkey. Developments observed in different geographical contexts are thus integrated into a unified political and ideological expectation directed toward Turkey (Gramsci, 1971; Foucault, 1980; Koselleck, 2004). From the 1980s onward, the issue of Jerusalem emerges as one of the most prominent themes in Sebil, functioning not merely as a matter of foreign policy but as a symbolic focal point capable of mobilizing mass sentiment. The rally held in Konya on 6 September 1980 constitutes a concrete manifestation of this mobilization. The scale of participation, exceeding fifty thousand people, and the presence of representatives from regions such as Afghanistan, Iran, Pakistan, and Palestine demonstrate the transnational character of the event (Cumhuriyet, 1980: 1-5; Milliyet, 1980: 1-7; Konya Yenigün, 2022). The events that unfolded during the rally further reveal that this mobilization was not merely quantitative but also ideological and performative. Attacks on certain venues and the use of violent slogans made visible the movement's opposition to secular ways of life, while religious symbols and calls for the implementation of Sharia articulated a clear demand for an Islamic political order in the public sphere

(Cumhuriyet, 1980: 1-5; Milliyet, 1980: 1-7). In this respect, the rally represents a critical threshold at which Islamist discourse entered the public sphere in a mass and performative form, becoming part of the broader political rupture that culminated in the 12 September 1980 coup (Evren, 1990: 535).

Accordingly, Turkey occupies a distinctive position within Sebil's discourse. It is not merely one country among others but functions as the final horizon and point of completion of the ideological map constructed for the Islamic world. In this sense, the magazine does not simply describe the Islamic world; it reorganizes it within a hierarchical structure, produces the boundaries of legitimacy, and situates Turkey as a hegemonic center within a teleological horizon oriented toward the future (Foucault, 1980; Koselleck, 2004; Gramsci, 1971).

3. CONCLUSION

This chapter has demonstrated that the representations produced in Sebil are not isolated interpretations of contemporary political developments but are structured through a coherent discursive logic that extends beyond specific historical contexts. Rather than describing the Islamic world as a fragmented and contingent field, Sebil reorganizes it into a hierarchical and teleological order shaped by ideological proximity, political alignment, and perceived authenticity.

The cases of Pakistan, Afghanistan, and Iran reveal how this ordering operates through processes of selective inclusion and exclusion. Each context is positioned within a broader narrative that reduces complex political transformations to simplified causal frameworks centered on legitimacy, resistance, and deviation. In this sense, the Islamic world is not merely represented but actively constructed as a unified yet internally differentiated field. Within this structure, Turkey occupies a

privileged position. It is not treated as one case among others but as the final horizon in which the anticipated trajectory of Islamic revival is expected to culminate. This positioning reflects a broader attempt to reconcile competing visions of modernity and Islam by embedding them within a single ideological framework.

Ultimately, the analysis suggests that Sebil functions as a site of discursive production that does not simply interpret global events but actively shapes the boundaries of legitimacy, identity, and political possibility within the Islamic world. By reproducing mechanisms such as reduction, selection, and hierarchical ordering, it contributes to the stabilization of a narrative structure through which both past and present are rendered intelligible.

REFERENCES

Primary Sources

- Alp, T. (1978). İslam ülkeleri arasında iş birliği üzerine düşünceler. *Sebil*, (27), 5.
- Cumhuriyet. (1980, Eylül 8). MSP'liler "Kudüs'ü kurtarma" mitinginde.
- Erbakan, N. (1979). İslam birleşmiş milletler teşkilatı kurulmalıdır. *Sebil*, (186), 2-3.
- Evren, K. (1990). Kenan Evren'in anıları (Cilt 1). Milliyet Yayınları.
- Konya Yenigün. (2022, Nisan 4). Kudüs mitingi umut oldu. *Milliyet*. (1980, Eylül 8). Miting tepkilere yol açtı.
- Mısıroğlu, K. (1978). Afganistan dramından alınacak dersler. *Sebil*, (124), 3.
- Sebil. (1977). Pakistan'ın dramı. (81), 11.
- Sebil. (1978a). İran'da istibdadın putu kırılırken. (27), 9.
- Sebil. (1978b). Moskof Afganistan'ı yuttu. (124), 16.
- Sebil. (1979a). Afganistan'da Müslümanlar direniyor. (167), 16.
- Sebil. (1979b). Afganistan İslam Cumhuriyeti'ni selamlarız. (190), 8-9.
- Sebil. (1979c). Şah mat oldu. (160), 8.
- Sebil. (1979d). İran nereye doğru gidiyor. (191), 9.
- Sebil. (1979e). İran İslam'ı benimsiyor. (170), 9.
- Sebil. (1979f). Ortadoğu'da zulmün temelleri çatlıyor. (164), 8-9.
- Sebil. (1979g). İslam'ın Türkiye'deki dirilişi yakındır. (193), 1.

Yalçıntaş, N. (1979). İran ihtilali üzerine. Sebil, (165), 3.

Secondary Sources

Abrahamian, E. (2008). A history of modern Iran. Cambridge University Press.

Ahmad, F. (1993). The making of modern Turkey. Routledge.

Anderson, B. (2006). Imagined communities (Rev. ed.). Verso.

Asad, T. (2003). Formations of the secular. Stanford University Press.

Barfield, T. (2010). Afghanistan: A cultural and political history. Princeton University Press.

Braithwaite, R. (2011). Afgantsy: The Russians in Afghanistan 1979-89. Oxford University Press.

Foucault, M. (1980). Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972–1977 (C. Gordon, Ed.). Pantheon Books.

Gramsci, A. (1971). Selections from the prison notebooks (Q. Hoare & G. Nowell Smith, Eds. & Trans.). International Publishers.

Jalal, A. (1990). The state of martial rule: The origins of Pakistan's political economy of defence. Cambridge University Press.

Keddie, N. R. (2006). Modern Iran: Roots and results of revolution. Yale University Press.

Kepel, G. (2002). Jihad: The trail of political Islam. Harvard University Press.

Koselleck, R. (2004). Futures past: On the semantics of historical time (K. Tribe, Trans.). Columbia University Press.

- Lewis, B. (2002). The emergence of modern Turkey. Oxford University Press
- Mardin, Ş. (1989). Religion and social change in modern Turkey. SUNY Press.
- Roy, O. (1990). Islam and resistance in Afghanistan. Cambridge University Press.
- Said, E. W. (1978). Orientalism. Vintage.
- Scott, J. C. (1990). Domination and the arts of resistance. Yale University Press.
- Talbot, I. (2012). Pakistan: A modern history. Hurst and Company.
- Zürcher, E. J. (2004). Turkey: A modern history. I.B. Tauris.

ATATÜRK İLKELERİ VE CUMHURİYET TARİHİ
ALANINDA GÜNCEL KONULAR VE
AKADEMİK DEĞERLENDİRMELER

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com